

Микола Крук

**ШКІЛЬНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ
(20-30-ті рр. XX ст.)**

Навчально-методичний посібник

Житомир-2011

УДК 378 (374).1
ББК 373 (477)(091) «1920-1930»
К 84

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка 27.05 2011, протокол № 10.

Рецензенти:

М.В. Левківський, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Р.Ф. Ахметов – доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання Житомирського державного університету імені Івана Франка;

О.В. Плахотнік – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Київського Національного університету імені Тараса Шевченка;

Г.П. Грибан – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичного виховання Житомирського національного агроекологічного університету.

Крук М.З. Шкільна фізична культура в Україні (20-30-ті рр. XX ст.) / Микола Крук : Навчально-методичний посібник. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2011. - 215 с.

Навчально-методичний посібник призначений для методичного забезпечення вивчення студентами однойменного спецкурсу. На основі значного масиву архівних та опублікованих джерел автор аналізує становлення та розвиток системи фізичного виховання у один з найбільш суперечливих періодів розвитку вітчизняної системи освіти.

В посібнику подано робочу програму курсу, плани практичних занять та тексти лекцій, а також програму підготовки студентів до заліку з цієї навчальної дисципліни.

Для наукових працівників, учителів, викладачів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, студентів.

УДК 378 (374).1
ББК 373 (477)(091) «1920-1930»

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ДО ВИВЧЕННЯ СПЕЦКУРСУ	5
ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ	11
ЛЕКЦІЯ 1. Становлення фізичного виховання школярів у дожовтневий період	14
СЕМІНАР №1. Фізичне виховання школярів до революції 1917 р.	32
ЛЕКЦІЯ 2. Розробка завдань та змісту фізичного виховання в добу національно-державницького відродження (1917—1920 рр.)	35
СЕМІНАР №2. Завдання та зміст фізичного виховання в добу національно-державницького відродження	45
ЛЕКЦІЯ 3. Теоретичне обґрунтування сутності, завдань та змісту фізичного виховання учнів у педагогіці 20-30-х років.	47
СЕМІНАР №3. Сутність, завдання та зміст фізичного виховання учнів у педагогіці 20-30-х років	57
ЛЕКЦІЯ 4. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у державних документах і навчальних планах 20-30-х рр.	59
СЕМІНАР №4. Завдання та зміст фізичного виховання у школах України	77
ЛЕКЦІЯ 5. Реалізація завдань та змісту фізичного виховання дітей у початковій школі	78
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1. Реалізація завдань та змісту фізичного виховання дітей у початковій школі	101
ЛЕКЦІЯ 6. Особливості організації фізичного виховання учнів у семирічних та середніх школах	102
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2. Організація фізичного	133

виховання учнів у семирічних та середніх школах
України

ЛЕКЦІЯ 7. Роль фізкультурно-оздоровчої діяльності в зміцненні здоров'я учнів у 20-30-х рр.	135
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3. Фізкультурно-оздоровча діяльність у школах України (20-30-ті рр. XX ст.)	142
ЛЕКЦІЯ 8. Становлення гурткових форм фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах	144
СЕМІНАР №5. Зміст фізичного виховання у гуртках	157
ЛЕКЦІЯ 9. Розвиток масових форм фізичного загартовування школярів у позаурочній діяльності	159
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4. Зміст та форми фізичного загартовування школярів у школах України	175
ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ЗАЛІКУ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	179

ПЕРЕДМОВА ДО ВИВЧЕННЯ СПЕЦКУРСУ

Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національна програма “Діти України”, Закон України «Про охорону дитинства» визначають пріоритетним завданням повноцінний фізичний розвиток дітей і молоді, що є необхідною складовою формування людської особистості.

Сутність будь-якого явища у суспільному житті неможливо зрозуміти без усвідомлення зовнішніх і внутрішніх умов, які його спричинили. Ця закономірність повною мірою стосується й передумов становлення і розвитку системи фізичного виховання дітей та молоді в Україні. Її слід розглядати в широкому історичному контексті з урахуванням усіх факторів, які мали суттєвий вплив на зародження, протікання і розвиток цього процесу.

Практичний досвід засвідчує, що фізичне виховання, фізичний розвиток особистості на сучасному етапі утвердження демократичного суспільства потребують особливої уваги з боку всіх соціальних інституцій – сім’ї, школи, громадських організацій тощо. Це зумовлюється цілим рядом об’єктивних і суб’єктивних причин: надзвичайно несприятливою екологічною ситуацією в Україні, що позначилася на погіршенні здоров’я нації; зниженням життєвого рівня значної частини верств населення держави; неповним використанням навчальними закладами шляхів та засобів зміцнення здоров’я школярів; незацікавленістю проблемами фізичного виховання дітей у сім’ї; відсутністю стереотипів, котрі б репрезентували здоровий спосіб життя української молоді.

Економічні негаразди значно змістили акценти виховання, в результаті чого проблеми фізичного виховання віддалилися на останній план. Сучасна школа, у зв’язку з надмірною насиченістю навчальних програм, слабким фінансуванням, ще не може успішно здійснювати процес фізичного виховання учнів.

Такий стан речей вимагає наукового обґрунтування проблеми фізичного виховання у навчально-виховних закладах, пошуку шляхів її вирішення та втілення результатів теоретичних досліджень у реальну практичну площину.

Розв’язання даної проблеми в Україні ведеться шляхом

впровадження державної Цільової комплексної програми “Фізичне виховання – здоров’я нації”, посилення уваги з боку держави до сім’ї та виховання дітей, удосконалення підготовки фахівців у цій галузі для загальноосвітніх шкіл.

Вагому роль у цьому процесі покликані відіграти інші науки – медицина, гігієна, фізіологія, психологія, оскільки саме вони є теоретичним підґрунтям розвитку системи фізичного виховання учнів загальноосвітніх установ, як підсистеми загальної цілісної системи фізичного розвитку особистості. Орієнтація педагогіки на дані цих наук, у свою чергу, забезпечить теоретичне підґрунтя для розуміння сутності фізичного здоров’я дітей та молоді.

Водночас, розуміння сучасною педагогічною наукою сутності фізичного виховання учнів неможливе без знання того, як розвивалася ця галузь і шкільна справа в минулому, без об’єктивного аналізу набутого вітчизняного педагогічного досвіду.

Доробок сучасної науки щодо проблеми розвитку фізичного виховання можна представити кількома головними напрямками:

а) соціально-педагогічний (фізичне виховання, як суттєвий чинник соціалізації, органічно пов’язане з моральним, розумовим, трудовим вихованням);

б) еколого-медичний (фізичне виховання у контексті гігієни, санітарії, превентивізації інфекцій та інших захворювань, дотримання екологічного балансу тощо);

в) психологічний (гармонійний фізичний розвиток як чинник психологічного комфорту – внутрішнього та зовнішнього);

г) власне педагогічний (фізичне виховання як структурний елемент виховного процесу).

Стан здоров’я української нації зумовлює необхідність детального вивчення та узагальнення кращого вітчизняного досвіду фізичного виховання. Певна система фізичного виховання була створена в Україні за радянських часів. Вивчення процесу її становлення і розвитку, вмiле використання даного досвіду дозволить суттєво вплинути на наукові розробки в галузі фізичного виховання і, як наслідок, - на репродуктивне здоров’я нації.

Важливим з цієї точки зору є звернення до педагогіки 20-х-30-х р.р. ХХ ст., оскільки саме в цей період накопичено чимало наукових знань щодо розвитку фізичної культури і

фізичного виховання. Очевидно, проведення своєрідних паралелей у наукових дослідженнях у перші повоєнні та перші десятиріччя ХХ століття, їх порівняльна характеристика допоможе системно розглянути роль, місце та особливості змісту фізичного виховання у сучасній українській школі.

Зрозуміло, що проектуючи радянський досвід створення засад фізичного виховання, слід уникати повної його уніфікації. Також належить брати до уваги наявність в історичному минулому українського народу значного практичного етнопедагогічного доробку в галузі фізичного виховання, загартування, екологічної культури тіла тощо.

У педагогічній науці дослідженню фізичного виховання, його ролі у розвитку психофізичних, громадянських якостей дітей та молоді значну увагу приділяли І.Боберський, О.Бутовський, П.Лесгафт, К.Ушинський, Н.Крупська, П.Блонський, А.Макаренко, В.Сухомлинський, С.Шацький, І.Огієнко, С.Русова, А.Крушельницький, Г.Ващенко, Петро і Тарас Франко та інші.

Значну історико-педагогічну цінність становлять здобутки фізичного виховання у загальноосвітніх школах України 1917-1941рр. Дослідження окресленого періоду відбиті у працях Л.Березівської, Я.Бондаря, С.Букреевої, О.Вацеби, М.Гриценка, М.Гриценка, Н.Дичек, М.Євтуха, Н.Калениченко, В.Кравця, М.Левківського, В.Лугового, В.Майборода, І.Пуки, Т.Самоплавської, О.Сухомлинської, С.Філоненка, М.Ярмаченка. Їхні результати засвідчують, що загальноосвітніми школами України цього періоду нагромаджено певний позитивний досвід впровадження фізичної культури як на уроках, так і в позаурочній діяльності. На жаль, доводиться констатувати: проблема становлення та розвитку системи фізичного виховання учнівської молоді сьогодні ще не стала предметом детального історико-педагогічного аналізу. Зауважимо, що для нашого дослідження важливим є історичне тло, на якому розбудовувалася система фізичного виховання у той чи інший період.

Так, основні тенденції суспільного розвитку 1917-1941рр. знайшли своє відображення у працях учених-істориків М.Кондуфора, М.Кульчицького, І.Шарова, В.Смалія, О.Субтельного, П.Толочка та ін.

Теоретичні й педагогічні аспекти фізичного виховання

учнів загальноосвітніх шкіл досліджуються М.Зубалієм, М.Козленком, В.Новосельським, Е.Вільчковським, С.Цвеком, а історико-педагогічні - В.Столбовим, Б.Трофим'яком, Б.Шияном, Е.Черновою, А.Цьосем та ін.

Зазначимо, що проблемі становлення фізичного виховання в РРФСР (1917-1941) присвячено дисертаційне дослідження Н.Жукової, становленню і розвитку шкільництва (1917-1920) – М.Собчинської, організації фізичного виховання у школах для національних меншин (1917-1938) – О.Войтович, теорії та практиці фізичного виховання молоді (друга половина XIX – початок XX ст.) – Е.Дорошенка. Аналіз історико-педагогічних та дисертаційних праць дозволяє констатувати, що цілісна картина становлення і розвитку засад фізичного виховання дітей та молоді у 1917-1941рр. відсутня; зміст, структура та специфіка системи фізичного виховання у різні періоди часу є ще не досить вивченими. Дослідження здійснювалося на матеріалах теоретичних, методичних праць та досвіду роботи загальноосвітніх шкіл колишньої Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Теоретичною основою для проектування програми і змісту спецкурсу стали наукові праці з проблем теорії та історії педагогіки, філософії, психології, матеріали науково-методичних видань та періодики 20-30-х років. У ході дослідження було проаналізовано праці П.Блонського, Г.Ващенка, С.Шацького, А.Макаренка, Н.Крупської та ін., науково-методичні публікації діячів, які очолювали освітню галузь в Україні у цей період (Г.Гринько, С.Русова, М.Скрипник, Я.Ряппо, М.Стешенко), наркома охорони здоров'я М.Семашка, роботи відомих педагогів К.Ушинського, П.Лесгафта, Г.Ващенка, А.Макаренка, В.Сухомлинського, науково-теоретичні дослідження І.Беха, С.Гончаренка, І.Зязюна, М.Євтуха, В.Кременя, В.Мадзігона, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка.

У методичному посібнику поняття „система” розуміється як комплекс певних ознак упорядкованої сукупності елементів, що окреслюють соціальні факти, явища, процеси, а саме: а) наявність чисельності (групи, сукупності); б) виділення елементів чи компонентів на основі певного принципу чи ознаки, які дають підставу для об'єднання елементів; в) наявність підпорядкованості в цьому об'єднанні; г) наявність певних зв'язків та взаємодії між

елементами; д) наявність зв'язків і взаємодії із зовнішнім середовищем та іншими системами; ж) функціонування системи як цілісної одиниці, цілісність; з) цілеспрямованість у функціонуванні системи; к) наявність управління функціонуючої системи.

Упорядкована таким чином система взаємопов'язаних елементів об'єднується спільною метою функціонування та єдністю керування, і вступає у взаємодію із середовищем як цілісна єдність.

Джерелознавчу базу, покладену в основу навчально-методичного посібника, склали: документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВОВ України), фонд 166 (342, 806); матеріали Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), зокрема його фонди 31, 73, 239, 267, 280, 1138, 1187, 1682, 1689, 1908, 1948, 2372, 2577; документи Державного архіву Харківської області (ДАХО), фонди 90, 92, 203, 820, 1434, 1493, 1639, 1964, 2786, 3858; а також державні архіви м.м. Харкова (фонд 1392), Львова (фонд 179), Кам'янця-Подільського (фонд 319), в яких опрацьовано документи й матеріали інспектур народної освіти Волинського, Київського, Харківського губернських виконавчих комітетів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, річні звіти шкіл, протоколи засідань окружних рад фізичної культури, циркуляри Вищої ради фізичної культури (ВРФК) та губернських і окружних відділів народної освіти, навчальні плани і програми з фізичної культури, а також історична, історико-педагогічна, педагогічна та психологічна література, періодичні видання (газети, журнали) 20-х рр. ХХ ст. Національної наукової бібліотеки НАН України ім. В.І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, наукових бібліотек Житомирської, Чернігівської, Харківської областей.

Концепція вивчення студентами пропонованого спецкурсу ґрунтується на тому, що:

- фізичне виховання в українській школі та педагогічній науці 20-30 - х рр. ХХ ст. розглядається як стрижнева умова загального і фізичного розвитку особистості, як засіб зміцнення здоров'я школярів, підготовки їх до праці й до виконання підростаючим поколінням військової повинності;

- формування фізичних і морально-вольових якостей (спритності, витривалості, наполегливості тощо) учнів

початкових, семирічних і середніх (30-ті рр. XX ст.) шкіл здійснювалося в окреслений період у висхідному напрямі від епізодичності до послідовності, системності на уроках фізичної культури та у різноманітних формах позаурочної, позашкільної діяльності;

- еволюція становлення системи фізичного виховання у загальноосвітніх школах України (1917-1941рр.) є досить суперечливим явищем, якому притаманні своєрідність, динамізм, усталені тенденції для кожного з етапів розвитку.

Програма спецкурсу

№	Тема	Кількість годин			
		Лекції	Семінари	Практичні заняття	Самостійна робота
1	Становлення фізичного виховання школярів у дожовтневий період	2	2		2
2	Розробка завдань та змісту фізичного виховання в добу національно-державницького відродження (1917—1920 рр.)	2	2		2
3	Теоретичне обґрунтування сутності, завдань та змісту фізичного виховання учнів у педагогіці 20-30-х років.	2	2		2
4	Розробка завдань та змісту фізичного виховання у державних документах і навчальних планах 20-30-х рр.	2	2		2
5	Реалізація завдань та змісту фізичного виховання дітей у початковій школі	2		2	2

6	Особливості організації фізичного виховання учнів у семирічних та середніх школах	2		2	2
7	Роль фізкультурно-оздоровчої діяльності в зміцненні здоров'я учнів у 20-30-х рр.	2		2	2
8	Становлення гурткових форм фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах	2	2		2
9	Розвиток гурткових масових форм фізичного загартовування школярів у позаурочній діяльності	2		2	2
Всього 54 год.		18	10	8	18

Перелік скорочень та умовних позначень

ВРФК -	Вища рада фізичної культури
РФК -	Рада фізичної культури
ДВР -	Державна вчена рада
ФЗС -	Фабрично-заводська семирічка
ШКМ -	Школа колгоспної молоді
ГПО -	„Готовий до праці і оборони”
БГПО -	„Будь готовий до праці і оборони”
ЄВСК -	Єдина Всесоюзна спортивна класифікація
ДСТ -	Добровільне спортивне товариство
ВС -	„Ворошиловський стрілець”
НКО (Наркомос) -	Народний комісаріат освіти
ВНО -	Відділ народної освіти
ГубВНО -	Губернський відділ народної освіти
ОкрВНО -	Окружний відділ народної освіти
ОкрІНО -	Окружна інспекція народної освіти
Соцвих -	Соціальне виховання
ФіС -	„Фізкультура і спорт”
ЮП -	Юні піонери

ЛЕКЦІЯ 1. СТАНОВЛЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ДОЖОВТНЕВИЙ ПЕРІОД

В усі часи проблемі фізичного розвитку особистості приділялася якщо не першочергова, то принаймні досить велика увага. Виключенням не стала і політика російського царського уряду (XIX-поч.XXст.) щодо фізичної культури. Остання репрезентувалася як фізичне виховання учнів у школах. Про це, зокрема, свідчить низка заходів та циркулярів Міністерства народної освіти, виданих на початку XX століття.

У циркулярі від 2 серпня 1900 року за №20185, який стосувався літніх канікулярних занять, наголошувалося на доцільності використання прогулянок та подорожей, “з огляду на позитивний вплив, який ці прогулянки й подорожі мають на учнів і в духовному, і у фізичному відношенні”¹. Пізніше у циркулярі від 15 серпня 1902 року за №21600 Міністерством народної освіти була запланована низка заходів, які були покликані врегулювати працю й відпочинок учнів та сприяти їх правильному фізичному розвитку. Вони були спрямовані не тільки на поліпшення гігієнічних умов перебування учнів у навчальних закладах, але й на впровадження у школі різних видів фізичних вправ, спрямованих на “привчання учнів до витривалості, вироблення стрункості, витонченості всіх рухів, розвиток у них спритності, винахідливості та розумової впевненості у собі”². І нарешті, у циркулярах від 20 вересня цього ж року за №25985, 12 березня 1903 року за №19106 і 29 червня 1903 року за №20152 Міністерством було вказано на доречність створення шкільних дач-колоній, які мали на меті проведення учнями літніх канікул з найбільшою користю для їх фізичного і, як наслідок, морального розвитку. При цьому надавалась можливість залучати до відпочинку найдостойніших із незаможних учнів, “щоб не позбавляти дітей-сиріт і дітей незаможних батьків можливості користуватися таким сильним виховним засобом”³.

Головним чином в інтересах дітей незаможних батьків планувалося й утворення у великих містах “санаторіїв для

¹ ДАЖО, ф-73, оп.2, сп.42, арк.134.

² ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.135.

³ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.136.

слабких здоров'ям учнів"⁴. Санаторії мали організовуватися за посередництвом міського керівництва та участі міських і земських влад. Фінансування повинно було здійснюватися із спеціальних коштів навчальних закладів та інших джерел.

З тими учнями, які залишалися у містах і не могли виїхати на відпочинок, організовувалися рухливі ігри на свіжому повітрі, виконувалися різні фізичні вправи, причому обов'язково за умови належного керівництва й догляду. Керівникам необхідно було стежити, щоб діти більшу частину часу проводили на свіжому повітрі. Для того щоб, відпочиваючи та зміцнюючи ослаблені сили та здоров'я, учні не марнували часу, слід було організувати гімнастичні містечка, кегельбани і т.ін., поставити купальні, придбати човни, різні ігри та зібрати невеликі бібліотеки⁵.

З багатьох видів фізичних вправ, які рекомендувалися у циркулярах, заслуговують на увагу катання на човнах, купання та плавання, тому що вони є улюбленими дитячими розвагами і, водночас, важливим фактором фізичного розвитку.

На навчання дітей плаванню, ознайомлення вихователів гімназій та учнів старшого віку з вогнепальною зброєю зверталася особлива увага, оскільки вважалося, що нещасні випадки з учнями є результатом невміння триматися на воді та користуватися зброєю.

Крім циркулярів Міністерства народної освіти, у 1901 році були розроблені "Основні положення облаштування загальноосвітньої середньої школи". У п.8 цих положень стверджувалося, що на виховання учнівської молоді та привчання її до шкільної дисципліни має звертатися значна увага, а тому потрібно посилити викладання гімнастики, військових та фізичних вправ, крім того, пропонувалося ввести рухливі ігри, шкільні екскурсії та прогулянки, а де це можливо - і ручну працю. Саме щодо цього пункту цар Микола II власноруч написав: "Вітаю таке починання"⁶.

Такі нововведення потребували значної кількості коштів, розширення матеріально-технічної бази шкіл. А тому багато опікунських та педагогічних рад деяких навчальних закладів заявляли, що впровадження рекомендованої реорганізації

⁴ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137.

⁵ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137.

⁶ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.2.

школи буде неможливим без розширення шкільних приміщень. “Розширення також потребує гігієнічний аспект гімнастики, військових та фізичних вправ, введення рухливих ігор...”⁷.

Отже, з метою врегулювання праці учнів та сприяння правильному їх фізичному розвитку ці заходи повинні були впроваджуватися в життя середньої школи на початку 1902-1903 н.р.⁸, тим самим підтвердивши те, що у школі зверталася належна увага на фізичний розвиток учнів. Загалом була запропонована наступна програма:

- 1) для усунення перевтоми надавати учням додатково по одному дню відпочинку від навчальних занять, але щоб кількість таких днів не перевищувала семи протягом навчального року;
- 2) з огляду на те, що значна кількість явищ шкільного життя має тісний зв'язок зі здоров'ям учнів, встановити посаду шкільного лікаря;
- 3) перша і четверта перерва має продовжуватися не менше 10хв., друга – від 10 до 20 хв., а третя – від 30 до 40 хв., при цьому навчальним закладам дозволялося ділити навчальний день на дві частини з інтервалом у 2-3 години для відпочинку та обіду;
- 4) для того щоб полегшити учням підготовку до уроків і тим самим сприяти фізичному їх розвитку, педагогічним радам надавалося право влаштовувати післяобідні заняття (групи продовженого дня) для підготовки уроків у навчальних закладах;
- 5) у середніх навчальних закладах учні мають отримувати гарячі сніданки чи чай.

Як бачимо, у цій програмі йшлося не тільки про елементи системи фізичного виховання учнів, але й загалом про їх фізичну, екологічну, санітарно-гігієнічну культуру.

Щодо впровадження фізичних вправ, то вчителі керувалися наступними положеннями:

- 1) метою фізичних вправ вважалася підтримка достатнього запасу енергії у нервово-м'язовій системі, привчання до витривалості, розвиток гнучкості, спритності;

⁷ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.43, арк.63. О выписке книг и учебных пособий.

⁸ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.43, арк.69-72. О выписке книг и учебных пособий.

2) як засоби досягнення таких якостей у молодшому та середньому шкільному віці використовувалися рухливі ігри, порядкові рухи, деякі елементи військової гімнастики; для старшокласників рекомендувалися вправи на знаряддях, військові прогулянки, участь у шкільних гімнастичних святах;

3) фізичні вправи різних видів мали проводитися під методичним керівництвом і при можливості на свіжому повітрі;

4) фізичні вправи мали проводитися щоденно протягом 1\2 години, переважно у середині навчального дня, а не на перших чи останніх уроках;

5) окрім рухливих ігор і гімнастичних вправ, рекомендувалися катання на ковзанах і лижах, плавання та гребля, їзда на велосипеді, фехтування, ручна праця, танці і т.ін.;

6) фізичні вправи не повинні мати примусового характеру; також мали враховуватися індивідуальні особливості учнів; педагогічні ради могли залежно від місцевих умов добирати й інші види фізичних вправ.

Наголошувалося також на тому, що фізичний розвиток учнів не повинен бути самоціллю, а мав поєднуватися з вихованням відповідальності перед Богом і ближніми, розвитком в учнях ідеалу служіння людству (рис.1.).

Природно, що всі названі циркуляри, звернення, “Основні положення...” не могли одразу викликати позитивні зрушення. Підтвердження цьому ми знаходимо у рапорті, керівника гімнастикою та іграми капітана 19-го піхотного Костромського полку, Тарасовича, на ім'я директора І-ї Житомирської гімназії від 27 грудня 1902р. Він, зокрема, доповідав, що з початком поточного навчального року у гімназії фізичне виховання здійснювалося з учнями усіх класів, причому виключно на свіжому повітрі, а саме: підготовча гімнастика, гімнастика на машинах та ігри.

Підготовча гімнастика, або так звана шведська, викладалася учням I-III класів; вони ж знайомилися з військовим строєм, необхідним для організованого пересування. Гімнастика на машинах проводилася з бажаючими старшокласниками, тими, які були фізично міцними. Ігри, від одиночних до групових включно, проводилися з учнями різного віку. При цьому було помічено, що ті ігри, в яких може брати участь велика кількість

гравців, а саме рухливі, дуже подобалися учням. У виховному ж значенні всі ігри впливали на дітей позитивно. При цьому учні усвідомлювали, що тільки за умови чіткого дотримання правил гри самі ігри будуть цікавими та корисними⁹. У рапорті також стверджувалося, що рухливі ігри були настільки популярними, що гімназисти за власною ініціативою грали навіть у непогоду та 15-градусний мороз.

Рис.1. Модель фізичного виховання у XIX столітті

Однак відсутність коштів, достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів та недостатня матеріально-технічна база фізичного виховання не дозволили запроваджувати ті передові ініціативи, про які йшлося вище. Кошти не виділялися, а тому у навчальних програмах, зокрема Житомирської гімназії, фізичне виховання у 1-4 класах не передбачалося, а у старших класах предмети

⁹ ДАЖО ф-72, оп.1, сп.802, арк.3. Отчет 2-й житомирской гимназии.

“ручна праця”, “військові і фізичні вправи та гімнастика” займали усього дві години на тиждень. Взимку в житомирських навчальних закладах, де не було гімнастичного залу, фізкультурою загалом не займалися, а гімнастика була необов’язковим предметом¹⁰.

Зазначимо, що посада шкільного лікаря в середніх навчальних закладах України була запроваджена лише у 1905 році¹¹; санітарні листи, які б допомагали проводити медичний огляд, стежити за змінами у стані здоров’я учнів та учениць, швидко реагувати на них і протистояти відхиленням у фізичному розвитку, були запроваджені з 1906-1907 н.р.

Хоча педагоги і громадськість розуміли значення гігієнічних знань для охорони здоров’я учнів і розповсюдження через останніх здорових гігієнічних понять, все ж навчальний предмет “гігієна” у школах належав до необов’язкових. Він був запроваджений з 1907 року. Загалом кількість навчальних годин з гігієни, яка пропонувалася у двох старших класах чоловічих та жіночих гімназій, була незначною – всього 1 або 2 уроки на рік у кожному класі¹².

У програмі для викладання гігієни в середніх навчальних закладах, виданій у 1906р., передбачали: вивчення впливу фізичних вправ на здоров’я та гармонійний розвиток тіла; різні види фізичних вправ; гімнастика на машинах; використання шведської гімнастики, рухливі ігри; їзда верхи і на велосипеді, танці, боротьба, плавання, біг на ковзанах тощо. Програма також передбачала оцінку цих вправ з санітарної точки зору. При цьому педагог мав бути ознайомлений із навколишнім середовищем, у якому повинні проводитися фізичні вправи (майданчиками для ігор, гімнастичними залами, станом повітря), відповідним костюмом та відповідністю часу для проведення фізичних вправ¹³.

¹⁰ ДАЖО ф-73, оп.1, сп.296, арк.18. О состоянии 2-й Житомирской мужской гимназии в 1902г.

¹¹ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.57. Об изменении учебных планов и программ (реформа средней школы).

¹² ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137. Сличительные ведомости об оборотах спецсредств.

¹³ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.158. Сличительные ведомости об оборотах спецсредств.; ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.

Численні рішення освітніх інституцій про поліпшення викладання фізичної культури, як правило, не виконувалися, тому що в школах була відсутня матеріально-технічна база і, як вже зазначалось, не вистачало кваліфікованих викладачів фізичного виховання. На з'їзді народної освіти в 1911 році зазначалось: "Сучасна школа не сприяє фізичному розвитку дітей, вона не робить нічого задля того, щоб вони виходили з неї здоровші, сильніші, ніж прийшли до неї, не прищеплює їм смаку до подальшого фізичного вдосконалення за порогом школи, не дає можливості відчувати радість фізичного благополуччя"¹⁴. Однак уже сам факт такої постановки питання про фізичне виховання школярів свідчить про те, що педагогічна наука і практика підійшли до розуміння необхідності системної організації фізичного виховання у навчальних закладах різного рівня і типу.

Варто відзначити, що у дожовтневий період з'явилися різні гімнастичні та спортивні товариства: сокольські, бойскаутські тощо. Але в них могли входити, як правило, діти із заможних сімей, і на загальний рівень фізичного розвитку в суспільстві вони майже не впливали.

Система освіти кінця XIX – початку XX століття була жорстко централізованою і нівелювала етнічні просвітницькі традиції численних національностей, що населяли Російську імперію. Стан народної освіти і саме шкільної справи в Україні був набагато складнішим, аніж у центральних губерніях Росії. Міністерство народної освіти намагалося покращити ситуацію як в освітянській справі загалом, так і в галузі фізичного виховання учнів зокрема. Однак ці заходи, як правило, мали суто декларативний характер. Крім цього, незацікавленість самодержавної влади у поширенні освіти для народу виявлялася в тому, що департаменти освіти на місцях не дбали про забезпечення організації навчальної роботи шкіл згідно з науково-педагогічними рекомендаціями. Характерними рисами освітньої моделі цього періоду були зневага до морального і фізичного виховання та використання тілесних покарань у педагогічній практиці¹⁵.

Відсутність концептуальних розробок щодо оздоровлення широких верств населення, однобокість розуміння системи

¹⁴ Первый общеземский съезд по народному образованию: Доклады. - М., 1914. - 43 с. - с.43.

¹⁵ Крук М.З. Теоретичні аспекти фізичного виховання у дореволюційній педагогіці // Вісник Житомирського педуніверситету. - 1999. - №4. - С.22-27.

фізичного виховання у широких наукових колах не могли не вплинути на загальний рівень здоров'я і фізичного розвитку населення: у 1913 році 45% усіх призовників виявилися непридатними до військової служби. Проведення історико-педагогічних паралелей між початком ХХ і початком ХХІ століть свідчить про наявність певних спільних рис у загальній статистиці стану здоров'я населення. Так, у сучасній українській державі також виявляється негативна тенденція до збільшення кількості допризовної молоді, яка за станом здоров'я не призивається на строкову службу. У Житомирській області, на сучасному етапі зокрема, кожний четвертий призовник не може служити в армії з причини наявності певних захворювань¹⁶. Є свої об'єктивні та суб'єктивні причини, які пояснюють такий стан здоров'я молоді. Звичайно, економічна криза в нашій державі не може позитивно вплинути на фізичний розвиток учнівської молоді. Проте помітне зниження інтересу підростаючого покоління до спорту не сприяло розвитку фізичної культури як соціокультурного феномену.

У контексті нашого предмету пошуку виникає нагальна потреба вивчення науково-педагогічної спадщини таких видатних педагогів, як К.Ушинський, П.Лесгафт, О.Бутовський, С.Шацький, оскільки вони чималу увагу приділяли питанням фізичного виховання дітей саме у дожовтневий період. Значна частина їх педагогічного доробку стала підґрунтям системи фізичного виховання в радянській Україні. Думки та погляди щодо проблеми фізичного виховання, висвітлені у працях видатних вітчизняних педагогів, є, на нашу думку, тією теоретичною базою, яка лягла в основу становлення та розвитку радянської системи фізичного виховання.

Але, якщо, наприклад, ім'я П.Ф. Лесгафта і його праці, які зіграли особливу роль у розвитку науки про фізичне виховання, відомі широкому колу фахівців, то ім'я О.Д. Бутовського, який залишив велику наукову спадщину, праці якого багато разів видавались до 1917 року як у Росії, так і за кордоном, його педагогічна й військова діяльність довго замовчувалась.

Слід зауважити, що К.Д.Ушинський не розробляв

¹⁶ Комплексна програма "Фізичне виховання здорової нації". – Житомир, 1998. – 46с.

спеціально теорії фізичної культури, однак у його науковому доробку є чимало цінного щодо співставлення морального і фізичного розвитку підростаючої особистості. У його роботах закладено педагогічні основи вітчизняної науки про фізичне виховання. Кінцевою метою виховання, і фізичного зокрема, К.Ушинський вважав підготовку людини до трудової діяльності¹⁷.

Проблема фізичного виховання посідає центральне місце у педагогічній спадщині П.Лесгафта. Учений, підкреслюючи тісний взаємозв'язок між м'язевою та психічною діяльністю людини, її фізичним та інтелектуальним розвитком, користувався терміном "фізична освіта", а не "фізичне виховання". У праці "Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку" він обґрунтував вимогу зміцнювати тіло вихованця, зробити його "розумним та поміркованим". На думку П.Лесгафта, гімнастика покликана не лише розвивати мускулатуру, а й навчити учня володіти собою, своїм тілом, підкоряти його власній волі.

Мета фізичної освіти, за П.Лесгафтом, полягає в умінні ізолювати окремі рухи і порівнювати їх між собою, свідомо керувати ними і пристосовувати до перешкод, долаючи їх з найбільш можливою спритністю і наполегливістю, інакше кажучи: привчитися з найменшим навантаженням за найкоротший проміжок часу зі знанням справи виконувати максимальну фізичну роботу і діяти ефективно та енергійно¹⁸.

Якщо П.Ф. Лесгафт був неповторний і неперевершений у багатьох питаннях, то О.Д. Бутовський і його активна педагогічна діяльність – явище унікальне. Дослідники відзначають схожість поглядів О. Бутовського та П. Лесгафта¹⁹. І можна собі тільки уявити, наскільки вагомими були б результати їх спільної діяльності, якби таке співробітництво між видатними науковцями відбулося в рамках ведення "курсів гімнастики" при Головному

¹⁷ Крук М.З. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у творчості К.Д.Ушинського // Фізичне виховання, спорт, культура, здоров'я у сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Луцьк: Медіа, 1999. – С.55-59.

¹⁸ Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1988. – 398с.

¹⁹ Бутовський О.Д. Вибрані твори / Авт.-упорядн. В.В.Драга, М.Д.Зубалій / За ред. А.В.Дорошенка. – К.: Нічлава, 2006. – 240 с.

управлінні військових навчальних закладів. Але до призначення О.Д. Бутовського членом комісії з фізичного виховання військового відомства П.Ф. Лесгафт призупинив своє співробітництво з ГУВНЗ.

У педагогічній спадщині педагогів дожовтневого періоду проблема взаємозв'язку фізичного і розумового виховання та морального розвитку людини займала значне місце. К.Ушинський не був прихильником тієї точки зору, що хороше здоров'я і фізичний розвиток повинні обов'язково сприяти розвитку інтелекту і твердого характеру. На багатьох прикладах він довів, що слабкі і хворі люди почасти мають вищий інтелектуальний рівень і сильнішу волю. Водночас учений визнавав, що фізичний стан людини неодмінно впливає на її розум і характер²⁰.

У своїх працях К.Ушинський неодноразово висловлював своє невдоволення існуючою на той час системою фізичного виховання у Російській імперії. Жодна з систем виховання, яку йому доводилося вивчати під час перебування у різних країнах Західної Європи, не порушувала так рівноваги в дитячому організмі, жодна так не подразнювала нервової системи дітей, як сучасна йому російська. Вся увага цієї освітньої системи була прикута до процесу навчання; найбільш обдаровані діти переважну частину свого часу проводили статично, за підручниками у непристосованих (за будь-якими гігієнічними нормами) шкільних приміщеннях. «Сидяче життя при 20-ти градусному теплі в кімнатах, у шубах і фланелях, життя розніжене, ласолюбне, без будь-яких гімнастичних вправ, без прогулянок, плавання, верхової їзди, технічної роботи тощо, все за книжкою та за книжкою, то за уроками то за романом — ось майже нормальне у нас явище у вихованні дітей середнього класу. Розвиток голови і цілковите безсилля характерів, здатність усе розуміти і про все мріяти і нездатність що-небудь робити — ось плоди такого виховання»²¹.

Така позиція вченого була цілком доцільною з огляду на необхідність перетворення системи виховання «інтелігентного інфантилізму» на формування дієвої, здорової, мобільної особистості ХХ століття. Така особистість

²⁰ Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950.

²¹ Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. – т.6. – С.246-250.

мала закладати підвалини буржуазної Росії і розвивати власну соціальну компетентність у динамічному соціальному середовищі.

Тож з огляду на ситуацію, яка склалася ще в середині XIX ст., демократична педагогіка тяжіла до постійної взаємозміни розумових тренувань дітей – тілесними (прогулянками, купаннями тощо). З іншого боку, тілесні вправи мали позначитися й на інтелектуальному зростанні дитини.

К.Ушинський вважав недоцільним відокремлювати розумову працю школяра від фізичної. Це цілком узгоджувалося із тогочасними дидактичними постулатами про визначення центром навчального процесу розумової праці. У своїх наукових розвідках К.Ушинський виходив з переконання про єдність двох складових природи людини — тілесної і душевного. При цьому фізична праця, на думку вченого, стає стимулом для роботи свідомості, і навпаки – робота свідомості відображається на фізичному стані людини. Того, що фізична праця необхідна для розвитку і підтримки у тілі людини фізичних сил, здоров'я та фізичних здібностей, як вважав К.Ушинський, доводити немає потреби. Але з цієї тези не можна зробити висновок про необхідність розумової праці для розвитку фізичних сил і здоров'я, адекватного стану людського тіла. Багато хто з сучасників К.Ушинського вважав, що розумова праця негативно впливає на організм, з чим педагог категорично не погоджувався²².

Звичайно, розумова праця не може розвивати м'язи, але, сприяючи збудженню нервової системи, вона діє благотворно на кровообіг та травлення. Спираючись на це положення, К.Ушинський дійшов висновку про необхідність вже в школі забезпечувати єдність розумової та фізичної праці.

Питання потреби гармонійного розвитку школярів і ролі у цьому процесі фізичної культури сприймається сьогодні як аксіома, а от на початку XX ст. питання: яка з популярних на той час систем гімнастики, які розумілися як складне поєднання методичних вправ і рухливих ігор, є кращою, було предметом палких дискусій. Оскільки у різних країнах перед фізичним вихованням підростаючого покоління ставилися різні завдання, то “на практиці ми бачимо майже в кожній

²² Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. – т.2. – С.340.

країні свою систему тілесних вправ і помічаємо іноді суттєву різницю в основі цих систем”²³, – зазначалось на міжнародному конгресі з питань фізичного виховання спорту, що проходив на початку червня 1905 року в Брюсселі, участь у якому взяв видатний теоретик вітчизняної фізичної культури і спорту Олексій Дмитрович Бутовський. А тому думка О.Д. Бутовського, “що здорове фізичне виховання є запорукою розвитку багатьох якостей, які посилюють не тільки тілесну, але й виховну працездатність людини. Розумна дисципліна тіла позитивно відображається і на дисципліні розуму”²⁴ була досить прогресивною на той час.

О.Д. Бутовський хоч і ставився прихильно до шведської гімнастики – “гімнастики гармонійного розвитку”, але радив під час проведення занять використовувати також елементи інших гімнастичних систем, ігри і танці, так як потрібно “звільнитися від рамок старих систем і внести дещо нове, більш відповідне уявленню про гармонійний, відповідно до думок природи, розвиток фізичних якостей людини”²⁵. Олексій Дмитрович вважав великою помилкою створювати людину частинами, а потім з’єднувати ці частини, оскільки так можна створити автомат, а не гармонійно розвинену особистість, в якій всі фізичні якості знаходяться у взаємозв’язку.

П.Лесгафт, як і К.Ушинський, вважав, що шкільні заняття не можуть складатися виключно з розумової праці; вони неодмінно повинні включати заняття з фізичної культури. При цьому П.Лесгафт виходив з необхідності усвідомлення взаємодоповнюваності інтелектуальних і фізичних навантажень на організм людини. Педагог вважав, що найбільша таємниця виховання полягає в тому, щоб тілесні і розумові вправи слугували одна іншій відпочинком. Він дотримувався чіткої і зрозумілої позиції наукової теорії Ж.-Ж.Руссо: «Бажаєте сформувати розум вашого учня, вправляйте його сили, якими розум повинен керувати, неухильно розвивайте його тіло, зробіть його міцним і здоровим, щоб він став мудрим і розсудливим. Дайте йому можливість працювати, бути дієвим, бігати, стрибати, бути

²³ Бутовський О.Д. Вибрані твори / Авт.-упорядн. В.В.Драга, М.Д.Зубалій / За ред. А.В.Дорошенка. – К.: Нічлава, 2006. – С.104.

²⁴ Там само. – С.85.

²⁵ Там само – С.133-134.

постійно в русі, щоб він був бадьорою людиною, і він стане також і розсудливим»²⁶.

Учений прагнув реформувати існуючу на той час систему шкільного виховання і навчання. Він писав: «При знайомстві з нашими школами ми звичайно бачимо, що в них займаються виключно розумовим розвитком дитини і не звертають ніякої уваги на розвиток фізичний»²⁷. Педагог наголошував на неприпустимості і згубності такого підходу до виховання, на односторонності у розвитку, спричиненій недостатнім фізичним навантаженням на м'язи дитини.

Таким чином, згідно з теорією П. Лесгафта, фізичну освіту школярів слід впроваджувати поетапно, а саме:

- 1) розвивати позитивне ставлення до фізичної праці і фізичної освіти;
- 2) формувати позитивні звички фізичного вдосконалення;
- 3) створювати оптимальне поєднання фізичної освіти з розумовою, естетичною, моральною.

При цьому вчений обстоював не вузько утилітарну освіту, яка реалізовувалася у тогочасній школі, а необхідність розвитку всіх здібностей дитини у межах освітнього мікросоціуму.

У свою чергу, О.Д. Бутовський також наголошував на необхідності правильного розподілу навчальних годин на розумовий та фізичний розвиток, що впливають на загальний стан шкільної гігієни. Вказуючи на неприпустимість перевантаження навчальних програм розумовим вихованням дитини, виступав за «Повітря в школах! Повітря в грудях! Повітря в програмах!»²⁸. На жаль, лозунг, висловлений на початку ХХ ст. є дуже актуальним і сьогодні.

С.Шацький у своїй науковій і професійній діяльності також надавав першорядного значення гармонійному розвитку дитини. Діяльність педагога у створеній ним трудовій колонії (1911р.) заслуговує на глибоке вивчення і

²⁶ Руссо Ж.Ж. Избранное (Главы и отрывки из сочинений). – М.: Дет.литература, 1976. – 190с. – с.177-178.

²⁷ Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1988. – 398с. – с.291.

²⁸ Бутовський О.Д. Вибрані твори / Авт.-упорядн. В.В.Драга, М.Д.Зубалій / За ред. А.В.Дорошенка. – К.: Нічлава, 2006. – С. 109.

осмислення. Результати експериментальної діяльності С.Шацького викладені ним у праці "Бадьоре життя". У його колонії була впроваджена розробка теорії дитячого колективу і самоуправління, виявлені деякі закономірності у розвитку дитячого товариства²⁹, а також досліджувалися взаємозв'язки фізичної праці, гри з розумовим та соціальним розвитком. Поєднання інтелектуальної діяльності дітей з їх фізичним розвитком, посилююю та різноманітною фізичною працею, різнобічним естетичним вихованням дозволили творчому колективу цієї школи-колонії досягти високих навчально-виховних результатів.

Задля досягнення мети фізичного виховання педагоги науково обґрунтовували і використовували різні форми і засоби. Гімнастика, на думку К.Ушинського, справляє позитивний вплив на розвиток дитини, але в початкових класах її не обов'язково запроваджувати як самостійний предмет. Найбільш корисним для дитини він вважав почергове вправляння у письмі, малюванні, рахунку, дитячій роботі, співі та гімнастиці, оскільки така постійна зміна занять підтримує в дитині "тілесну і душевну бадьорість і характерну для цього віку веселість"³⁰. Сама зміна занять, вважав К.Д.Ушинський, діє на дитину краще, аніж повний відпочинок, який, звичайно, потрібен у свій час.

К.Ушинський вважав доцільним уже з перших уроків у школі використовувати гімнастичні вправи (тобто те, що ми зараз називаємо "фізкультпаузами" та "фізкультхвилинками"). "На цих перших уроках учитель може привчати до деяких рухів за командою, які корисні не тільки тому, що дають можливість рухатись та розім'яти свої втомлені від сидіння м'язи, але здебільшого тому, що допомагають учителю збуджувати та зосереджувати увагу дітей на своїх рухах. Ці рухи не повинні бути численними і складними: встаньте, сядьте, руки на стіл, руки назад, підніміть праву руку, ліву, вийдіть з-за лави, перша лавка сядь, друга — встань і т.д."³¹.

Важливе місце у формуванні гармонійно розвинутої особистості, за П.Лесгафтом, належить школі, вплив якої на

²⁹ Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. - В 2т. - М.: Педагогика, 1980. - т.2. - с.15.

³⁰ Там само. - с.127.

³¹ Ушинский К.Д. Зібрання творів: В 11т. - М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. - т.6. - с.261.

дітей у певному віці значно вагоміший від родинного. А тому, на відміну від К.Ушинського, він надавав особливого значення урокам фізичної освіти. У 1888 році у своїй праці "Відношення анатомії до фізичного виховання і головні завдання фізичної освіти в школі" він визначив зміст та побудову уроку фізичної освіти для різних груп шкільного віку:

1) для молодшого віку / 7-12 років/: 1/4 уроку — елементарні і складні вправи; 1/4 уроку — ходьба, біг та метання; 1/4 уроку — ігри, головним чином "одиначні";

2) для середнього віку / 12-15 років/: 1/3 уроку — елементарні і складні вправи з бігом; 1/3 уроку — стрибки, метання із збільшенням навантаження та боротьба; 1/3 уроку — ігри, головним чином "одиначні";

3) для старшого віку / 15-18 років/: 1/2 уроку — вправи з постійним збільшенням навантаження, (стрибки, метання, боротьба); 1/4 уроку — вільні вправи з обтяжуванням; 1/4 уроку — ігри (і ремесла).

Виходячи з того, що основною формою фізичного виховання є саме урок з фізкультури, К.Ушинський також особливу увагу приділяв фізичним вправам на уроці, а також іграм та фізичній праці, як засобам фізичного, розумового виховання та всебічного розвитку особистості. Він надавав перевагу саме організованому фізичному вихованню. Організованого ж або, як він писав, "навмисного" фізвиховання в Росії того часу майже не було, а там, де й було, воно мало бути іншим. Вихователь може, писав учений, "прямо діяти на розвиток того чи іншого органу або навіть взагалі на розвиток всієї мускульної і нервової системи і навіть самого мозку"³².

Фізичні вправи, на думку К.Д.Ушинського, потрібні не тільки для розвитку фізичних сил, але й для активного відпочинку, оскільки вони значно підвищують працездатність людини. Учений був переконаний, що тілесні вправи справляють помітний вплив на зменшення подразнюваності центральних мозкових органів. Тому немає кращого засобу заспокоїти подразнений головний і спинний мозок, як заняття гімнастичними вправами.

Описуючи в одному з листів /3-й лист/ гімнастичні

³² Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. – т.9. – с.86.

вправи, які використовувалися на уроках в одній із шкіл Швейцарії, К.Ушинський відзначав: "Дайте дитині трохи порухатись, і вона подарує вам десять хвилин уваги, а десять хвилин живої уваги, якщо ви зумієте нею скористатися, дадуть вам у результаті більше, ніж цілий день напівсонних занять"³³. Видатний учений неодноразово вказував на той вплив, який фізичні вправи мають на центральну нервову систему, зумовляючи тим самим кращий відпочинок стомленого мозку.

Костянтин Дмитровича цікавила також гігієна вихованців. Він погоджувався з Джеймсом Керрі, що "гімнастика, різного роду тілесні вправи, тілесна втома, що вимагає сну та їжі, прогулянка на свіжому повітрі, прохолодна спальня, холодні купання, механічні роботи, які вимагають тілесних навичок — ось найкращі засоби для того, щоб утримувати нервовий організм завжди в нормальному стані, зміцнити волю й дати їй зверхність над нервами"³⁴.

На думку К.Д. Ушинського, гімнастика має бути не самоціллю, а одним із необхідних засобів усебічного розвитку людини і підготовки її до творчої праці. У свою чергу, вона слугує одним із засобів фізичного виховання.

Як уже зазначалося, за П.Лесгафтом, основною формою є уроки фізичної освіти. Тому, як і К.Ушинський, він радив застосовувати гімнастику і фізичні вправи як розвиваючий засіб. Проте, на переконання вченого, всі фізичні вправи, спрямовані на фізичний, розумовий та естетичний розвиток, мають бути природними. В основу фізичної освіти П.Лесгафтом покладено два головні принципи: всі вправи мають бути природними і викликати діяльність усіх м'язевих груп організму; їх треба виконувати усвідомлено, після усного пояснення вчителя, без показу. Фізичні вправи супроводжувалися подразненням м'язів, якими дитина постійно привчається керувати і користується у всіх своїх діях.

Учений рішуче виступав проти використання знарядь, які "перетворюють руки в ноги", примушуючи їх неприродно тримати вагу всього тіла. Найкращі вправи — це біг, стрибки, метання, плавання, боротьба.

³³ Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. – т.3. – с.152.

³⁴ Керри Дж. Основание воспитания общественных училищ. – Спб., 1862. – 176с. – с.150.

Другий із вказаних вище принципів П.Лесгафт обґрунтував, керуючись концептуальною вимогою розвитку мислення у вихованців у навчальних закладах; тому фізичні вправи не повинні бути простим повторенням зразків, показаних учителем.

Великого значення видатні педагоги також надавали рухливим іграм. Зокрема К.Ушинський визнавав дитячу гру важливим засобом виховання характеру. У грі дитина відчуває себе повністю самостійною; вона сама приймає рішення і виконує їх, привчається розподіляти свої сили і виявляти власну волю. Педагог вважав, що до певного віку не має жодної соціально-психологічної самостійності; у грі, як соціально компетентна особистість, дитина апробує свої сили і вільно розпоряджається віртуальним ігровим соціальним середовищем, яке сама створила. Гру К. Ушинський називав цілісним процесом, який тренує всі сили зростаючої особистості. Головною умовою розвитку характеру у грі, на його думку, є активність дитини (розумова та фізична). Пасивність в іграх, або ж постійна підпорядкованість чужій волі, негативно впливає на характер, і ця пасивність переноситься й у майбутнє життя дитини, коли вона стане дорослою. Постійне керівництво з боку вихователя позбавляє дитину ініціативи та розвиває слабкість і лінощі.

Що стосується тодішніх гімназій, то К.Ушинський звертав увагу на ігнорування ними таких видів дитячої діяльності, як ігри й фізична праця. "Гра є вільна діяльність дитини, і якщо ми порівнюємо ігровий інтерес, а з ним і кількість позитивних емоцій, які вміщуються в душі дитини, з подібним учінням чотирьох - п'яти років, то звичайно, що всі переваги залишаються на боці гри. У ній формуються всі прояви людської душі: її розум, її серце і її воля, і якщо говорять, що ігри передбачають майбутній характер і майбутню долю дитини, то це правильно з двох причин: не тільки у грі виявляються нахили дитини і відносна сила її душі, але сама гра має велике значення для розвитку дитячих здібностей та нахилів, а відповідно і для її майбутньої долі"³⁵.

Актуальність висловлених К.Ушинським суджень щодо

³⁵ Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1950. – т.10. – с. 516.

соціокультурного значення гри підтверджується сучасними науковими розробками. Так, дитяча гра є фактично суміщеною соціокультурною моделлю дорослого життя з віртуальними (але проєктованими з реальності сьогодення) характеристиками у вигляді індивідуальних площин розвитку:

1) соціальна площина – “апробація” майбутніх соціальних ролей (лідера, виконавця, організатора, аутсайдера тощо);

2) інтелектуальна площина – розвиток мовленнєвої та інтелектуальної культури, швидкості мислительних реакцій тощо;

3) фізична площина – розвиток культури тіла, спритності, волі, фізичної сили тощо.

Такого ж значення гри, як засобу фізичного виховання, надавав і С.Шацький. “Гра, - писав він, - це життєва лабораторія дитинства, яка дає той аромат, ту атмосферу молодого життя, без якої ця пора була б даремною для людства. У грі, цій соціальній обробці життєвого матеріалу, є найбільш здорове ядро розумної школи дитинства”³⁶.

Окрім рухливих ігор, колоністи з колонії “Бадьоре життя” С.Шацького також займалися спортом. Популярними були спортивні ігри, легка атлетика. При цьому заняття бігом мали бути регулярними. “Вчора на головній дорозі відбувалося тренування з бігу. Для того щоб біг приносив користь, необхідно готуватися поступово. Корисно займатися бігом кожен день, виробляючи правильні рухи”³⁷.

У вихованні дитини, на думку К.Ушинського та С.Шацького, праця є навіть більш значущою, ніж гра. Фізична праця зміцнює здоров’я і тіло людини, розвиває і підтримує фізичні сили, і тим самим сприяє розумовому розвитку, оскільки здоровий організм має здорову нервову систему. Розумова праця спонукала її до дії – нервова система, збуджуючись і розвиваючись у процесі роботи, позитивно впливає на діяльність внутрішніх органів і, в результаті, на фізичний розвиток дитини.

Щодо П.Лесгафта, то він рухливі ігри для дітей шкільного віку поділяв на прості / “одиначні”/, в яких кожен гравець намагався досягти своєї мети самотужки, і на складні

³⁶ Шацький С.Т. Избранные педагогические сочинения. - В 2т. - М.: Педагогика, 1980. - Т.1. - 414с. - с.180.

³⁷ Там само. - с.181.

/ "партіями" або "командами" /, в яких кожен член команди намагається підтримувати інтереси всієї команди загалом.

З переходом до шкільного віку імітаційні ігри постійно та послідовно замінювалися іграми, які потребували більше самостійності, кмітливості, уміння керувати собою, виходячи із загальної мети, яка ставилася перед усіма учасниками гри.

Відомо, що у кожній грі застосовуються певні правила. Тому П.Лесгафт прагнув, щоб в іграх з усією суворістю і точністю виконувалися гравцями правила гри; щоб до них ставилися свідомо і відповідально, як до закону, і щоб в іграх дітей здійснювалося самоуправління. "У виховному відношенні ігри мають величезне значення. Правила ігор вигідні з огляду на те, що вони привчають до дій на основі загальних положень, а не часткових вказівок та інструкцій. Правила подаються у вигляді встановлених норм, які свідомо виконуються гравцями, причому відчуття, які супроводжують дії гравців, повинні стримуватись вольовими проявами і є природними збуджувачами свідомої діяльності.

Гра викликає у дитини веселий, бадьорий настрій, завдяки якому вона із задоволенням підпорядковується всім усталеним у даній грі правилам. Наскільки гра потрібна в школі, видно вже з того, що вони використовувалися і використовуються у тих випадках, в яких без всяких штучних пристроїв досягалися і досягаються кращі результати фізичного розвитку дітей"³⁸.

СЕМІНАР № 1

ТЕМА: ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ДО РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.

План

1. Аналіз циркулярів і заходів Міністерства народної освіти, виданих на початку ХХ ст., направлених на фізичне виховання учнів.
2. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у педагогічній спадщині К.Ушинського.
3. Роль О. Бутовського у розвитку фізичної культури та спорту.

³⁸ Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1988. – 398с. – с.309.

4. Педагогічні погляди П.Лесгафта на фізичне виховання, їх вплив на основоположників радянської педагогіки.
5. Фізичне виховання у творчості С Шацького.

Література:

1. Крук М.З. Теоретичні аспекти фізичного виховання у дореволюційній педагогіці //Вісник Житомирського педагогічного університету. – №4, 1999. – С.22-27.
2. Крук М. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у творчості К.Ушинського: Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 36. наукових праць. – Луцьк, "Медіа", 1999. – С.55-59.
3. Лесгафт П.Ф. "Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку". – Т.І.-М,1972.
4. Харабуга Г.Д. "Ушинський К.Д. о физическом воспитании //Современная педагогика. – №2, 1962. – С.88-95.
5. Столбов В.В. Історія фізичної культури і спорту. Підручник, М.,1969.
6. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, "Тернопіль", 1994.
7. Лесгафт П.Ф. Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку". – Т.1. – М, 1972.
8. Ушинський К.Д. Зібрання творів в 11 томах , Вид. АПН РРФСР, М. –Л.,1950.
9. Кун Л., Всеобщая история физической культуры и спорта. – М.: "Радуга", 1982.
10. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 2-е, доп. – Житомир: ЖДУ, 2004. – 199 с.
11. Бутовський О.Д. Вибрані твори. Авторі-упорядники В.В. Драга, М.Д. Зубалій / За ред. А.В. Домашенка. – К.: «Нічлава», 2006. – 240 с.
12. Бутовський О.Д. Вибрані твори. Упорядники В.В. Драга, М.Д. Зубалій, друге видання, перероб. і допов. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – 288 с.
13. Бутовский А.Д. Собрание сочинений в 4 т. / А.Д. Бутовський. – К.: Олимп. л-ра, 2009.
14. Крук М.З. Становлення та розвиток системи фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл України (1917-1941 рр.) // Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За

- ред.проф. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2008. – С. 205-219.
15. Крук М.З. Проблеми шкільної фізичної культури у творчості О.Д. Бутовського та П.Ф. Лесгафта // Спортивний вісник Придніпров'я, 2008. – С. 25-28.
 16. Практикум з педагогіки. Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
 17. Винничук Олег. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.
 18. Шацкий С.Г. Педагогические сочинения. – Т.3. – М.: Просвещение, 1965. – С. 256.
 19. Шацкий С.Г. Избранные педагогические сочинения. – Т.2. – М.: Педагогика, 1980. – С. 15.

Питання та завдання для самостійної роботи

1. У чому полягають концептуальні засади поглядів К. Ушинського та П. Лесгафта на фізичне виховання школярів?
2. Підготувати доповідь про вплив педагогічних поглядів П. Лесгафта щодо фізичного виховання на основоположників радянської педагогіки.
3. Проаналізуйте думки та погляди на проблеми шкільної фізичної культури О. Бутовського і П. Лесгафта.
4. Викладіть у вигляді таблиці схожості у поглядах видатних педагогів на зміст, засоби та методи фізичного виховання.
5. Що відмінного у поглядах на проблеми фізичного виховання школярів К. Ушинського, О. Бутовського та П. Лесгафта? (оформити у вигляді таблиці)
6. Поясніть, чому гра, на думку С. Шацького, є «життєвою лабораторією дитинства».

ЛЕКЦІЯ 2. РОЗРОБКА ЗАВДАНЬ ТА ЗМІСТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1917—1920 РР.)

Роки 1917—1920-й — один із складних і суперечливих періодів розвитку державності, економіки, освіти і культури в Україні. Це — епоха національно-визвольної революції, доба суверенітету й незалежності Української Народної Республіки, чотирьох її Універсалів, початку відродження рідної мови, культури, з одного боку; хаос, анархія, жорстока міжусобна боротьба, громадянська війна — з іншого. Соціально-політичні зміни призвели до нестабільного, постійно реформованого стану освітніх інституцій України.

З утворенням Центральної ради почалося відродження національної школи. Щоправда, якогось спеціального документа, присвяченого суто освітянським проблемам, Центральна рада не прийняла, і її освітня політика виявлялася у підтримці організаційних засад Генерального секретаріату освіти та загального руху широкої громадськості за українізацію та націоналізацію школи. Це був період розвитку «національної школи», «українізації», «побудови своєї, нової і за формою, й за духом школи», «руху за рідну школу й освіту»³⁹.

Школа у цей час тлумачилася як єдина, загальнодоступна, з семирічним терміном навчання. У ці роки створено в загальних рисах і план єдиної школи, що був довершений за часів УНР.

Фактично всі заходи, щодо здійснення політики Центральної ради в галузі освіти, розраховувалися передовсім на свідому частину вчительства, об'єднану у Всеукраїнську Учительську Спілку. Вчителі виступали з програмою суттєвих перетворень у галузі освіти і виховання. На їх думку, вітчизняна народна освіта, як і в усіх цивілізованих країнах, мала складатися із закладів дошкільного виховання; початкової, середньої, вищої школи; установ позашкільної освіти; органів управління освітньо-виховними закладами. З-поміж цих ланок основна увага приділялась початковій і середній школі.

Але всі ініціативи, щодо ефективного проведення

³⁹ Майборода В.Г. Історія становлення і розвитку національної школи в Україні // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993.-№1. – С.72-82. – с.72.

культурно-освітньої роботи фактично лишалися тільки на папері. Складність освітніх перетворень, зокрема й у галузі фізичного виховання, полягала, по-перше, в тому, що для їх реалізації необхідні були кошти, яких у Центральної ради бракувало, і, по-друге, на виконання відводилося дуже мало часу, а саме весна-літо 1917 року.

За цей час освітній рух в Україні набирав значних форм, але виключно, як рух народний, громадський, на народні й громадські кошти, без усякої допомоги уряду, силами самого громадянства, під керівництвом громадських організацій: губернських і повітових земств, міських дум, учительських організацій, Просвіт, Товариства шкільної освіти, кооперативів⁴⁰.

Саме за таких складних соціокультурних умов повинно було здійснюватися становлення системи фізичного виховання. А тому не дивно, що в цій царині не було здійснено значного поступу. Всі сили і кошти спрямовувалися на українізацію та демократизацію школи, на створення нової, національної не тільки за мовою навчання й виховання, а й за духом, своїм змістом, засобами та формами системи освіти.

З часу свого створення Центральна рада розпочала активну державну підтримку розвитку української освіти, оскільки розглядала проблему освітнього відродження нації як необхідну умову консолідації українського народу в його боротьбі за національне й соціальне визволення, відновлення української держави в нових історичних умовах.

Основні напрями своєї діяльності в галузі розвитку освіти Центральна Рада визначила у відозві до українського народу від 22 березня 1917 року та в резолюції Українського національного конгресу (квітень 1917 року). У цих документах першочерговими завданнями було визначено: відродження української мови, створення національних освітніх закладів, збільшення кількості українських газет, журналів, художньої та навчальної літератури, розвиток бібліотечної справи, науки, музичного, театрального та образотворчого мистецтва. Проте у цих документах про розвиток фізичного виховання не йшлося.

Новій школі надавалася виняткова роль у вихованні у

⁴⁰ Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 р.р. – К., 1920. – 54с.

підростаючого покоління нахилу до творчості, мистецтва, естетики, розумової та фізичної праці, у формуванні в учнів елементів ораторської майстерності, обов'язковому вивченні ними історії, природознавства, краєзнавства, етнографії.

Відомий український учитель, науковець В.Ф.Дурдиківський, який багато років очолював Першу українську трудову школу ім. Т.Г. Шевченка у Києві, у ці роки писав: " ... школа мусить бути щиро демократичною. ... Час вже зробити середню освіту загальною і широкодоступною для дітей нашого селянства та робітництва, забути дикий старий погляд на середню освіту, як на привілей панства. Наша школа мусить якнайширше відчинити свої двері перед дітьми нашої демократії"⁴¹.

На думку українських педагогів, нова школа повинна була стати демократичною й українізованою. Для цього на початковому етапі реформою системи освіти пропонувалося ліквідувати її багатоступеневість й створити єдину початкову школу, в якій підростаюче покоління всіх станів суспільства мало б можливість безкоштовно здобувати обов'язкову початкову освіту з наступним її продовженням у середніх, спеціальних та вищих навчальних закладах.

Ситуація щодо ставлення до фізичного виховання, стала змінюватись після схвалення у вересні 1919 року Міністерством народної освіти „Проекту єдиної школи на Вкраїні". Згідно з “Проектом ...”, система освіти поділялася на два так звані цикли — основну школу та колегію. Основна школа складалася з двох ступенів — молодшої основної та старшої. Термін навчання в обох ступенях планувався 4-річний, тобто основна школа була 8-річною. Колегія також пропонувалася 4-хрічною, в ній мали навчатися старшокласники. Основна школа разом із колегією утворювали єдину школу, обов'язкову для всіх дітей. Навчання в ній повинно було носити загальноосвітній характер.

Згідно з “Проектом ...”, значна увага у пропонованій школі приділялася співам, малюванню і фізичній культурі ("руханка"), які б сприяли вихованню в учнів сили, краси тіла і його рухів тощо. В “Проекті” наголошувалося , що “народні дитячі ігри і танці повинні ввійти до школи і мати

⁴¹ Карамаш С. Про що розповів родинний архів // Хрещатик. – 1995. – 21лютого.

належне місце”⁴².

Щоб школа була діяльною, підкреслювалося у “Проекті”, вона має якнайповніше реалізовувати дієвий принцип. Його конкретизація здійснюватиметься “через ... всякий фізичний вираз дитячих емоцій - чи то в виді гри, гімнастики, танців...”⁴³. Обов’язковою навчальною дисципліною для різних типів шкіл мала бути фізична культура та гігієна.

Аналіз навчальних планів на 1918/1919 н.р. українських змішаних гімназій, гімназій для хлопчиків, гімназій дівочих з російською мовою викладання, гімназій для дорослих засвідчує, що фізичній культурі не надавалося належного значення. У першому випадку виділялося 2 години на тиждень у 1-6 класах, 1 година — у 7-8; у другому - 2 години на тиждень у початковому та першому класах, та 1 година — у 2-3 класах; зовсім відсутні вказані години у 4-7 класах, а у третьому - фізична культура взагалі як навчальна дисципліна.

П.Холодний зазначав, що у Єдиній школі матимуть вагу музика, малювання та фізичне виховання. А тому, коли пізніше навчальні плани для нижчої початкової школи вдосконалювалися, їх принциповою новизною була відмова від поділу предметів на пропедевтичні та систематичні, а також запровадження фізичної культури як обов’язкової дисципліни.

У вищій початковій школі (5-8 класи) на гімнастику відводилося по 1 годині на тиждень. Урок тривав 30 хвилин. Але Міністерством народної освіти було вдосконалено план для цих шкіл на 1919/1920 н.р. Його принциповою відмінністю було те, що за тривалістю уроки фізичної культури були прирівнені до інших дисциплін.

Суттєво, що у ці часи проблеми фізичного виховання висвітлювалися на сторінках українських газет і часописів. Зокрема, про шляхи фізичного виховання з використанням наукового потенціалу суміжних наук говорилося в журналі “Вільна українська школа”. Газета Української народної армії “Український козак” також не обходила мовчанкою питання військово-патріотичного виховання молоді.

⁴² Войналович О.О. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи для нац. меншин в Україні /1917-1938/ : Дис...канд. пед.н. 13.00.01 – К, 1999. – 252с.

⁴³ Собчинська М.М. Становлення і розвиток шкільної і педагогічної думки в УНР: (1917-1920р.р.) Дис... канд.пед.н. 13.00.01 – К, 1995. – 216с.

Як бачимо, у ці роки виокремилися тенденції становлення фізичного виховання як обов'язкової навчальної дисципліни в українській школі.

Спираючись на засади педагогіки дореволюційного періоду, видатні педагоги Софія Русова, Антін Крушельницький, Григорій Ващенко та ін. за часів творення української держави 1917-1920рр. розробляли завдання та зміст української системи тіловиховання.

Серед тих, хто стояв біля витоків становлення не лише фізичного виховання, а й усієї системи шкільництва в Україні у період відродження державності, була видатний педагог-теоретик С.Ф.Русова.

Окреслюючи напрями розвитку освіти й виховання в Україні, вона писала: " Підвалинами національної школи бувають завше два начала: безпосередня націоналізація педагогічних засобів навчання і виховання, цебто — рідна мова викладу і зміна програми з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомості,— історію й географію рідного краю і народне мистецтво — музика, співи, орнаментика; друга підвалина національної школи — це єднання її з людом... школа...— це центр освіти..."⁴⁴. Фізичному вихованню в її педагогічній теорії приділялася належна увага; щоб сформуванню гармонійно розвинену особистість, вважала С.Русова, потрібно знати і зрозуміти фізичну сутність людини, тобто її фізіологію.

Визначальним для розбудови національного шкільництва, за переконанням А.Крушельницького, повинні стати національний дух, ідеали національного виховання та гарту, народна філософія, якими пронизані українознавчі науки: історія краю, географія, фольклорно-етнографічні матеріали та національні традиції тіловиховання⁴⁵.

Ще до революції А.Крушельницький проводив плідну просвітницьку діяльність, організовуючи на Галичині спортивно-молодіжні філії "Лугу", "Сокола". Ставши управителем гімназії в Городинцях, А.Крушельницький розгорнув значну просвітницьку і виховну діяльність, спрямовану на виховання національно свідомих та "життєздатних" громадян майбутньої української держави. І

⁴⁴ Філоненко С.М. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917-1920 р.р. // Відродження. – 1993. – №2. – С.9-10. – с.10.

⁴⁵ Крушельницький А. Наука української мови в середній школі. – Львів, 1912. – 86с. – с.27.

в цьому не останню роль він відводив фізичному вихованню. На рівні таких предметів, як українська мова, релігія, історія та ін., проводилося викладання “руханки”.

З метою виховання молоді здоровою, фізично розвиненою, дисциплінованою, відповідальною, з почуттям любові до батьківщини, здатною давати собі раду в житті і допомагати іншим, у гімназії було створено осередок “Пласту”. Вивчення звітів городинківської гімназії показує, що у цьому закладі фізичне виховання гімназистів ґрунтувалося на національних традиціях⁴⁶.

Під фізичним розвитком С. Русова розуміла якісні зміни, що відбуваються у становленні, зміцненні та вдосконаленні фізичних задатків, сил та можливостей дитини, а також її здоров'я під впливом соціально організованого виховання. Педагог наголошувала на тому, що дитина зовсім окремий фізичний і духовний організм, який має "осібні анатомічні і фізіологічні ознаки", і це не дорослий організм в мініатюрі, а всі органи і всі частини тіла знаходяться в стані росту і розвитку. Крім того, кожна дитина фізично розвивається по-різному. До цього спричиняють різні обставини: соціальні та економічні умови життя родини, в якій народилася дитина, місцевість, екологічний стан, кліматичні умови тощо. " На дітях на дуже чутливих істотах відбивається вплив не лише загального клімату, а навіть кожної окремої доби — весни, літа, зими, осені й різні години дня. Фізичне життя дитини йде більш інтенсивно восени і зимою: з жовтня й до січня збільшується ріст дитини, годівля організму. Найбільш дитина росте вгору з лютого до серпня. Вага найбільш зростає з липня до січня, і майже зовсім не збільшується з лютого до травня. Разом з цим іде розвиток м'язової сили... М'язова сила виявляється більше літніми місяцями, коли духовна сила, навпаки, спадає"⁴⁷. Всі ці фактори повинен знати і використовувати вихователь для того, щоб надати якомога більшу допомогу у фізичному розвитку дитини.

Окрім річного ритму, зауважує Софія Русова, дитяча енергія змінюється й протягом дня. Це також треба знати вихователям і враховувати при розподілі часу на заняття, фізичні ігри, відпочинок тощо.

⁴⁶ ДАХО, фР-1392, оп.1, сп.13, арк.24. Стан охоплення фізичною культурою на початок і кінець п'ятирічки по м.Харкову з кошторисними даними.

⁴⁷ Русова С. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав-Лейпциг, 1924. – 29с. – с.28-29.

Великий вплив на фізичний розвиток дитини, на думку Русової, має оточення: " Родинні розрухи, недобрий харч, гострі соціальні з'явища — усе відбивається на дитині, усе впливає на її зріст і розвиток"⁴⁸. Просвітителька надавала вагомого значення помешканню для фізичного стану та розвитку дитини, оскільки у бідних родинах з великою кількістю дітей, де помешкання складалося тільки з кімнати і не відповідало санітарним нормам, поширеним явищем став поганий стан здоров'я дітей, великий відсоток смертності.

Особливу увагу педагог звертала на харчування дітей, як один з чинників їх здоров'я. Згідно з пропозиціями М. Монтесорі, С. Русова радила давати маленьким дітям їжу, насичену жирами і цукром, а також вуглеводами та білками. " Щоб не давати дітям слабіти, треба часто важити їх, треба стежити, щоб їжа давала дитині все, що потребує її організм, і сприяла фізичному розвитку дитини", — писала вона⁴⁹.

С.Русова була переконана, що не варто забороняти дітям спілкуватися , розмовляти під час їжі, бо, маючи гарний настрій, "дитина їсть з більшою охотою й та їжа краще перетравлюється нею на користь її тіла"⁵⁰.

Значну роль педагог відводила розпорядку дня дитини, оскільки дана організація її життя дуже позитивно впливає на тіло і дух дитини, дає здоров'я й рівновагу в настрої, що забезпечує гарні здобутки виховання.

Дитині надзвичайно корисне свіже повітря, вважала С.Русова. Рухливі ігри, гімнастичні вправи, дитячу працю, навіть заняття, на її думку, слід проводити якомога частіше в саду, лісі, полі або хоча б на веранді, бо гарне фізичне виховання сприяє гарному розвитку дитини, зміцненню її здоров'я, створенню умов для кращого розумового, морального, естетичного й трудового виховання.

Г.Ващенко, як і С.Русова, також не розглядав фізичне виховання без зв'язку з вихованням інтелектуальним і моральним. Виховуючи міць тіла, за Г.Ващенком, треба прагнути до гармонійного розвитку системи м'язів загалом. А тому українська школа, на його думку, "мусить застосовувати тільки такі системи гімнастики, що

⁴⁸ Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 253с. – с.146-151.

⁴⁹ Там само. – с.16.

⁵⁰ Там само. – с.17.

розвивають гармонійно всі частини тіла”⁵¹.

Зазначимо, що сам Г.Ващенко був людиною глибоко віруючою, а тому основною структурною складовою системи виховання вважав духовне вдосконалення. З огляду на це, фізичне виховання дітей Г.Ващенко радив здійснювати так, щоб “тіло у них було спритним і міцним знаряддям духа”⁵², а педагогічна система, на його думку, мала будуватись відповідно до тих завдань, через які повинно було здійснюватись морально-релігійне, національно-патріотичне, інтелектуальне і фізичне виховання дітей.

На прищепленні національних та загальнолюдських цінностей ґрунтувався всебічний розвиток особистості у теорії А.Крушельницького. Мета виховання, вважав педагог, полягає у виробленні у вихованців “волі особи”, характеру, моральної стійкості й віри з метою плекання діяльного громадянина суспільства, патріота своєї держави. “Виховуймо молодь так, щоб вона самостійно пробивалась крізь життя, не ведена на паску урядничої кар’єри”⁵³. І національне тіловиховання, на думку педагога, мало допомогти школі у вирішенні цього завдання.

З метою реалізації завдань національного тіловиховання дітей А.Крушельницький виступав за співпрацю школи, сім’ї, церкви та спортивних молодіжних організацій (“Пласт”, “Січ”, “Луг”, “Сокіл”). Він вважав, що саме спільна діяльність усіх інтегрованих суб’єктів виховної взаємодії сприятиме реалізації змісту національного виховання в школі, формуванню нової генерації – українських патріотів.

Видатні вітчизняні педагоги 20-х років не обходили своєю увагою гігієну шкільного середовища. Цікавим є те, що ставлення С.Русової до гігієни багато в чому схоже з думками і поглядами ідеолога комуністичного виховання дітей Н. Крупської. Майже всі твердження С.Русової щодо фізичного виховання та гігієни згодом успішно використовувалися в українській педагогіці радянського періоду. Різниця полягала тільки в трактуванні виховного ідеалу – активного будівника комунізму, солдата партії, а не духовно вільної, національно свідомої, фізично досконалої особистості.

⁵¹ Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. –162с. – с.88.

⁵² Там само. – с.121.

⁵³ Крушельницький А. Дитяче господарство: основа української національної діяльності школи. – Коломия, 1927, - 36с. – с.21.

Погляди С.Русової щодо користі гігієни у шкільному середовищі поділяв і Г.Ващенко. Він радив ще з дитинства прищеплювати дітям здорові гігієнічні навички харчування, чистоти в побуті, користування повітрям, чергування праці і відпочинку і т.ін. Ці навички мусили спиратися на нові знання в галузі гігієни, які діти отримували б у школі.

Г.Ващенко був переконаний у тому, що школа має не лише виховувати дітей здоровими, міцними, спритними, а й “мусить так поставити фізичне виховання, щоб наша молодь була не тільки здоровою під час шкільного навчання, а й після закінчення школи”⁵⁴.

Відомо, що велике значення у розвитку активності дитини мають рухливі ігри. Розкриваючи значення гри у фізичному розвитку дитини, Софія Федорівна писала: “Вона (гра) задовольняє найкраще вимогу дитинства в активності, в різноманітних рухах”⁵⁵. Завдяки іграм тіло стає гнучким, виробляється м’яка пластичність рухів, їх координація тощо. “Рухавки зміцнюють м’язи, викликають координацію рухів, здатність угадувати й творчу енергію. Увесь організм від них зміцнюється, набирає сили й використовує з життя усе, що вони можуть дати привабливого задля того або другого віку дитини”⁵⁶.

Оскільки С.Русова приділяла велику увагу заняттям на свіжому повітрі, а також радила рухливі ігри проводити не в кімнатах, а навіть взимку якнайбільше часу бути на дворі% гратися у сніжки, кататися на лижах, ковзанах; і, передусім, планувати організацію тих ігор, що потребують від дитини швидкого бігу, лазання, стрибків.

Відомо, що народні ігри розвивають дитину і фізично, і духовно: розширюють і ускладнюють систему її рухів, збуджують інтерес до мистецтва, формують любов до рідного краю, народу, виховують почуття товарищескості, дисципліни. “Гра — найвидатніша форма природного розвитку. В грі беруть участь інстинктивні нахили і природний склад душі (характер), що повстає від спадщини й потрібен людині задля майбутньої діяльності”, — писав американський психолог

⁵⁴ Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. –162с. – с.87-88.

⁵⁵ Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 53с. – с.47.

⁵⁶ Там само. – с.49.

Дж. Болдуїн⁵⁷. Природно, що такого розуміння дотримувалася і С.Русова.

Суттєво, що педагог не надавала надто великого значення ролі керівника у процесі дитячих ігор. Він повинен якомога менше втручатися у процес гри. Треба, щоб діти грали залюбки, із захопленням, навіть якщо гра була вигадана дорослими. Це, крім фізичного розвитку, надає дітям можливість виявляти ініціативу. Крім того, в цьому судженні міститься головне правило виховання за С. Русовою: "Дітей не треба ні до чого силувати, хай в саду панує дисципліна розумної ласки"⁵⁸.

Отже, організація фізичного виховання, за С. Русовою, передбачає: а) врахування особливостей дитячого організму (ритм росту, індивідуальні особливості дітей); б) наявність відповідного приміщення; в) організацію харчування; г) упорядкування і організацію робочого дня; д) проведення різноманітних рухливих ігор; е) максимальне використання природних факторів під час гри, праці, занять.

На жаль, погляди Софії Русової та Григорія Ващенка на фізичне виховання та гігієну дітей тільки частково були використані при розробці "Проекту Єдиної школи на Вкраїні" і за певних об'єктивних причин не були впроваджені в життя за часів національно-визвольних змагань українського народу в період з 1917 року по 1920 рік⁵⁹.

Отже, 1917-1920 роки є надзвичайно важливим і цікавим періодом в історії української освіти. Саме в цей час викристалізувалася ідея створення національної системи освіти і були зроблені перші теоретичні і практичні кроки в цій справі. Але часта зміна урядів, звичайно, не сприяла зміцненню освітньої політики. У процесі становлення і розвитку національної освіти і школи "... було стільки ж перерв і напрямків, скільки змінювалась влада"⁶⁰. Все ж таки освітня політика українських урядів справила помітний вплив на подальший розвиток шкільництва в Україні, зокрема й на становлення фізичного виховання у семирічних

⁵⁷ Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. - 1912. - №4. - С.22-25. - с.23.

⁵⁸ Там само. - с.21.

⁵⁹ Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава: Полтавський вісник, 1994. -162с. - с.6.

⁶⁰ Майборода В.Г. Історія становлення і розвитку національної школи в Україні // Вісник Академії педагогічних наук України. - 1993.-№1. - С.72-82. - с.73.

і середніх школах (20-30-ті рр. XX століття).

СЕМІНАР № 2

ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Особливості розвитку фізичного виховання у системі шкільництва в Україні у період відродження державності.
2. Основи тіловиховання у творчості Г. Ващенка.
3. Значення фізичного виховання у формуванні українського патріота в педагогічній спадщині С. Русової та А. Крушельницького.
4. Роль спортивних молодіжних товариств у реалізації завдань національного тіловиховання дітей.

Література:

1. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918.
2. Сергеева В.Ф. Софія Русова про фізичний розвиток дітей дошкільною віку. Педагогіка і психологія. 1996, №2.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава. Полтавський ВІСНИК, 1994.
4. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання полі і характеру. – Мюнхен: Авангард, 1956.
5. Столбов В.В. Історія фізичної культури і спорту. Підручник, М., 1969.
6. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
7. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 2-е, доп. – Житомир: ЖДУ, 2004. – 199 с.
8. Винничук Олег. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.
9. Крук М.З. Становлення та розвиток системи фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл України (1917-1941 рр.) // Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред.проф. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2008. – С. 205-219.
10. Крук М.З. Питання завдань та змісту фізичного виховання у творчості Софії Русової // Збірник

наукових праць студентів та аспірантів, Житомир, 2000. – С. 45-49.

11. Крук М.З. Становлення системи фізичного виховання школярів (20-ті рр. ХХ ст.) // Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Збірник наукових праць. – Київ-Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 58-62.
12. Практикум з педагогіки. Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
13. Окопний А. Тіловиховання і творчій спадщині Г.Ващенка: Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. Зб. наукових праць. – Луцьк, "Медіа", 1999. – С.70-73.
14. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Визначте та охарактеризуйте тенденції становлення фізичного виховання в українській школі у перші повоєнні роки.
2. Якими є основні завдання системи тіло виховання за Г. Ващенком?
3. Яка ідея розвитку фізичного виховання учнів є визначальною у педагогічних поглядах С. Русової, Г. Ваценка, А. Крушельницького?
4. Поясніть, чому С. Русова надавала важливого значення особистій та загальній гігієні дитини.
5. Для чого потрібне виховання «волі особи» за А. Крушельницьким?
6. Проаналізуйте погляди педагогів доби національно-державного відродження на роль гри («руханки») у виховання дитини.
7. Яке значення мало прийняття «Проекту Єдиної школи на Україні» на розвиток шкільного фізичного виховання?
8. Що спільного та відмінного у діяльності спортивних молодіжних товариств?

ЛЕКЦІЯ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ, ЗАВДАНЬ ТА ЗМІСТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЦІ 20-30-Х РОКІВ

Із встановленням радянської влади в Україні розпочинається формування науково-педагогічних центрів, які на громадських засадах розробляли основи соціалістичної педагогіки. Актуальні питання шкільної практики потребували від педагогічної науки теоретичного обґрунтування численних проблем навчання і виховання.

При цьому варто відзначити, що формування української педагогічної науки відбувалось під ідеологічним впливом. Слід підкреслити той факт, що більшовики приділяли проблемам розвитку освіти значну увагу, оскільки розуміли, яку велику роль у розбудові нового ладу могла відіграти школа.

У 20-х роках ХХст. в Україні здійснювали свою науково-педагогічну діяльність учені-педагоги І. Соколянський, С. Чавдаров, Я. Мамонтов, Г. Жураківський, організатори народної освіти М. Скрипник, Я. Ряппо та інші.

Проте найбільший вплив на формування системи фізичного виховання мали видатні педагоги, як Н. Крупська, А. Макаренко, П. Блонський, С. Шацький. Саме їх думки і педагогічні погляди покладена в основу становлення системи фізичного виховання і гігієни у період до Великої Вітчизняної війни. Діяльність цих педагогів у галузі фізичного виховання, їх педагогічні погляди базувалися на тій спадщині, яку залишили по собі П. Лесгафт, К. Ушинський та інші.

Виховання гармонійно розвиненої особистості не мислилось ними без її фізичного розвитку. Думку П. Лесгафта щодо мети фізичного виховання поділяв і відомий російський педагог П. Блонський. Він писав: " Ми, росіяни, страшенно не вміємо працювати, і процес роботи у нас пов'язаний з бездумним гаянням часу й енергії"⁶¹. А тому мета фізичного виховання, на його думку, — це максимальна робота за мінімальний час і без перевантаження.

Крім здоров'я і спритності, фізичне виховання, на переконання Блонського, має ще одну мету — розвиток

⁶¹ Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. - М.:Изд.АПН РСФСР,1961. - 632 с. - с.277.

мужності; його завдання — зростити дітей мужніми, тобто рішучими і обачливими. "Освічена людина — велика цінність, але хіба менша цінність — здорова, спритна та мужня людина?"⁶².

Педагогіка дожовтневого періоду не надавала надто великого значення фізичному вихованню у процесі соціалізації дитини. Саме на це упущення звертала увагу в своїх педагогічних творах Н. Крупська.

Загартування підростаючого покоління складало також предмет педагогічної діяльності А.С. Макаренка. Він вважав, що фізичне виховання і фізичний розвиток повинні, насамперед, сприяти загартуванню організму. Його вихованці були міцними й зібраними, відрізнялися спортивною статуєю, були мускулистими і здоровими.

Для характеристики здоров'я та загартування організму колоністів А.Макаренко знаходив такі визначення: "м'язи залізних рук", "броньовані коробки грудей", "монументально стійкі стегна" тощо. Але метою фізичного виховання А.Макаренко вважав гармонійний розвиток кожного вихованця.

Як уже зазначалося, вирішення проблем фізичного виховання у той час вбачалося у поєднанні фізичного розвитку з розумовим, естетичним та моральним. Про поєднання у виховному процесі розумового та фізичного розвитку дітей говорили і передові педагоги радянської доби. Н.Крупська, зокрема, писала: "в минулі часи вважалось, що фізичний та розумовий розвиток — дві різні речі, що Бог вкладає в тіло людини душу, і тіло живе саме по собі, а душа сама по собі. "Духовний розвиток" відділявся від фізичного"⁶³.

Вона вважала таку думку хибною, а тому наголошувала на тому, що ні в якому разі не можна забувати про зв'язок фізичного і розумового розвитку. Тільки у гармонійному поєднанні міцної, здорової статури з високим рівнем освіти та інтелекту вона бачила справжнього будівника майбутнього комуністичного суспільства. Природно, що такий ідеал відповідав би будь-якій суспільно-економічній формації.

А. Макаренко пропонував здійснювати фізичне

⁶² Там само. – с.562.

⁶³ Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963. – т.6. – с.596.

виховання в єдності з усіма напрямками процесу формування гармонійно розвиненої особистості. У своїй науково-педагогічній спадщині педагог-новатор точно і яскраво визначив роль цього поєднання і значення фізичної культури та спорту в загальній цілісній системі виховання нової людини. Видатний педагог бачив підростаюче покоління здоровим, духовно красивим, бадьорим, з міцною нервовою системою, з почуттям оптимізму.

Загалом фізичне виховання в ті часи полягало в розв'язанні таких основних завдань (рис. 2.)

Рис.2. Завдання фізичного виховання в Україні у 20-х рр.

1. Гармонійний розвиток форм і функцій організму, зміцнення здоров'я, загартування та підвищення працездатності.
2. Формування життєво необхідних рухових навичок.
3. Розвиток фізичних якостей.
4. Виховання моральних і вольових якостей, розвиток інтелекту особистості.

Крім того, П.Блонський одним із завдань фізичного виховання дітей вважав виховання спритності. Спираючись на праці і думки П.Лесгафта, він писав, що, "окрім здоров'я, основним завданням фізичного виховання в школі є

розвиток спритності"⁶⁴. Спритність, на його думку, - це максимальна працездатність при мінімумі затрат енергії. Якщо спритність — це доцільність рухів, то зрозуміло, що виховання спритності переплітається з вихованням розуму: "Спритна дитина — звичайно розумна дитина, хоч не завжди — буває навпаки. Так фізичне виховання і розумове взаємокоординуються"⁶⁵.

Хоч мета, яка ставилася перед фізичним вихованням, була єдиною (виховання гармонійної, розвиненої, здорової, міцної особистості, здатної до ефективної фізичної та розумової праці), але форми і засоби, які пропонували тодішні педагоги для її досягнення, були різноманітними.

Значної ваги у формуванні особистості П.Блонський надавав формам і засобам фізичного виховання. Загальна формула фізичних вправ, на його думку, має бути такою: рухливі ігри для дитини, спорт для юнака і гімнастика для дорослого.

Зокрема гімнастичні вправи, на думку П.Блонського, не нудні для досить розвинутого індивіда, але не для юнака, якому не цікавий зовнішній результат його діяльності. Крім того, гімнастичні вправи дають користь як засоби загального фізичного розвитку. Тому, не заперечуючи великого значення гімнастики, П. Блонський відносив ці заняття до більш пізнього періоду.

У школі II-го ступеня гімнастика на той час могла існувати лише в одній із трьох форм: 1) спеціальні гімнастичні вправи як засіб спортивного тренування (це головне); 2) спеціальні гімнастичні вправи, що мали на меті обмежити шкідливий гігієнічно-ортопедичний вплив певного виду промислової праці на організм підлітка; 3) лікувальна гімнастика.

Із видів спорту П.Блонський рекомендував учням надавати перевагу: ходьбі, простому бігу і бігу з перешкодами, стрибкам у довжину (висоту), лазанню, іграм з м'ячем, плаванню, греблі, ковзанам, боротьбі, лижам (а також більярду і шахам - як повчальним видам нерухливого спорту). Крім того, він не рекомендував уроки фізичного виховання в школах I та II ступеня. Виходячи з прикладного

⁶⁴ Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. - М.:Изд.АПН РСФСР,1961. - 632 с. - с.559.

⁶⁵ Там само. - с.559.

значення гімнастики для дитини, П.Блонський вважав, що в школі I ступеня може йтися лише про виховання загальної спритності, тобто спритності повсякденного життя. Це означало, що слід було виховувати в дитини уміння правильно і досить швидко, без зайвої метушні, виконувати повсякденні життєві функції: одягатися і роздягатися, готувати і прибирати потрібне для роботи або їжі місце, ходити і т.п.

Виховання спритності, на думку П.Блонського, має здійснюватися не у спеціальному ізольованому середовищі, а по можливості, у звичному для дитини оточенні — школі, на прогулянці і т.п. Фізичне виховання, писав він, повинно виробити у дітей навички, необхідні їм у повсякденному житті, в школі, на вулиці і вдома, а не проводити з дітьми нудні абстрактні "присідання" і "повороти". Фізичне виховання повинне злитися з життям⁶⁶.

С. Шацький у своїх "Педагогічних творах" також приділяв достатньо уваги саме урокам фізичної культури в школі. Хоч сам він і вважав, що "фізкультура мусить бути роботою у сфері побуту", але писав: "Якщо ми звернем увагу на той матеріал, який ми маємо для нашої школи I ступеня, то, звичайно, ми повинні визнати, що з фізичного виховання напрацьовано дуже мало. Крім того, ми повинні організувати заняття з фізкультури та ігор — все це, безперечно, повинно увійти в план робіт з дидактичного матеріалу для школи"⁶⁷.

А. Макаренко у своїй педагогічній діяльності також широко використовував різні форми фізичного виховання колоністів і комунарів. Це і заняття з фізичної культури, і позаурочна робота з фізичного виховання, і, особливо, позашкільні форми роботи. Він відзначав позитивний вплив на колоністів та комунарів правильної військової виправки, занять з фізичної культури. Зовнішній вигляд колоністів: стрункість, вміння впевнено і вільно себе тримати, впевнена пружня хода з піднятою головою — все це було першими результатами загальної військової виправки та занять з фізичної культури. Макаренківською традицією є і так звана воєнізація фізичного виховання. "Зірниця" і "Орлянок" (які використовувалися ефективно впродовж 60-80-х рр. XX ст.)

⁶⁶ Там само. – с.560.

⁶⁷ Шацький С.Г. Педагогические сочинения: В 4т. – Т.4. – М.: Просвещение, 1965. – 328с. – т.3. – с.124.

— це наслідок втілення взаємозв'язку фізичного виховання з військово-патріотичним. Те ж саме можна сказати і про туристичні походи шляхами бойової та трудової слави, які були дуже популярні серед комунарів та колоністів.

Щорічно туристичні походи й екскурсії всіх комунарів забезпечували організований відпочинок, загартовували їх здоров'я, зміцнювали сили, розвивали пізнавальні здібності, формували необхідні моральні якості. Літні екскурсії та походи, на думку А.Макаренка, повинні розглядатися не тільки як можливість відпочити, але й, головним чином, як перспектива на майбутнє. Таким чином, екскурсії і походи для Макаренка були не самоціллю, а необхідною ланкою всієї фізкультурної роботи.

Видатний педагог вважав, що фізичне виховання підростаючого покоління може бути успішним і плідним лише у випадку, коли фізична культура в школі вміло узгоджується з позакласною та позашкільною спортивно-масовою та оздоровчою роботою.

Позакласна та позашкільна робота з фізичного виховання, на його думку, є важливим розділом навчально-виховного процесу і сприяє школі у виконанні навчально-виховних завдань, які стоять перед нею. Крім того, вона поглиблює знання, вміння та навички, отримувані на уроках фізичної культури, зміцнює здоров'я та підвищує загальний рівень фізичного розвитку, прищеплює любов до систематичних занять спортом.

У ці роки позакласній і позашкільній роботі з учнями надавала важливого значення Н.Крупська. У 1929 році у своїй праці "Про безперервне виробництво" вона радила звернути увагу на пластун-школи. "Пластун-школи" — це школи продовженого дня, де діти кілька годин проводили за партами, а кілька наступних — в клубах, займаючись фізкультурою⁶⁸. Водночас Н.Крупська радила звернути увагу на роботу керівників скаутського руху, які прекрасно використовували екскурсійний метод для фізичного розвитку підростаючого покоління.

Н. Крупська надавала ваги проведенню дозвілля та канікул піонерів у літній час. "Повинна бути звернена увага на бюджет часу піонерів, години сну, відпочинку, роботи, на правильну постановку фізкультури, яка також повинна

⁶⁸ Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963. - т.6. - с.159.

узгоджуватись з заняттями в школі, і правильну організацію табірного життя"⁶⁹.

Одним з основних засобів фізичного виховання підростаючого покоління всі видатні педагоги післяжовтневого періоду вважали загальну та особисту гігієну вихованців. У зв'язку з тим, що діти робітників і бідноти були хирляві та фізично слабкі, фізичне виховання на той час спрямовувалося на оздоровлення та дотримання особистої гігієни. "Чи можемо ми виховувати засобами повітря, їжі, одягу, тепла, сонячного світла, організації сну, дивлячись на це, як на біологічні фактори, — писав у 1929 році С. Шацький. — У школі, звичайно, можемо: ми можемо не тільки констатувати цілий ряд негативних явищ у зв'язку з погано організованим режимом, але й керувати цілим комплексом виховних засобів: раціональною вентиляцією, питними факторами, достатнім сонячним світлом, шкільними сніданками, фізкультурою і взагалі організацією здорового режиму"⁷⁰.

Для цього С.Шацький вважав за потрібне створити центр оздоровлення, який повинен був мати велику кількість виробничих майстерень, хорошу кухню та їдальню, душові, басейни для плавання, зали для фізкультури, майданчики для спорту та ігор.

Одним з важливих факторів у виховній практиці А. Макаренка були заняття фізичними вправами на свіжому повітрі протягом усього року. Кожен день розпочинався з ранкової зарядки, яка проводилася на відкритому майданчику за будь-якої погоди.

У своїй практичній роботі А.Макаренко використовував різноманітні засоби фізичного виховання, маючи на меті формування нової людини. Всебічний фізичний розвиток досягався застосуванням гімнастики, ігор та спорту. Колоністи та комунари практикували біг на ковзанах, на лижах, ігри у футбол і теніс. "Біля парадного входу була ковзанка. Весь квітень комунари готували різні майданчики: волейбольні, футбольні, крокетні"⁷¹. "Головний вид спорту в комуні — лижі. Місцевість, яка нас оточувала, була зручною

⁶⁹ Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963. – т.5. – с.407.

⁷⁰ Шацький С.Г. Педагогические сочинения: В 4т. – Т.4. – М.: Просвещение, 1965. – 328с. – с.256.

⁷¹ Макаренко А.С. Педагогічні твори. – У8т. – Т.2. – М: Педагогіка, 1983. – 562с. – с.110.

для бігу на лижах"⁷². Працювала також секція з акробатики, і вихованці дуже часто виступали з акробатичними вправами та пірамідами в інших школах та селищах.

П. Блонський до гімнастики та спорту ставився з недовірою. Як вже зазначалося, гімнастику він вважав об'єктивно-безцільною фізичною вправою. Спорт, на думку педагога, був тісно пов'язаний з гігієною і соціальним вихованням. Але саме через його соціально-виховне значення П. Блонський вважав вплив спорту на дітей — негативним. Як змагання, спорт, на його думку, мав антисуспільне значення: з боротьбою за свою партію (команду) пов'язується боротьба проти чужої партії, причому і всередині даної партії розгортається змагання.

"І взагалі, — писав П. Блонський, — не можна закривати очі на негативні сторони спорту: 1) загроза для здоров'я, 2) азарт, 3) спеціалізація, 4) злоба проти переможця і глум над переможеним, 5) груповий егоїзм і несправедливе ставлення до слабших, 6) потяг до шахрайства, 7) культ сили м'язів, 8) крайній та односторонній розвиток самолюбства"⁷³. Звичайно, спорт є суттєвим засобом фізичного виховання. У спорті є чимало позитивних аспектів. Це - розвиток сили, спритності, витривалості, витримки, мужності, дисципліни, співробітництва, самопожертви, уміння підкорятися і керувати.

Саме таке змагання обстоювала Н.Крупська. Більше того, вона вітала розумно побудоване змагання, яке йшло на користь дітям. Проте, як і П.Блонський, вона вважала гігієнічні чинники основним засобом фізичного виховання особистості.

Починаючи з молодших класів, гігієна особиста і соціальна, на переконання Надії Костянтинівни, повинна була зайняти основне місце в школі, гімнастика ж стати складовою частиною щоденної роботи учнів. Природно, що дитяча і підліткова гімнастика повинна мати інший характер, ніж звичайна фізкультура. "В школі повинна бути звернена особлива увага на теоретичне і практичне вивчення гігієни, на фізичний стан дітей, на гарячі шкільні сніданки, на гігієнічну організацію всього шкільного

⁷² Там само. – с.109.

⁷³ Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. – М.:Изд.АПН РСФСР,1961. – 632 с. – с.275.

життя”⁷⁴.

Отже, на заняттях з фізичного виховання Н.Крупська передбачала, перш за все, врахування вчителем вікових особливостей дітей та їхніх інтересів. Руки в учня восьми-дев'яти років ще слабо розвинені, писала вона, тому необхідні такі вправи, які розвивають дрібні м'язи. У зв'язку з цим доцільно, щоб у школах практикувалися ігри монтезорівського характеру, які прискорили б процес розвитку цих м'язів.

Як і інші педагоги, Н. Крупська великого значення надавала іграм дітей. “Вільні ігри навчають умінню орієнтуватися, створювати відповідні вміння й навички. Зневажати ігри не слід, а потрібно думати, як поставити справу так, щоб допомогти комуністичному вихованню дітей”⁷⁵. Вона звертала особливу увагу на позитивний досвід використання бойскаутських рухливих ігор, на те, як вони піднімають інтерес до бойскаутизму і які корисні елементи з них використати у практиці піонерруху.

Підліток хоч і тягнеться до гри, писала Н.Крупська, але потребує, щоб у гру був привнесений елемент серйозності. Тому ігри бойскаутів, зазвичай, спрямовані на розвиток тих чи інших здібностей (біг, плавання, боротьба зміцнюють фізичні сили; стрільба в ціль розвиває гостроту зору, лазання привчає до спритності і т.д.). Саме це привертало особливу увагу Н. Крупської. Про таке значення ігор писали, як уже зазначалося, ще К.Ушинський, П.Лесгафт та С.Русова.

Для розвитку координації рухів, як справедливо стверджував П.Блонський, досить звичайного репертуару дитячих ігор. І ці ігри, які дуже люблять діти, і таке фізичне виховання до останніх років життя запам'ятається їм як найвеселіші, найрадісніші години. За його глибоким переконанням, ігри з м'ячем та рухливі ігри – є найкращими вихователями спритності. “Але навіть ігри у нас, в школах, надумані та мало пов'язані з життям, як і гімнастика. Багато шкільних ігор на диво малозмістовні й елементарні. Я б хотів, щоб педагоги зрозуміли моє ставлення до ігор не як аналогію дитячих ігор взагалі — така аналогія загальновідома, — а як аналогію улюблених хлопчачих ігор, як аналогію хлопчачого

⁷⁴ Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963. – т.6. – с.257.

⁷⁵ Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963. – т.5. – с.404.

культу — сміливого, спритного товариша-незіваки"⁷⁶.

Високо цінував роль ігор у формуванні колективу й вихованні підростаючого покоління А. Макаренка. Велике значення він надавав іграм на місцевості, вбачаючи у них ефективний засіб формування волі, мужності й дисципліни, розвитку вмінь долати труднощі, діяти в колективі, відповідальності.

Ігри розглядалися видатними педагогами як один із засобів виховання у колективі. Проте, коли йшлося про волю колективу, то йшлося про “волю більшості”, що унеможливляло розвиток дитячих індивідуальних особистісних якостей.

У виховному процесі А. Макаренка гра виступала і як окремий вид діяльності у поєднанні з навчанням, працею, спортом, і як важливий компонент інших видів діяльності. Широко використовуючи гру у вихованні дітей та підлітків, А. Макаренко визначав такі її структурні елементи: мету, зміст, характер ставлень, які складаються у процесі гри, її правила та педагогічне керівництво грою.

Особлива увага приділялась правилам гри. Він вважав, що дотримання чітких правил є головним механізмом всіх колективних ігор. Чітко дотримуючись правил колективної гри, діти та підлітки вчилися володіти власною волею, діяти рішуче, злагоджено. Навіть поразка в грі сприяла розвитку особистості, гальмуванню негативних емоцій. Правила гри, виконуючи функцію нормативних вимог, визначали поведінку підлітків та юнаків у колективі, заохочуючи їх до самостійності, творчого пошуку оптимальних рішень, вчили узгоджувати власну поведінку із загальними нормами. Рухливі та спортивні ігри були настільки популярні серед комунарів, що вони навіть створювали свої.

Особливе місце у досвіді А.Макаренка займала гра "Горліт" Найбільше часу та енергії відбирала підготовка майданчика для горльоту. Вже в лютому комунари купували пряжу і плели сітки, щоб особливо не перевантажувати наш небагатий бюджет. З початку травня встановлювався горльотний майданчик. “Горліт — це гра, яку ми вважаємо найцікавішою та найпотрібнішою пролетаріату грою. Вона схожа на теніс, але відрізняється від нього тим, що це гра

⁷⁶ Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. - М.:Изд.АПН РСФСР,1961. - 632 с. - с.562.

колективна: вісім-на-вісім. Ракетки не дорогі, тенісні, а виготовлені з дикти. Правила горьоту вироблені в комуні на протязі багатьох років, і ми всі впевнені, що ця гра розвиває спритність, вміння колективно діяти, винахідливість, ініціативу"⁷⁷.

Не можна не наголосити на тих умовах, в яких творили зазначені вище педагоги, а їх ідеї мали бути зреалізованими. Це були часи національно-визвольних змагань, інтервенцій, громадянської війни, що робило проблеми фізичного виховання другорядними.

У період відновлення народного господарства конкретні умови впровадження в життя педагогічних ідей Н.Крупської, С.Шацького, П.Блонського, А.Макаренка були надто складними. Шкільна фізична культура не мала необхідної кількості кваліфікованих фахівців; інструкторам з фізичного виховання бракувало досвіду; слабкою була матеріально-технічна база шкіл у цій галузі, особливо у 20-х роках ХХст.

Виходячи з попереднього аналізу, можна стверджувати, що передова педагогічна думка пожовтневого періоду нашої історії надавала великого значення фізичному вихованню підростаючого покоління, вбачаючи в ньому один з головних факторів всебічного та гармонійного розвитку особистості учня. Але ідея виховання у колективі, яка підмінялася вмінням виконувати волю більшості, не сприяла цьому розвитку, а створювала "гвинтиків" для тоталітарної машини.

СЕМІНАР № 3

СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЦІ 20-30-Х РОКІВ

План

1. Фізичне виховання у творчій спадщині П. Блонського.
2. Погляди А. Макаренка на фізичний розвиток комунарів і колоністів.
3. Роль Н. Крупської у формуванні радянської системи фізичного виховання.

Література:

1. Винничук Олег. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.

⁷⁷ Макаренко А.С. Педагогічні твори. – У8т. – Т.2. – М: Педагогіка, 1983. – 562с. – Т.2. – с.82.

2. Столбов В.В. Історія фізичної культури і спорту. Підручник, М., 1969.
3. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
4. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 2-е, доп. – Житомир: ЖДУ, 2004. – 199 с.
5. Макаренко А.С. Педагогічні твори. – У8т. – Т.2. – М: Педагогіка, 1983. – 562с.
6. Ніжинський М.П. А.С.Макаренко. – К.:Знання, 1974.
7. Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. – М: Вид. АПН РРФСР, 1961.
8. Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т. – М.: АПН, 1963.
9. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Які схожі риси у ставленні до фізичного виховання видатних педагогів 20-х років ХХ ст. ви можете назвати?
2. Що є відмінного у поглядах А. Макаренка, П. Блонського та Н. Крупської на фізичне виховання школярів?
3. На скільки подібними є погляди С. Русової і Н. Крупської на фізичний розвиток дітей і чому?
4. Що спільного та відмінного можна знайти у діяльності колоній і комун, заснованих С. Шацьким і А. Макаренком з огляду на фізичний розвиток вихованців?
5. Поясніть, на скільки П. Блонського можна вважати послідовником П. Лесгафта у питаннях фізичного виховання дітей та підлітків.
6. Проаналізуйте ставлення до гри та змагань видатних педагогів.
7. Поясніть, що таке «гігієнізація» процесу фізичного виховання?
8. Зобразіть схематично завдання фізичного виховання в Україні у 20-ті рр. ХХ ст..

ЛЕКЦІЯ 4. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у державних документах і навчальних планах 20-30-х рр.

Протягом усієї історії радянського фізкультурного руху комуністична партія спрямовувала розвиток фізичної культури і спорту. Розглядаючи фізичну культуру і спорт як складову частину нової соціалістичної культури, як цілеспрямований засіб комуністичного виховання більшовицька партія в директивних документах визначала організаційні основи, завдання та зміст радянської системи фізичного виховання.

Зокрема у своїй роботі “Карл Маркс” в розділі “Соціалізм”, В. І. Ленін розвинув відоме положення К. Маркса про різнобічне виховання у суспільстві майбутнього, де виробнича діяльність буде пов’язана з навчанням і гімнастикою⁷⁸.

Певну увагу приділяв В. І. Ленін зміцненню здоров’я і фізичного виховання дітей та молоді вже з перших днів Радянської влади. З його ініціативи було поставлено питання про безкоштовне харчування дітей, про гарячі безкоштовні сніданки для школярів, про введення фізичного виховання у школах молодії республіки. Серед перших заходів радянської влади було створення в рамках Державного Наркомату освіти відділу шкільної медицини і гігієни. У спогадах та документах є посилення на те, що при узгодженні кола завдань Наркомату освіти Ленін особливо підкреслював важливість запровадження у школах загального обов’язкового фізичного виховання.

В. І. Ленін, згадувала Клара Цеткін, казав, що “молоді особливо потрібні життєрадісність і бадьорість. Здоровий спорт – гімнастика, плавання, екскурсії, фізичні вправи, – різнобічність духовних інтересів, навчання, дослідження – і все це по можливості одночасно”⁷⁹.

Декрети з охорони здоров’я за підписом Леніна, декрети “Про єдину трудову школу”, “Про обов’язкове навчання військового мистецтва” та інші були необхідними передумовами для докорінних змін у галузі фізичного

⁷⁸ Ленін В.І. Повне зібрання творів: У 55. – К.: Політвидав України, 1972.

⁷⁹ Столбов В.В. История физической культуры: Учеб. для студ. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1989. – 286с. – с.126.

виховання. Ці декрети 20-х років були спрямовані на охорону здоров'я дітей та підлітків, на поліпшення роботи санаторіїв і будинків відпочинку. У цих документах одне з головних місць було відведене фізичному вихованню в системі охорони здоров'я.

У важких умовах громадянської війни 22 квітня 1918 року був прийнятий перший законодавчий акт уряду в галузі фізичного виховання. Це був декрет “Про обов'язкове навчання військового мистецтва”. Роботу щодо впровадження декрету в життя було покладено на Раду із загального військового навчання. Ленін вважав, що завдання органів загального військового навчання полягає у поєднанні військової підготовки і фізичного виховання з комуністичним вихованням.

Уже на I-му з'їзді ВсеВобучу було вирішено, що поряд з навчанням юнаків військової справи на одне з перших місць висувається завдання навчити їх строю, гімнастиці, похідним рухам з іграми та іншим фізичним вправам. У програмі загальної допризовної військової підготовки, розрахованої на два роки занять, з передбачених 576 годин 480 виділялось на фізичне виховання. Керівництво фізичною підготовкою громадян було покладено на Всевобуч. При його Головному управлінні був створений відділ фізичного розвитку і спорту.

Оцінюючи значення декрету про Всевобуч, Н. І. Подвойський відзначав, що він “з'єднав гімнастику і всі види фізичного розвитку з загальною та військовою освітою у нашій країні. Цим декретом фізкультура була введена в єдину систему виховання трудящих, їх підготовки до захисту Батьківщини і до висококваліфікованої праці”⁸⁰.

Уже в 1919 році у пояснювальній записці до “Положення про допризовну молодь” даються певні вказівки до комплексу фізичного виховання, який повинен відповідати меті, завданням та змісту фізичної культури населення. Гімнастика, легка та важка атлетика, спортивні ігри, польова гімнастика, різні спортивні вправи — це ті елементи, які повинні були знайти своє відображення у фізкультурній роботі з молоддю.

У цьому ж році було підготовлено “Проект Єдиної школи

⁸⁰ Подвойский Н.И. Ленин о физическом воспитании // Красный спорт. - 1940. - 21 января. - с.1.

на Україні”, у відповідності з яким, єдина школа, у якій мали навчатися всі діти, складалась з двох циклів – основної школи та колегії.

Після приходу до влади в Україні більшовики почали реформувати народну школу на зразок школи в Радянській Росії, спираючись при цьому на “Положення про єдину трудову школу”. Хоч у цьому реформуванні для української школи було досить багато руйнівного (особливо щодо національного виховання), у галузі фізичного виховання для учнів українських шкіл були і позитивні зміни. У ст. 13 цього “Положення...” наголошувалося, що “фізичній та естетичній освіті відводиться значне місце”. Крім того, “у всіх школах всіх типів вводяться обов’язкові гарячі сніданки безкоштовно, згідно гігієнічних норм для дітей відповідного віку”⁸¹.

В “Основних принципах єдиної трудової школи” вказувалося, що “масова ритмічна гімнастика, індивідуальний розвиток мускулатури під наглядом лікаря, гра, яка поступово переходить у серйозний спорт, позбавлений, проте, нездорового духу змагань... Гімнастика і спорт розвивають не тільки силу і спритність, але й спроможність діяти колективно, дух взаємодопомоги і т. д. Гігієнічна обстановка школи, правильний розподіл занять, постійний і пильний догляд з боку лікаря-педагога в житті школи – все це необхідні умови правильного розвитку дітей, яким школа ж повинна надавати і здорову їжу...”⁸².

Завдання, пов’язані з фізичною культурою, були визначені у другій програмі більшовицької партії, прийнятої у 1919 році. У цій програмі, поряд із завданнями в галузі політики, економіки, культури, була визначена мета з охорони здоров’я та фізичного виховання населення. На основі положень програми фізична культура і спорт – це органічна частина формування людини комуністичного суспільства – з акцентом на те, що вона є засобом підготовки до праці і захисту Вітчизни. І це не дивно, оскільки країні Рад потрібна була велика кількість робочих рук та фізично міцних вояків. А оскільки більшовики мали грандіозні плани на майбутнє, то всі ці декрети, рішення та положення

⁸¹ Директиви ЦК ВКП(б) и постановления правительства по народному образованию за 1917-1947гг. – М-Л, 1947. – Вып.2. – 113с. – с.16.

⁸² Горинський М., Божко В. Військова підготовка в школах м.Києва за 1939/40 н.р. // Комуністична освіта. - 1940. - №8. - С.117-120. - с.117.

повинні були знайти своє відображення у діяльності школи як установи, яка готувала майбутню зміну. Але щодо реалізації їх школою, то все це залишалось лише на папері.

У 1918-1920 рр. школи України, що перебували під впливом Радянської влади, не мали єдиного навчального плану; місцеві освітянські органи, а часом і самі керівники шкіл, складали різні їх варіанти, включаючи до них різні навчальні предмети. Фізичне виховання у цих планах часто-густо було відсутнє. Не було необхідної матеріальної бази, достатньої кількості кваліфікованих кадрів. Саме в цьому і виявилися головні суперечності етапу становлення радянської системи фізичного виховання в школах. З одного боку, необхідність введення фізичного виховання, як обов'язкової дисципліни, а з іншого – відсутність хоч якоїсь матеріально-технічної бази, особливо у сільській місцевості (оскільки основна маса дітей проживала на той час саме в селі). Існувала нагальна потреба в оздоровленні та формуванні фізично розвинутого підростаючого покоління, але відсутність учителів не дозволяла реалізувати це завдання.

Намагаючись вирішити ці проблеми, влітку 1920 року Наркомос УРСР вперше видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи на 1920/21 навчальний рік. Оскільки до плану не було відповідної пояснювальної записки, то на місцях його зрозуміли по-різному. І ситуація з фізичною культурою в школах майже не змінилась. Недосконалість і невизначеність даного навчального плану спричинила до того, що чимало шкіл України взагалі працювали за навчальними планами Наркомосу РРФСР. Керівні працівники освіти та директори шкіл самі чітко не уявляли завдань, змісту і форм фізичного виховання учнів, хоча однією з найпоширеніших форм позашкільної роботи учнів у цей час було проведення масових спортивних ігор і походів.

Для становлення радянської системи фізичного виховання певне значення мали рішення III з'їзду РКСМ (1920 р.), зокрема щодо фізичного виховання як складової загальної системи формування гармонійно розвинутої особистості, громадянина комуністичного суспільства. Фізичне виховання мало безпосередньо практичну мету: підготовку підростаючого покоління до трудової діяльності і захисту Батьківщини. Про допризовну підготовку, у

матеріалах з'їзду говорилося, що вона має своїм завданням фізичне виховання, зміцнення здоров'я, розвиток сили, спритності, витривалості і попередню військову підготовку⁸³. Слід зауважити, що при цьому ґрунтовні положення педагогічних теорій С.Шацького, П.Блонського (про фізичне виховання як чинник всебічного розвитку особистості) значною мірою трансформувалися.

У 1920 році при Головному управлінні Всеобучу було створено (як дорадчий орган) Вищу раду фізичної культури, а на місцях – окружні, губернські, повітові ради фізкультури. У жовтні цього ж року були видані спільні накази №2 і №3 Народних комісаріатів освіти, охорони здоров'я про створення при радах фізичної культури шкільних комісій, котрі зобов'язувалися з 1 лютого 1921 року “в усій Радянській республіці проводити фізичну культуру серед усіх дітей шкільного віку і юнацтва всіх віків” і готувати вчителів фізичної культури для шкіл країни⁸⁴.

Складні соціальні проблеми пересічного громадянина царської Росії, війна і ті бідкування, яки перенесло населення у ці тяжкі роки підірвали здоров'я і негативно відбилисяобразились на фізичному стані підростаючого покоління. У зв'язку з цим охорона і профілактика здоров'я дітей стала одним з головних завдань радянської влади. Певну роль у вирішенні цих завдань відіграли постанови уряду, прийняті у 1921 році: “Про охорону здоров'я дітей і підлітків” та “Про будинки відпочинку”. У них підкреслювалась необхідність використання в режимі відпочинку дітей засобів фізичної культури, а також чіткого розмежування обов'язків між Наркоматами охорони здоров'я й освіти у впровадженні фізичної культури в школах.

У галузі фізичної культури до відання Народного комісаріату з охорони здоров'я належали наукова розробка та лікарський контроль за впровадженням фізичної культури в життя. Практичне здійснення фізичної культури та організаційно-адміністративна робота в цій галузі в закладах для дітей дошкільного і шкільного віку покладалася на Народний комісаріат освіти, для чого при Головному управлінні соціального виховання і політехнічної освіти дітей

⁸³ Бунчук М.Д. Організація фізичної культури. – К.:Вища школа,1970. – 59с. – с.15.

⁸⁴ Физическое воспитание в трудовой школе //К новой армии. - 1920. -№16. - С.31-34. - с.32.

Республіки організується підвідділ фізичного виховання⁸⁵.

2 листопада 1922 року Президія ВУЦВК затвердила “Кодекс законів про народну освіту в УРСР”, яким визначались такі типи навчально-виховних закладів: дитячий садок (4-8 р.), трудова школа (8-15 р.) та дитячий будинок (4-15-17 р.)⁸⁶ (рис.3.).

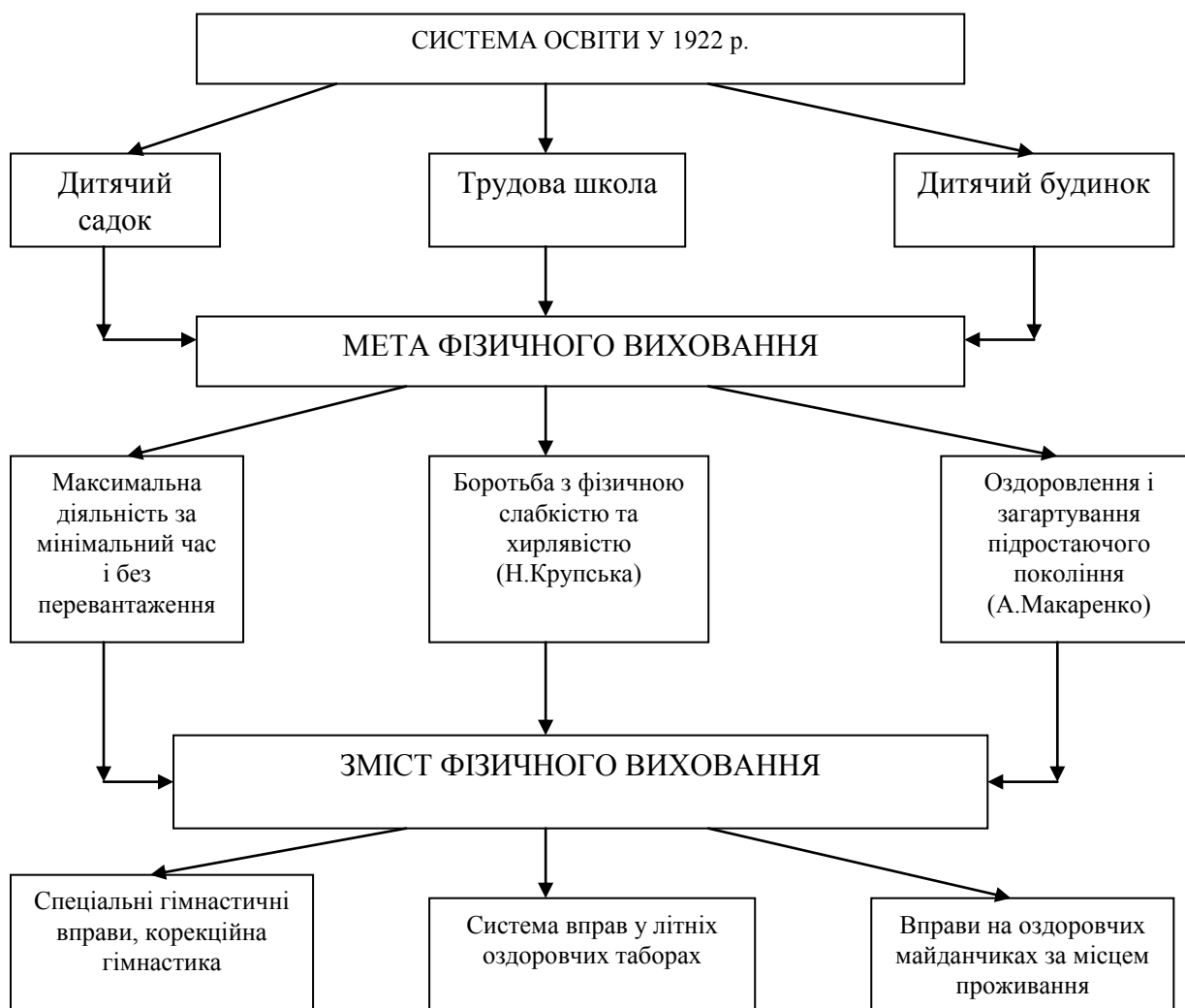

Рис.3. Фізичне виховання у системі освіти у 1922р.

У першій половині 1923 року органи Всеобучу перестали існувати. Розвитком фізичної культури і спорту в Україні займалися комсомол і профспілки. А 27 червня цього ж року ВЦВК утворив Вищу раду фізичної культури, яка із своїми відділами на місцях, у республіках і містах поступово

⁸⁵ Директиви ЦК ВКП(б) и постановления правительства по народному образованию за 1917-1947гг. – М-Л, 1947. – Вып.2. – 113с. – с.19.

⁸⁶ Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки. // Шлях освіти. - №4. - 1998. – С.5-7.

почала займатися фізичним вихованням населення. Вища рада фізкультури поставила роботу в даній галузі під контроль профспілок, відділів народної освіти та військового командування.

Вища рада фізкультури запровадила у 1923/24 навчальному році загальне обов'язкове викладання фізичного виховання в школах. Але впровадження в життя цього рішення здійснювалося надто повільно. Навіть восени 1924 р. фізичне виховання включалося до списку обов'язкових предметів у небагатьох школах. Зокрема, наприкінці 1924/25 н.р. навіть у Харкові, столичному місті УРСР, лише в 60% шкіл систематично проводились уроки з фізичного виховання. Але у масштабах всієї країни ця цифра не перевищувала і 3%. Не надто привабливою була ситуація і в шкільному спорті. Один із таких гуртків функціонував у Житомирській 8-й трудовій школі. Гуртківці вивчали стрій, складні гімнастичні комбінації, фігурне марширування, ігри. З метою популяризації фізкультури члени гуртка проводили виступи та спортивні свята. Так, за 1924-25 н.р. вони провели чотири таких виступи, у яких взяли участь більше ста чоловік, починаючи з учнів четвертого класу⁸⁷. Однак деякі спортивні ігри у гуртковій роботі недооцінювалися, а тому й не використовувалися.

Особливо незадовільною ситуація була в галузі дитячого спорту. Критичне становище щодо фізичного виховання у школах тільки частково можна було пояснити економічними труднощами, нестачею гімнастичних залів і спеціалістів.

Серед педагогічних працівників у ці роки зав'язуються різні дискусії з питань фізичного виховання. У колах спеціалістів кожному було зрозуміло, що радянська фізична культура для виконання свого завдання, сформульованого як створення ідеалу різнобічно розвинутої особистості, в своїй принциповій основі повинна розвиватися по-іншому, ніж у західноєвропейських країнах. Але щодо змісту та методів роботи, то тут вже було менше ясності⁸⁸. Виникло декілька течій, які по різному трактували зміст фізичної культури в радянській школі.

Представники напрямку центризму дитячого фізичного

⁸⁷ ДАЖО, фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.

⁸⁸ Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. - М.:Радуга, 1982. - 399с.

виховання бачили розвиток “соціалістичного” характеру фізичного виховання в тому, щоб у школах займалися тільки визнаною сприятливою та корисною для учнів ігровою діяльністю, тобто практично нав’язувалась спрощена схема фізичного виховання.

Прихильники медичного напрямку вважали, що лікувальна гімнастика, ставши загальною в практиці шкіл та спортивних гуртків, не тільки усуне можливість виробничих захворювань, а й сприятиме взаємозв’язку між процесом праці та фізичним вихованням.

Специфічним різновидом цього напрямку була концепція гігієністів. Навантаження, пов’язані з гімнастикою та спортом, вони вважали підривом здоров’я дітей. А тому не бачили для фізичного виховання радянських дітей необхідності у таких видах спорту, як гімнастика, важка атлетика, футбол, бокс та боротьба. Як наслідок такого бачення, утворився так званий “порядок фізичного виховання згідно норм”, який виключав можливість практичного тренування організму.

Прибічники напрямку художнього фізичного виховання підкреслювали, що дійсне фізичне виховання базується на художньому переживанні у процесі праці. Вони відкидали “буржуазну систему вправ” класичної гімнастики і замість неї вводили стилізовані форми робітничих рухів (загрибання вугілля, пиляння, стругання). Представники цього напрямку не виступали проти спортивної діяльності, але відкидали право на існування особистих змагань.

Всі ці суперечності між представниками різних напрямків тільки гальмували становлення системи фізичного виховання в Україні. Крім того, негативно позначилася на розвитку шкільної фізкультури відсутність конкретних програм з цього предмету.

Брак єдності в розумінні змісту, завдань та методів роботи з фізичної культури і спорту гальмував нормальний розвиток фізкультурного руху. Необхідно було усунути цей різнобій, який мав місце в діяльності фізкультурних організацій та шкіл, а також намітити шляхи подальшого розвитку радянської системи фізичного виховання.

Значну роль у вирішенні цих проблем відіграла Постанова оргбюро ЦК РКП(б) від 13 липня 1925 року “Завдання партії в галузі фізичної культури”, в якій підкреслювалося, що фізична культура не тільки засіб

оздоровлення, культурної військової підготовки, а й один з методів виховання мас. “Соціалістичну систему фізичного виховання, - підкреслювалось у постанові, - потрібно розглядати як нерозривну частину загального політичного й культурного виховання, а також як один із засобів захисту здоров’я мас”⁸⁹.

У змісті фізичної культури певне місце відводилося гімнастиці, спорту і рухливим іграм. Фізичне виховання мало включати загальну й особисту гігієну, використання сил природи, здорові пропорції праці та відпочинку. При цьому особливу увагу належало звернути на утвердження фізичної культури серед піонерів.

У цьому ж році була проведена I Всесоюзна конференція наукових працівників з фізичної культури. Вона чітко сформулювала основні принципи побудови і проведення фізичної культури в школі: “Методичні заняття радянської фізичної культури в шкільній підготовці в основу свою кладуть дослідницьку трудову діяльність, вправи, направлені на прищеплення гігієнічних навиків, пов’язаних з використанням природних факторів, і рухливі ігри, з яких поступово, в міру дозрівання і росту організму, виділяються окремі види природних рухів, необхідних в життєдіяльності, такі як: ходьба, біг, стрибки, лазання, рівновага, метання, боротьба, лижі, ковзани, плавання та інші, з метою різностороннього розвитку організму, а також гімнастичні вправи...”⁹⁰.

У 1925 р. ВРФК і Наркомосом України були затверджені “Програми і план занять у школах соціального виховання і в організаціях юних піонерів”. Ці програми було розділено на дві частини, перша з яких стосувалася віку 9-12 років, а друга – 12-15 років. У кожній з цих частин подавалася біологічна та динамічна характеристики віку, рухи, які вимагаються від дітей даного віку, а також педагогічна гімнастика та приблизні схеми уроків. Ці програми передбачали вирішення таких завдань: сприяння правильному фізичному розвитку дітей, збудженню інтересу до фізичної культури через запровадження у педагогічну діяльність рухливих ігор з поділом на партії (команди); використання корегуючої гімнастики, плавання та екскурсій;

⁸⁹ Справочник партийного работника: Вып.V. – М.: Госиздат. 1926. – 385с.

⁹⁰ I Всесоюзная конференция по физической культуре. – М.: Изд.ВРФК.- 102с.

використання спеціальної підготовки рухів у всіх напрямках з метою гармонійного розвитку тіла. У наступному році комісія з фізичного виховання ДВР видала матеріали до складання програм з фізичної культури шкіл I ступеня. У пояснювальній записці підкреслювалися деякі особливості діяльності керівника з фізкультури, а саме максимальне пристосування до місцевих умов:

1. Обов'язково складати план окремого уроку за певною схемою з поступовим навантаженням до його завершення, закінчуючи рухами заспокоєння.

2. Звернути особливу увагу (у зв'язку з поширенням туберкульозу) на виховання дихальної функції як спеціальною дихальною гімнастикою, так і спостереженням за правильним диханням під час виконання фізичних вправ.

3. Уникати тих форм фізкультури, які вимагають надмірної роботи серця, непропорційно великого, порівняно з кров'яними судинами у дітей 8-16 років; почати рішучу боротьбу із залученням дітей до 16 років до спорту і спортивних ігор⁹¹. Зокрема, одна з найпопулярніших сьогодні спортивних ігор — футбол — була віднесена до розряду шкідливих для дитячого організму.

Комсомол вбачав зміст своєї роботи серед шкільної молоді у гігієнізації процесу навчання та використанні природних факторів. У матеріалах VI з'їзду ЛКСМ України (1926р.) вказувалося на надмірне переобтяження та велику перевтому дітей, які, за даними лікарського контролю, потребують рішучих і негайних заходів щодо оздоровлення покоління, що підростає. Зменшення навантаження на дитячий організм, раціональне користування факторами природи та гігієнізація їхнього побуту сприяли б активізації дитячого руху⁹².

У 1927р. ДВР СРСР були розроблені перші єдині шкільні програми з фізичного виховання. Вони визначали наступні завдання фізичної культури в школі:

1) сприяння закономірному біологічному розвитку зростаючого організму з метою створення здорового, працездатного, біологічно пристосованого до сучасного соціального середовища покоління;

⁹¹ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.118, арк.146. Протоколи Волынского губернского учебно-методического комитета.

⁹² ЛКСМ України в рішенні з'їздів та конференцій. (1919-1966). К.:Молодь,1969. – 915с.

2) прищеплення навичок санітарно-гігієнічної поведінки в зв'язку з різнобічним використанням сонця, повітря і води для оздоровлення та загартування організму;

3) засвоєння учнями основ санітарії й гігієни, які дозволяли мотивувати свою і навколишню поведінку не забобонами та марновірством, а науковими даними;

4) сприяння вихованню навичок колективної організованості.

У 20-ті рр. провідником фізичної культури в школі першого ступеня був класовод. Вважалося, що тільки він може забезпечити турботу про фізичне виховання щоденно, тісно пов'язуючи його з усією роботою школи. У школі II ступеня фізичне виховання, з одного боку, здійснювалося у відведені навчальним планом години, з іншого - тісно пов'язувалося з опрацюванням інших шкільних дисциплін і потребувало взаємозв'язку викладачів цих дисциплін із спеціалістом з фізичного виховання. У 1926р. Н.І.Петров відзначав: "ми маємо цілий ряд безумовних досягнень: чітке визначення мети та завдань фізичної культури в школі, у відповідності з цим, видання конкретних програм та методичних матеріалів для єдиної трудової школи; підняття значущості фізичної культури, як навчально-виховного фактору в школі, залучення до цієї роботи керівних органів народної освіти"⁹³.

VII з'їзд ЛКСМУ звернув увагу на "поступове запровадження у школах елементів воєнізації (кидання гранати, плавання, перехід по канату, використання лижних прогулянок); розвиток видів спорту, що дають необхідні якості бійцям: сміливість, самовідданість, витривалість, ініціативу, бойову виучку і т. ін."⁹⁴. Особливо активна участь ЛКСМУ, наголошувалось на з'їзді, повинна бути в роботі з оздоровлення побуту, прищеплення гігієнічних навичок, розповсюдження санітарних знань. Також пропонувалося організувати гуртки і пункти першої медичної допомоги при школах, клубах, піонерських загонах і т. ін., працюючи над оздоровленням праці і побуту дитинства і допомагаючи військово-патріотичному вихованню дітей⁹⁵ З видів спорту

⁹³ Ніколаєв Л.П. Вплив соціальних факторів на розвиток дітей // Теорія і практика, 1927. №5. - С.9-14. - С.9.

⁹⁴ ЛКСМ України в рішенні з'їздів та конференцій. (1919-1966). К.:Молодь,1969. - 915с. - С.357.

⁹⁵ Там само. - С.360.

рекомендувалося розвивати у школах: городки, кеглі, крокет, м'яч, шахи і шашки. У резолюціях з'їзду наголошувалось, що головним гальмом фізкультурної роботи є організаційна структура фізкультурного руху.

Постанова ЦК ВКП(б) від 23 вересня 1929 року "Про фізкультурний рух" підсумувала тривалу дискусію, яка точилася між комсомолом і профспілками, про шляхи організаційного розвитку фізкультурного руху. ЦК вказав на незадовільний стан фізкультурної роботи, запропонував ліквідувати різнобій і проводити роботу більш організовано і планово. ЦК зазначив, що без посилення державного централізованого керівництва, з одного боку, і без участі у фізкультурному русі широкої робітничої громадськості, – з іншого, зрушити справу розвитку фізкультурного руху неможливо. Для виконання цього рішення у квітні 1930 р. була створена Всесоюзна рада фізичної культури з правами органу державного керівництва і контролю. З її створенням встановлюється єдина, загальносоюзна система державного управління фізкультурним рухом у СРСР.

У цьому ж році в Харкові вийшла друком "Програма з фізкультури для ФЗС і ШКМ - V, VI, VII груп. "У ній зазначалося, що "радянська фізична культура у школах ФЗС і ШКМ має такі завдання:

а) виховувати борця за соціалізм міцним і витривалим. Звідси витікає потреба розвивати фізичну культуру - в напрямі фізичного розвитку й фізичної освіти;

б) озброювати на цих засадах учнів відповідними моторними вміннями і цим сприяти їхній трудовій підготовці. Звідси витікає потреба щільно поєднувати фізичне виховання з трудовою діяльністю учнів;

в) оздоровлювати засобами фізкультури учнів в основному від профшкіл шкільного навчання і почасти — від профшкіл відповідного виробництва (завод, колгосп). Звідси витікає потреба широкої корекції;

г) прищеплювати учням рухові вміння військово-прикладного характеру так, щоб ці вміння становили частину загальної допризовної підготовки учнів. Звідси витікає потреба оволодіти конкретними прикладними фізичними вправами, що потрібні на червоноармійській службі.

Відповідно до завдань, програма з фізкультури для ФЗС і ШКМ передбачала такі напрями фізкультурної роботи:

загальновиховний, трудовий, оздоровчий, військово-прикладний"⁹⁶.

У цих програмах також вказувалося, що викладач фізкультури повинен враховувати той факт, що сільські і міські школи II концентру працюють у нерівних умовах. Аналіз програми свідчить, що з початку 30-х рр. розпочинається воєнізація фізкультурної роботи школи. Тому програма передбачала облік рухових умінь школярів за спеціальною карткою. Наслідки обліку за цією картою викладачі фізкультури використовували, щоб оцінювати якості окремого учня та цілої групи (беручи до уваги вік, зріст та вагу учнів). Крім практичного матеріалу, викладач фізкультури за цими програмами надавав школярам теоретичні відомості з фізкультури.

На початку 30-х рр. вийшли партійні постанови про школу. Їх аналіз показує, що тиск більшовицької партії на школу посилювався. Наркомосом фактично керував ЦК ВКП(б), а ті, хто хотів зберегти у своїй роботі в НКО (чи на місцях) хоча б якусь самостійність, звільнялися з роботи; дехто навіть поплатився життям. Постанови "Про початкову і середню школу" (5.09.1931 р.), "Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі" (25.08.1932р.) встановлювали жорсткі рамки функціонування загальноосвітньої школи, формулювали загальні принципи навчально-методичної роботи з їх акцентом на світоглядну (в марксистському розумінні) спрямованість шкільних курсів основ наук, орієнтували на уніфікацію навчальних планів і програм, на універсалізацію окремих методів та окремих форм навчання, на індивідуалізацію обліку знань учнів і запровадження екзаменів, зміцнення порядку і дисципліни шляхом запровадження жорсткого режиму.

Не обійшли постанови ЦК ВКП(б) увагою й питання фізичного виховання у школі. Обов'язкові уроки фізкультури (за спеціальними програмами) передбачали поліпшення вивчення учбового матеріалу та розгортання позакласних та позашкільних форм роботи з фізичної культури школярів.

У школах, піонерзагонах та фізкульторганізаціях більш енергійно стали впроваджуватися заходи з розгортання фізкультурного руху серед школярів. У багатьох колективах

⁹⁶ Програма з фізичної культури для ФЗС: ШКМ - V, VI, VII гр. - Х.: Народний вчитель, 1930.- 152с. - С.3-4.

фізкультури створювалися дитячі команди і гуртки з різних видів спорту. У товариствах "Динамо" і "Спартак" були організовані спортивні школи "Юний динамівець" і "Юний спартаківець". В Україні успішно проводилися республіканські спортивні змагання серед школярів.

Суттєвим у становленні системи фізичного виховання було створення комплексу "Готовий до праці і оборони СРСР", який став основою радянської системи фізичного виховання. У березні 1931 року ВРФК при ЦВК СРСР затвердила Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО I ступеня. Кожний претендент на значок ГПО повинен був виконати нормативи з бігу, стрибків та метань, плавання, підтягування на перекладині, з лижного бігу, греблі, пересування з протигазом. До зазначених вмінь додавалися вміння надавати першу медичну допомогу, виконання санмінімуму, ознайомлення з основами фізкультурного руху з СРСР. Роком пізніше вийшли нові програми з фізкультури для трудової політехнічної школи (I-VII класи). Вона ґрунтовно відрізняється від усіх попередніх програм тим, що її складено на підставі зростових нормативних показників за комплексом ГПО⁹⁷.

Основними завданнями фізкультурної роботи у політехнічній школі, за цією програмою мали бути: виховання колективізму у вчинках, витривалості, спритності, влучності та ін.; розвиток головних життєво-прикладних рухових фізкультурних та санітарно-гігієнічних навичок; забезпечення нормального розвитку організму; охорона, зміцнення та загартування здоров'я учнів; ознайомлення їх з комплексом елементарних теоретичних і практичних знань з фізичного виховання.

Робота з комплексу ГПО I ступеня передбачала більш високі вимоги до всебічної фізкультурної підготовки. У зв'язку з цим у січні 1933 р. був введений у практику комплекс ГПО II ступеня, який складався з 22 норм та 3-х вимог. У ньому значно ширше були представлені види спорту і військово-прикладні вправи.

На основі нових нормативів і вимог комплексу "Будь готовий до праці і оборони" (БГПО) були переглянуті програми з фізичного виховання в школі (1934р.). У них

⁹⁷ Програма з фізкультури для трудової політехнічної школи (I-VII кл.) 2-е вид.- Х.: Радянська школа, 1932. - 147с.

знайшли відображення основні принципи системи фізичного виховання – практична спрямованість, всебічність, оздоровча спрямованість.

У 1933 році був виданий програмний матеріал і методичні вказівки з фізичної культури у ФЗС. У ньому зазначалося, що робота з фізкультури має пронизувати весь режим шкільного життя, забезпечувати підготовку нового покоління "робітників - здорових і життєрадісних, здатних підняти міць країни Рад на належну висоту і грудьми захищати її від посягань з боку ворогів"⁹⁸.

Вказувалося також, що значна кількість шкіл злочинно не виконує директив Наркомосу про докорінне поліпшення фізичного виховання, зовсім виключивши фізкультуру з учбового плану⁹⁹.

Це пояснювалось, по-перше, недооцінкою і нерозумінням значною частиною директорів шкіл тієї величезної ролі, яку відіграє фізична культура в загальній системі виховання; по-друге, нестачею кваліфікованих спеціалістів з фізичної культури в школі; по-третє, недоліками діючих програм з фізкультури в ФЗС, серед яких найбільше виділялися: 1) уніфікованість програм, оскільки програма з фізкультури є всезагальною схемою фізкультури в ФЗС; 2) відірваність діючої програми з фізичної культури від програм з інших навчальних предметів; 3) відсутність спроб педагогічного обґрунтування тих чи інших фізичних вправ, призначених для конкретної вікової групи хлопчиків та дівчат. Природно, що це призводило до ізоляції та витіснення фізкультури у школі на останнє місце, зниження її престижу та ролі в системі виховання особистості.

Проте впровадити дані методичні вказівки не вдалося, оскільки постановою від 15.05.1934 року "Про структуру початкової і середньої школи в СРСР" були відмінені різноманітні школи (ФЗС, ШКМ) і встановлено єдину систему освіти, що включала початкову (I-IV кл.), неповну середню (I-VII кл.) і середню (I-X кл.) школи, а також реорганізовано групи в класи. Зміцнювалось єдиноначалля, підвищувався "авторитет" керівників шкіл, ставились "підвищені вимоги" до їх походження. Школа стала повністю авторитарною.

⁹⁸ Фізична культура в ФЗС (програмний матеріал і методичні вказівки з фізичної культури в ФЗС) - М.-Л.: Фізична культура і туризм, 1933. – 51с. – С.3.

⁹⁹ Физическая культура и социалистическое строительство // Методика політехнічної школи. - 1932. - №7. – С. 3-5.

У цьому ж році були прийняті "Програми початкової школи". В основу програми з фізкультури були покладені: проект програми з фізкультури для 1 і 2 концентрів ФЗС; комплекс БГПО; матеріали Всеросійської конференції інструкторів і викладачів фізкультури, складені ВРФК СРСР; експериментальні дані Центрального науково-дослідного інституту фізичної культури.

Зміст вказаної програми полягав у здійсненні навчальної та позаурочної фізкультурно-масової роботи. До навчальної відносилися планові заняття фізичними вправами (уроки фізичної підготовки) та заняття з теорії фізичної культури, а до фізкультурно-масової - позакласна, позашкільна, гурткова робота з фізичного виховання та оздоровчі заходи у режимі шкільного дня. При цьому передбачалося введення до всіх ланок фізкультурної роботи елементів воєнізації.

Особливу увагу на гурткову роботу з дітьми, на воєнізацію процесу фізичного виховання, на розвиток оборонних видів спорту звертав IX з'їзд ЛКСМУ (2-3.04.1936р.). Він зобов'язав комсомольські організації охопити учнів загальноосвітніх шкіл фізичною культурою та створити гуртки, команди, секції, спортивні школи, проводити різні фізкультурні змагання між класами.

Комсомольці також вважали за потрібне всю фізкультурну роботу навчальних закладів побудувати на основі утворення добровільних фізкультурних товариств та спортивних клубів при навчальних закладах.

Щодо воєнізації, то у розділі "Про роботу комсомолу серед учнівської молоді" резолюцій з'їзду наголошувалося, що "при розгортанні військово-оборонної роботи серед учнів старших класів треба ширше охоплювати їх різними гуртками зі складання норм значок ГПО, ВС з вивчення окремих військових спеціальностей"¹⁰⁰. Пропонувалося створити відповідну матеріальну базу (стрілецькі тири, спортивні майданчики, фізкультурні зали), а також домагатися надання для шкільної молоді оборонно-фізкультурної бази, яка обслуговує дорослих.

Ідеї і принципи комплексу ГПО отримали свій логічний розвиток у Єдиній всесоюзній спортивній класифікації (ЄВСК) (1935-1937pp.). Введення ЄВСК також сприяло

¹⁰⁰ ЛКСМ України в рішенні з'їздів та конференцій. (1919-1966). К.:Молодь,1969. - 915с. - С.476.

розгортанню масового спорту і росту спортивних досягнень школярів, підвищило рівень їх учбово-тренувального процесу. Комплекс ГПО і спортивна класифікація становили основу тодішньої радянської системи фізичного виховання. Значно зростали масштаби фізкультурного руху, підвищувався рівень навчально-спортивної роботи.

Наприкінці 30-х рр. фізичне виховання стало невід'ємною складовою системи навчально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл України. У 1939 р. були переглянуті шкільні програми з фізичного виховання. До них були включені початкова і допризовна підготовка школярів. Фізичне виховання учнів стало одним з основних показників роботи школи. Підлітки та юнаки привчалися до навичок військового строю, навчалися стрілковій справі, правилам протиповітряної оборони і протихімічного захисту, отримували хороше фізичне загартування. Підвищилися також вимоги до позакласних та позашкільних форм занять (гімнастики, спорту та ігор). Спортивна робота з дітьми проводилась в юнацьких командах і секціях ДСТ профспілок, в парках культури і відпочинку, піонерських загонах і таборах. В Україні почали систематично проводитись змагання юних спортсменів на першість шкіл, районів, міст та областей.

Наприкінці 30-х рр. воєнізацією фізичного виховання стали опікуватися партійні, профспілкові та комсомольські організації. Аналіз засвідчує, що Радянський Союз готувався до війни завчасно. Про це свідчить, зокрема, постанова Пленуму ЦК КП(б) України (1939р.) "Про масово-оборонну роботу". Пленум зобов'язав ЦК ЛКСМУ разом з Наркомосом УРСР перевірити і зміцнити склад військових керівників шкіл та розробити план посилення оборонної роботи в них"¹⁰¹. Зазначалося, що в товариствах фізичної культури і спорту недостатньо пропагуються військово-прикладні види спорту (фехтування, стрільба, верхова їзда, автосправа та інші).

Отже, аналіз теоретичних джерел, документів засвідчує, що у дожовтневий період, всупереч загальній думці, царський уряд чималу увагу приділяв шкільній фізичній

¹⁰¹ КП України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К.:Політвидавництва,1976. – С.973-978. – С.973.

культури, причому діти-сироти та діти незаможних батьків не були позбавлені можливості безкоштовних занять. Відповідні циркуляри Міністерства народної освіти були видані на початку XX століття; вони чітко вказують на тенденцію до гігієнізації фізичного виховання школярів, особливо якщо це стосувалося позашкільної діяльності: літні канікулярні заняття, організація прогулянок та подорожей, створення шкільних дач-колоній. Варто відзначити й те, що у дожовтневий період з'явилися численні гімнастичні та спортивні товариства. Звичайно, були й певні недоліки у фізкультурній роботі з дітьми шкільного віку.

Гігієнізація процесу виховання дітей, а також тіловиховання, що ґрунтувалося на національних традиціях, були основою поглядів на проблеми фізичної культури С.Русової, А.Крушельницького, Г.Ващенко та ін.

Положення, обґрунтовані вказаними педагогами, успішно використовувалися більшовиками після приходу їх до влади в Україні у 1919 році. Думки та погляди на проблеми фізичного виховання, які були висвітлені у працях видатних педагогів періоду національно-визвольних змагань українського народу у перші пожовтневі роки, а також спадщина у галузі фізичного виховання, яку лишили по собі П.Лесгафт та К.Ушинський, є тим теоретичним підґрунтям, що покладено в основу становлення та розвитку радянської системи фізичного виховання.

Видатні радянські педагоги у 20-30-х рр. минулого століття основну увагу приділяли загальній та особистій гігієні, а також рухливим іграм. Особливо популярною у 20-ті роки була ідея гігієнізації, оскільки не потребувала спеціальних приладів, високого рівня матеріально-технічної бази. Проте щодо форм і засобів фізичного виховання дітей та молоді та їхнього впливу на фізичні і розумові сили зростаючої особистості педагоги 20-х рр. не мали єдиної точки зору.

Як свідчить аналіз, завдання і зміст фізичного виховання розглядалися вченими-педагогами та в документах 20-х рр. XX ст. у таких його аспектах:

- 1) фізичне виховання як чинник всебічного розвитку особистості (С. Русова, П. Блонський, С. Шацький);
- 2) фізичне виховання як інструмент підготовки до праці й захисту Вітчизни (А. Макаренко, Н. Крупська);
- 3) фізичне виховання як складова комуністичного

виховання (після Постанови ЦК РКПб “Завдання партії в галузі фізичної культури”).

Слід відзначити, що для становлення та розвитку системи фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах України важливою є Постанова оргбюро ЦК РКП(б) від 13 липня 1925 року “Завдання партії у галузі фізичної культури”, Постанови ЦК ВКП(б) “Про початкову і середню школу” (5.09.1932р.), а особливо створення комплексу ГПО. Саме вони уточнювали завдання і зміст фізичного виховання у загальноосвітніх школах 30-х рр. XX ст.

Суттєві елементи системи фізичного виховання утверджуються в школі лише починаючи з 1932р. До цього часу можна спостерігати лише окремі елементи цієї системи в Україні.

СЕМІНАР № 4

ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ

План

1. Створення основ соціалістичної системи фізичного виховання та початок розвитку радянського фізкультурного руху.
2. Програмно-нормативні основи радянської системи фізичного виховання.
3. Завдання та зміст фізичного виховання у школах України в 20-ті рр. XX ст.
4. Значення комплексу ГПО у розвитку шкільної фізичної культури в Україні у 30-х рр. XX ст.

Література:

1. Столбов В. История физической культуры. – М.: Просвещение, 1989. – 288с.
2. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. Учеб. для техн. физической культуры. – М.: ФиС, 1984. – 272 с.
3. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
4. Винничук Олег. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.
5. Жарський Е. Історія виховання// Мандрівець. – Тернопіль, 1994, № 2. – С. 2 – 47.

6. Практикум з педагогіки Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене / За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
7. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 272 с.
8. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219.

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Назвіть особливості становлення радянського фізкультурного руху. Їх вплив на процес фізичного виховання в школах України.
2. Охарактеризуйте програмно-нормативні основи радянської системи фізичного виховання.
3. Спростуйте або підтвердіть твердження, що комплекс ГПО був основою фізкультурного руху в 30-х рр. ХХ ст.
4. Сформулюйте тенденції розвитку фізичної культури в українських школах в 30-х рр. ХХ ст.
5. Поясніть суперечності процесу становлення системи фізичного виховання в школах України у 20-30 рр. ХХ ст.
6. Назвіть постанови більшовицької партії, які стали доленосними для становлення системи фізичного виховання в школах України у 20-30 рр. ХХ ст.
7. Розташуйте у хронологічній послідовності державні документи та навчальні програми, прийняті у 20-ті-30-ті рр., що стосувалися галузі фізичної культури, шкільної зокрема.
8. Яка роль комсомолу у процесі фізичного виховання дітей та підлітків?

ЛЕКЦІЯ 5. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ТА ЗМІСТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У процесі фізичного виховання школярів застосовують різні форми організації занять: уроки, фізкультурні заходи в режимі дня, заняття спортивних гуртків і секцій, спортивні змагання та інші. Ці форми тісно переплітаються і

становлять певну систему, яка забезпечує організацію фізичного виховання учнів. Відомо, що основною формою роботи з фізичного виховання є урок фізичної культури, на якому учні оволодівають програмним матеріалом і здобувають мінімум необхідних знань, набувають умінь і навичок, передбачених навчальною програмою, що забезпечує їм адекватний розвиток та зміцнення здоров'я. Саме відсутність програмного забезпечення для реалізації змісту фізичного виховання характеризує перші повоєнні роки в галузі народної освіти.

Одним з невирішених завдань трансформації шкільної освіти в Україні у перші роки існування радянської влади було завдання перебудови змісту, форм і методів навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі. До початку 1919 року Наркомос України не видавав документів програмно-методичного характеру у галузі фізичного виховання. Перебудову навчально-виховної роботи в школах проводили місцеві органи народної освіти, використовуючи деякі програмно-методичні документи Наркомосу РСФСР. А в інструкції Наркомосу УРСР "Про викладання окремих дисциплін", яка була видана у травні 1919 року, особливого значення надавалось вивченню у школі української мови, історії та географії України. Проте про уроки з фізичної культури не згадувалося.

Зазначимо, що у 1918-1920 рр. у школах України не було єдиних програм з окремих навчальних предметів, до яких належала й фізкультура. А отже, не було й єдиних вимог до уроку фізичної культури. Наркомос України, відкинувши зовсім використання досвіду старої школи, дуже мало приділяв уваги таким вимогам.

Не маючи до 1920 року єдиного навчального плану, місцеві освітянські органи, а часто-густо і керівники шкіл самі складали різні варіанти навчальних планів, у яких мало місце і фізичне виховання.

У 1919 р., керуючись програмою з військової справи, яка була прийнята на VIII з'їзді РКП(б), Всеобучем був розроблений зміст занять з фізичної культури для дітей та юнацтва. Ці матеріали слугували основою для складання губернськими відділами народної освіти орієнтованих програм до уроків фізичної культури.

На уроці фізкультури, згідно з програмою, передбачалося оволодіння учнями гімнастикою і спортивними вправами.

Останні повинні були слугувати “засобом впливу на фізичну та психологічну природу тих, хто займається, але ні в якому разі не ставати самоціллю”¹⁰². Гімнастика на уроці фізкультури включала порядкові вправи, ходьбу, біг, стрибки (в довжину, висоту, глибину, з поворотом), лазіння, боротьба (прийоми нападу та захисту), піднімання, штовхання, вільні вправи, вправи з гімнастичними приладами. До спортивних вправ відносилися плавання, ходьба на лижах, біг на ковзанах, гребля, ігри (баскетбол, волейбол).

Програми до уроків фізкультури значно відрізнялися одна від одної. Деякі з них були складовою частиною загальноосвітніх програм і становили короткий перелік фізичних вправ, які слід було використовувати на заняттях. Була зроблена спроба створити також і спеціальні програми з фізичного виховання, у яких всі вправи поділялися на три частини. До першої входили порядкові вправи, шикування, перешикування і фігурне марширування; у другій частині, з метою розвитку грудної клітини, м'язів живота, нормального розвитку мускульної системи, збільшення ємності легень, радилося використовувати вправи для рук, ніг, живота, дихальні вправи. Третю частину вправ становили всі рухливі ігри з елементами бігу, боротьба і найпростіші командні ігри, які сприяли вдосконаленню нервово-м'язевого апарату, розвитку волі та пожвавленню психологічної діяльності.

З 1923 року Вища рада з фізичної культури вимагала обов'язкового введення уроку фізкультури до всіх навчальних планів. Тому в губернських та окружних відділах народної освіти приступили до створення навчальних програм з фізкультури для шкіл-семирічок. Так, програма з фізкультури, затверджена окружним ВНО, за якою працювали у трудових школах Житомирської округи, складалась з кількох частин: загальних вимог до окремих вправ, біологічних особливостей дітей різного віку, схем уроків для початкових та старших класів. У пояснювальній записці висвітлювались загальні концептуальні положення та вимоги до процесу фізичного виховання у початковій школі¹⁰³.

З метою цілковитого перетворення навчального процесу

¹⁰² Бондаревський Е.Я. Кадетова А.В. О школьных программах по физкультуре // Физическая культура в школе. – 1987. -№3. – С.31-35. – С.31.

¹⁰³ Крук М.З. Становлення системи фізичного виховання школярів у 20-ті рр.: Національна освіта: традиції і новації. – К. – Житомир, 2002. – С.55-59.

у фізично-виховний та злиття процесів виховання й навчання у цілісний навчально-виховний процес, в основу якого слід було покласти фізичне виховання, в пояснювальній записці до цієї програми рекомендувалося цілком відмовитись від старих методів навчання, які на думку авторів програми, обмежували активність дитини і зводили до мінімуму більшість функцій її тіла. Засобом фізичного виховання у ці роки міг слугувати екскурсійний метод. Екскурсія з широким використанням природних факторів розвитку дитини вважалася не тільки одним з методів фізкультури, а й одним з кращих методів навчання.

Оскільки оздоровлення організму дитини було пріоритетним у перші пожиттєві роки, екскурсії використовувалися вчителями у всьому широкому спектрі впливу на учнів.

Крім того, основою фізичної культури в школі за цією програмою мало стати засвоєння підвалин гігієни та санітарії, що було першим кроком до раціональної організації фізкультури й утворення певного гігієнічного режиму, в підтриманні якого брали участь як вчителі, так і учні. “Без санітарно-гігієнічної освіти неможлива перебудова побуту, неможлива наукова організація праці”, – писали автори цієї програми. “Школа повинна також раціоналізувати до певної міри фізичну працю, до якої залучаються разом з дорослими діти села. Вона повинна привчити дитину економно і продуктивно витрачати свої сили, чергуючи ритмічно відпочинок з працею, обирати відповідно віку і фізичному розвитку приладдя для праці, знайомити з корегуючими односторонністю праці вправами”¹⁰⁴.

Пропонуючи програму з фізкультури, окружний відділ народної освіти радив керівникам фізичної культури максимально пристосувати її до умов своєї праці, добираючи те, що можна впровадити в життя. Але вчителі мали передовсім звертати увагу на виховання дихальної функції засобами як спеціальної гімнастики, так і підтриманням правильного дихання дітей під час вправ; рекомендувалося уникати тих форм фізичного виховання, які вимагають від школярів надмірної напруги, а також заборонялося (окрім

¹⁰⁴ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.37. Программы учебных предметов.

старшокласників) використання спорту і спортивних ігор¹⁰⁵.

Крім того, комісія висловила побажання, щоб керівництво фізичним вихованням у перших двох класах і відповідальність за нього покладалися на класоводів, з тих міркувань, що в житті дітей цього віку гра повинна займати значне місце і обмежувати її одним уроком фізкультури не можна. Втручання окремого вчителя з фізкультури у виховний процес у початкових класах вважалось недоцільним. Необхідно було також врахувати вікові психофізіологічні особливості (після 12 років розподіляти школярів за статтю, об'єднуючи їх на час проведення ігор).

На уроках фізичної культури слід було враховувати вікові особливості учнів, яких при цьому поділяли на три групи: 7-9 років, 9-12 років, 12-15 років. Перша вікова група характеризувалася, на їх думку, початком привчання до сидячого життя і праці в школі, що негативно позначається на рості та кровообігу.

Для другої групи характерним було зміцнення м'язів, координація м'язової діяльності із почуттями, інтенсивне зростання тулуба. У дівчаток більш сильним є виявлення жіночих форм тазу; у хлопців збільшення об'єму грудної клітки. У дівчат дванадцяти років відбувається початок статевого розвитку.

Третя група – початок більш сильного розвитку серця і легенів, що характеризується неврівноваженістю і легкою збудженістю нервової системи. У хлопців – це початок перехідного періоду, у дівчат - період статевого дозрівання.

Для фізичного виховання учнів пропонувалось використання наступних вправ: порядкові, елементарно-виховуючі, підготовчі, корегуючі, дихальні природні рухи, ігри. Зокрема, порядкові вправи привчали до дисципліни, виховували увагу, розвивали чуття ритму. Елементарно-виховуючі - сприяли поліпшенню дихання, виводили зі стану бездіяльності або односторонньої праці; привчали до точності, ритмічності, координації рухів, до швидкої орієнтації в просторі, розвивали здатність свідомо володіти тілом.

Підготовчі вправи підтримували рівномірне напруження всіх груп м'язів тіла, розвиток почуття

¹⁰⁵ Практикум з педагогіки: Навч.посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг.ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2002. –399с.

рівноваги, вміння боротися з перешкодами. Корегуючі вправи привчали до правильної постави, зміцненню хребта, зміцнювали м'язи спини, грудної клітини, живота та м'язи, які впливають на процес дихання.

До природних рухів відносилися: ходьба, біг, стрибки, метання, лазіння, плавання. Вони сприяли розвитку легенів і серця, спритності та окоміру, координації рухів, ритмічності дихання, загартуванню тіла.

Ігри виявляли вміння володіти своїм тілом, розвивали швидкість реакцій та психолого-фізіологічні особливості організму, а також розвивали колективізм (у командних іграх).

Дихальні вправи використовувалися для заспокоєння збудженої діяльності серця, відновлення нормального дихання, розвитку м'язів грудної клітини та її об'єму (Додаток А)¹⁰⁶.

Значне місце на заняттях з фізичної культури у молодших класах займали творчі ігри-драматизації, що були одночасно формою фізичного та естетичного виховання¹⁰⁷. Крім цього, для закріплення досягнень у справі фізичного виховання школярів школи повинні проводити бесіди з батьками, щоб вони намагалися створити відповідні гігієнічні і санітарні умови праці, і постійно ліквідовувати фізичну неосвіченість, яка вважалась "ще більш загрозливою, ніж неписьменність духовна". У вже згадуваній "Програмі для шкіл Соцвиху та організацій юних піонерів" для віку 9-12 років використовувалися вже більш складні порядкові вправи, ніж пропонувалися у попередній програмі для дітей молодших класів¹⁰⁸.

З метою гармонійного розвитку всього тіла використовувалися спеціальні вправи для всіх м'язевих груп, які повинні були розподілятися рівномірно. "У зв'язку з напруженою роботою школи та довгим перебуванням за партою вводяться корегуючі вправи, які застосовувалися для випрямлення спини, утримання хребта в рівновазі, збільшення об'єму легень та ін."¹⁰⁹. Для розвитку почуття ритму, координації та рівноваги мали використовуватися

¹⁰⁶ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.118, арк.147. Программы учебных предметов.

¹⁰⁷ ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.28, арк.80-81. Учебные планы на 1928\29г.

¹⁰⁸ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.118, арк.147. Программы учебных предметов.

¹⁰⁹ Програма и план занятий в школах соцвоста и в организации юных пионеров. - Х.:Пролетарий,1925. - 47с. - С.32.

більш складні рухи. Для розвитку окоміру та відчуття простору використовувалися метання в ціль (Додаток В). З фізичних вправ на свіжому повітрі зимою рекомендувалися лижі та ковзани, а літом – плавання.

Обов'язкові заняття з фізкультури мали проводитися два рази на тиждень по 40 хв. для кожного класу. План уроку складався інструктором разом із шкільним лікарем, причому до занять учні могли бути допущені після огляду лікарем та зроблених ним антропометричних вимірів, які повторювалися щотири місяці.

З середини 20-х рр. в країні був розгорнутий рух за ліквідацію “фізкультнеписьменності”, який супроводжувався залученням широких мас населення до спортивних секцій, роз'ясненням оздоровчої та виховної ролі занять фізичними вправами. Проте фізичне виховання школярів на цьому етапі мало ряд недоліків: не були визначені зміст, методи і форми фізкультурної роботи школи, а також і шляхи її подальшого розвитку.

Всі ці проблеми знайшли своє відображення у постанові ЦК РКП(б) від 13 липня 1925р. “Про завдання партії в галузі фізичної культури”. Постанова слугувала імпульсом до розробки нової, єдиної, обов'язкової для всіх “Програми для трудових шкіл”, яка б усунула різнобій у методах роботи з фізичного виховання. Програми та всі керівні вказівки для шкільного віку розроблялися Наркомом охорони здоров'я разом з НКО і затверджувалися ВРФК. Губернським РФК розробка програм не дозволялася (вони могли тільки аналізувати та пристосовувати їх до місцевих умов, але не порушуючи принципової сутності)¹¹⁰.

Починаючи з 1927 року у проведенні уроків фізичної культури з'являються суттєві зміни у зв'язку з новою програмою, за якою уточнюються методи проведення уроку та форми організації занять. Засобами для реалізації основних завдань фізичного виховання у такий спосіб слугували природні рухи: біг, ходьба, метання, рівновага, опір, виси, лазіння, танці, плавання, біг на лижах та ковзанах, прогулянки, рухливі ігри.

Урок гімнастики визначався як “чітко регламентоване заняття фізичними вправами, зміст та порядок проведення

¹¹⁰ ДАХО, фР-203, оп.1, сп.2047, арк.148. План осуществления физического воспитания среди всех возрастных групп.

яких залежить від педагога”¹¹¹. Програма вперше вимагала, щоб у роботі з фізичної культури в школах I ступеня були визначені “обов’язкові навчальні години не менше 3 разів на тиждень в кожній групі”¹¹². Проте дана програма не виконувалася.

Схема уроку була запозичена у Ж.Демені. Вона складалась (для шкіл I ступеня) з 6 серій: 1) порядкові вправи; 2) підготовчі вправи виховного і загального характеру; 3) метання; 4) опір (піднімання та перенесення тягара, лазіння, прийоми боротьби, захисту та нападу); 5) стрибки; 6) заключна частина. При цьому автори програми не погоджувалися з твердженням деяких фахівців, що “фізкультуру потрібно протиставити розумовому навчанню”¹¹³, а вважали справедливим твердження видатного педагога П.П.Блонського про те, що виховання здорової дитини не менш важливе, ніж виховання її розуму, і що процеси ці повинні поєднуватись.

Перша серія мала дисциплінуюче значення (використовувались шиккування та перешикування, а також фігурне марширування).

До другої серії добиралися вправи, які готували учнів не тільки до виконання завдань даного уроку, а й до подальших занять. Крім того, ці вправи мали носити профілактичний характер.

У третій серії метання передбачалося використовувати не тільки як засіб нападу і захисту, а й для розвитку окоміру та спритності, оскільки ці якості є важливими для особистісного розвитку школярів, і дрібних м’язів кисті руки.

Всі вправи четвертої серії, окрім лазіння, характеризувалися як силові.

До п’ятої серії відносилися вправи, які більшою мірою впливали на діяльність внутрішніх органів. Здійснення стрибків повинно було посилювати діяльність серця та легенів. П’ята серія у структурі уроку була найбільш напруженою.

В останній, шостій серії, використовувалися дихальні та заспокійливі вправи. Загалом вони знімали загальну

¹¹¹ Программа и методические записки единой трудовой школы – 5-й вып. - М.-Л.:Госиздат,1927. – 154с.

¹¹² Там само.

¹¹³ Філь М. Фізична культура за новими програмами масових шкіл //Шлях освіти. -1929. - №5-6. – С.126-134. – С.128.

психофізичну напругу і готували школярів до наступних занять.

Крім того, уроки фізичної культури мали пов'язуватися з загальноосвітніми комплексами, за якими в той час працювали школи. Щодо освітньо-виховного аспекту, то вважалося, що такий урок є ближчим і цікавішим для дитини, а також забезпечує можливість краще засвоїти ту чи іншу тему. Найпоширенішими в ті часи були уроки фізичної культури з опрацюванням наступного загальноосвітнього комплексу: підготовчі вправи (тема “Будова людського тіла”); вправи на різні групи м'язів із вказівкою, які м'язи, що і як приводять в рух; дихальні та корегуючі вправи, що мають місце з цієї теми; передові вправи (тема “Червона армія”, “Оборона СРСР”, “Осоавіахім”); апробування шиккування і ходьби, шиккування для демонстрацій, екскурсій і т.ін.

Крім того, використовувалися ігри – соцзмагання, облік опрацьованих тем (ігри-завдання), ігри воєнізованого характеру (пов'язані з темами оборони СРСР, Червоної Армії та ін.) та вправи прикладного характеру (теми – “Червона армія”, “Осоавіахім”), які передбачали оволодіння вміннями лазіння, повзання, стрибків, бігу в різних положеннях та ін.¹¹⁴.

Значне місце на уроках фізичної культури в 1 та 2 класах шкіл I-го ступеня мали ігри та імітаційні вправи. У 3 та 4 класах використовувалися, головним чином, підготовчі, порядкові та корегуючі вправи (див. структурну схему уроку фізкультури для шкіл I ст., 3-4 кл., пов'язаного з комплексною темою “Як працюють та живуть на селі” (Додаток В)).

До недоліків організації уроків з фізичної культури у 1927р. можна віднести те, що для обліку фізичних досягнень рекомендувалося використовувати комплекси вправ. Виховання санітарно-гігієнічних навичок цієї програми пов'язували з комплексним вивченням навколишнього середовища (Додаток Г)¹¹⁵. Це скорочувало час, відведений на виконання фізичних вправ. У школах, де подібні явища глибоко проникали в навчальну роботу, фізична культура, як

¹¹⁴ ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.28, арк.80-81. Учебные планы на 1928\29г.

¹¹⁵ ДАЖО фР-239, оп.2, сп.4, арк.119. Робочі плани і програми 8-ї трудової школи.

навчальна дисципліна, фактично переставала існувати¹¹⁶.

У 20-х рр. ХХст. за навчальними комплексами працювали всі трудові школи в усіх регіонах України. Ще у 1923 р. в школах України були прийняті комплексні навчальні програми Державної Вченої Ради (ДВР) Наркомосу Росії, до яких вносились певні зміни. Ці програми, як відомо, будувалися за схемою: природа – праця – суспільство. Укладання комплексів здійснювалося шляхом координації змісту окремих дисциплін, шляхом максимальної узгодженості дій учителів (що здійснюється за допомогою періодичного узгодження дій учителів щодо встановлення зв'язку між програмами окремих навчальних предметів, які одночасно вивчаються учнями).

У школах-семирічках у ці роки учні працювали за такими комплексами, як “Ленський розстріл”, “Кривавий тиждень”, “Червона армія”, “Боротьба за врожай”, “1 травня”, “Природа рідного краю”, “Наше місто” та ін.

В “Єдиному плані” Наркомос України намагався пристосувати комплексні програми до завдань трудової школи. І саме те, що “правильне фізичне виховання учнів”¹¹⁷ відносилось до розділу “Трудовознавство”, пояснює, що у програмах і навчальних планах кінця 20-х рр. значна увага приділялась природним рухам.

На заняттях з фізкультури інструктори намагалися використовувати фізичні вправи, які максимально нагадували ті трудові процеси, перелік яких подано у програмі з трудовознавства. Слід також зазначити, що фізкультура у школах кінця 20-х років перейшла “з кустарного засобу в плановий характер”¹¹⁸, тобто видавалися спеціальні плани, які перероблялися на концентри і затверджувалися окружними РФК та методичним комітетом НКО. Школи Соцвиху мали точні програми, в яких значна увага приділялась проведенню занять з фізичної культури на свіжому повітрі. Так, програма фізкультпраці в школах м.Харкова охоплювала: 1) вправи з гімнастики (загальна

¹¹⁶ Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Т.Д. Історія української школи і педагогіки: Навч.посіб. / За ред. О.О.Любара. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450с.

¹¹⁷ ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.26, арк.29. Плани работы школы на 1927-28г.

¹¹⁸ Кравець В. Історія української школи та педагогіки. Навчальний посібник для студентів навчальних закладів та університетів. – Тернопіль, 1994. – 464 с. – С.251.

підготовка); 2) вправи на свіжому повітрі (лижі, ковзани, ігри); 3) теорію (найпростіші відомості про радянську фізичну культуру, про значення вправ для організму, про використання природних факторів оздоровлення та ін.)¹¹⁹.

Але, як і в кожній галузі, у фізичному вихованні в цей час відбувалися певні деформації. Дехто з фахівців наполягав на відмові від використання досягнень минулого у галузі фізичного виховання школярів, відкидаючи деякі види спорту тільки тому, що вони виникли і розвивалися у так званому капіталістичному суспільстві. Фізичні вправи замінювалися трудовими рухами, наприклад, ударом молота по ковадлу. У річному плані роботи для других класів, зокрема, Денишівської семирічної школи Волинської округи у комплексі “Початок весни та родинна весняна праця” були передбачені рухливі ігри “Пильник”, “Косарі”, “Столяр”, “Коваль”¹²⁰. Це призводило до невдоволення з боку батьків як фізичним розвитком дітей, так і комплексним навчанням загалом. У 1928-1929 рр. Наркомос УРСР неодноразово переглядав навчальні програми, складав різні їх варіанти. Але всі вони мало чим відрізнялись від попередніх, оскільки складені були на основі комплексно-проектної системи (в яких комплекси замінювались проектами) (Див. додаток Д).

Враховуючи незадоволення батьків комплексними програмами, односторонністю фізичного виховання та використанням для його здійснення природних імітаційних рухів, окружні ВНО складали власні програми з фізичної культури. Так, у програмі з фізичного виховання для шкіл І концентру Лубенської округи на 1929/30 н. р. поряд з такими імітаційними рухами, як збирання грибів, ловля риби, дії дроворубів, теслярів, женців, ковалів та ін., основна увага приділялась рухливим іграм та аналітичним рухам. До аналітичних рухів для віку 7-9 років (1-2 кл.) автори цієї програми відносили: основні положення для рук та ніг; згинання рук та ніг; рухи прямими руками; присідання; нахили тулуба вперед, назад, вліво, вправо; рухи головою, в сполученні з комбінаціями; корегуючі вправи для м'язів спини, потилиці, плечей; вправи на рівновагу; ігри з

¹¹⁹ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.7, арк.84. Протокол №5 засідання Президії ХОРФК від 18.06.29р.

¹²⁰ Кравець В. Історія української школи та педагогіки. Навчальний посібник для студентів навчальних закладів та університетів. – Тернопіль, 1994. – 464 с. – С.251.

елементами рівноваги, бігу і стрибків. При цьому урок не повинен був перевищувати 30-35 хв., інший час мусив використовуватися на роз'яснення учням ролі фізичної культури¹²¹.

Схема уроку якісно відрізнялась від схеми, запропонованої ДВР, оскільки вона складалась з чотирьох частин і була більш пристосованою до реального життя¹²² (Див. додаток Ж). У програмі для віку 10-12 років стрибки та підскоки виділяли в окрему серію, а до малорухливих ігор додавалися ігри рухливі з бігом і стрибками (ігри на увагу, ігри, в яких є елементи рівноваги та протистояння, ігри з м'ячем, кидки та ловіння м'яча, кидки м'яча на дальність та у ціль)¹²³.

Порівняння програми з фізичного виховання для різних вікових груп кінця 20-х років дозволяє стверджувати, що на відміну від першокласників, які основне навантаження отримували під час виконання порядкових та підготовчих вправ, в учнів 3-4 кл. істотно збільшувалась кількість навантажень під час рухливих ігор та стрибків.

Крім того, саме у цей час, з'являються додатки до програм з фізичного виховання, які свідчать про впровадження елементів воєнізації в процес фізичного виховання школярів. Наприклад, програма з військових знань для шкіл Соцвиху Чернігівської губернії для 4 кл. включала три частини: хімічну оборону, зв'язок, окопну справу¹²⁴. Для старших класів вводилися: вивчення організації першої допомоги та військова топографія.

Введення елементів воєнізації у процес фізичного виховання мало на меті: оволодіти вміннями найпростіших стройових команд; засвоїти елементи військово-прикладного метання ручних гранат, штовхання ядра; оволодіти прийомами першої медичної допомоги; засвоїти основні відомості з хімічної оборони; мати уявлення про значення зв'язку для передавання військовими засобами, а також засвоїти

¹²¹ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.18. Загальний стан праці з фізичної культури у м.Харкові з 1927-1929р.р.

¹²² ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10875, арк.94. Робочий план з фізкультури для шкіл Соцвиху (6-7 клас).

¹²³ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.29. Програма з фізичного виховання у школах Лубенської округи для I концентру на 1928-29н.р.

¹²⁴ ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137. Сличительные ведомости об оборотах спецсредств.

елементи військово-польової практики та знати, які роди військ існували в Червоній Армії¹²⁵. Така спрямованість передбачала виховання у школярів фізичної сили, витривалості, спритності, загартованості, сміливості, сили волі та інших якостей майбутнього воїна¹²⁶.

Слід зазначити, що для здійснення оборонних заходів у школах використовувались два терміни: “воєнізація” та “воєнізування”. Під поняттям «воєнізації» розумілася вся система заходів з військової підготовки, а “воєнізування” – це насичування фізкультурної роботи елементами військової підготовки¹²⁷.

Аналіз навчальних планів та програм з фізичної культури, за якими у 20-ті роки працювали школи на Лівобережній Україні засвідчує, що їхній зміст полягав, у першу чергу, у гігієнізації процесу фізичного виховання, а також у частковій його воєнізації. Фактично фізкультура розглядалася, як система гігієнічних заходів (гігієнізація шкільного середовища і педагогічного процесу) з вкрапленням у неї фізичних вправ та рухливих ігор¹²⁸.

Характерною рисою цього періоду була робота з фізичного виховання у межах навчальних комплексів; особлива увага приділялась використанню фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі шкільного дня.

На початку 30-х рр. партійні органи засудили комплексні програми і запропонували Наркомосу розпочати розробку програм, які б ґрунтувалися на принципі предметності навчання. Постанови 1931 та 1932 років вимагали перебудови навчального процесу на основі навчальних програм. Уроки фізичної культури були визнаними основною формою учбових занять.

Важливим внеском у створення системи фізичного виховання у початковій та середній школі стало запровадження комплексу “Готовий до праці та оборони СРСР” (1931 р.), який допоміг ліквідувати розбіжності в засобах і методах фізкультурної роботи. Постанови ЦК

¹²⁵ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.4. Циркуляр інспектури фізичної культури НКО від 16.10.30р.

¹²⁶ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.10. Пятилетний план развития физической культуры в г.Харькове 1927-1932г.г.

¹²⁷ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10885, арк.107. Стан роботи з фізичної культури за 1929р.

¹²⁸ Петров Н. Фізкультура в школі. – К-Х.: Радянська школа, 1939. – 46с.

Комуністичної Партії та введення комплексу ГПО свідчать про початок нового етапу – етапу розвитку системи фізичного виховання учнів. Все це створювало передумови для введення у 1932 році в школах країни стабільної програми з фізичної культури, яка вирізнялася систематичним проведенням уроків.

У пояснювальній записці до цієї програми розкривались місце, зміст та форми фізичної культури в школі, планування уроків, форми контролю за засвоєнням навчального матеріалу. Прийнята на гімнастичній конференції схема уроку, яка складалася з п'яти частин (1 – включення учнів у заняття; 2 – загальна розминка м'язів, зміцнення органів дихання та кровообігу; 3 – вдосконалення загальної координації рухів; 4 – оволодіння умінням застосовувати засвоєні навички; 5 – завершення уроку) не знаходили загальної підтримки. А тому в загальній програмі Наркомосу за обов'язкову була прийнята схема уроку, яка складалася з 4 частин, а саме: вступна (5 хв.), загальнопідготовча (10-15 хв.), основна (20-25 хв.) та заключна (3-5 хв.) (загальна тривалість уроку 45 хвилин).

До нової програми додатково були введені такі завдання, як повідомлення школярам елементарних знань у галузі фізичної культури, а також проведення практичних занять з надання першої медичної допомоги (у разі нещасних випадків). До програми вперше були включені єдині нормативні вимоги, складені на основі комплексу ГПО. Всі фізичні вправи, що увійшли до цієї програми, поділялися на дві основні групи: А – загальнопідготовчі; Б – вправи прикладного характеру (зокрема, вправи “протигаз” – знайомство з його призначенням, вміння ним користуватися, ходьба у протигазі на дистанцію 200 м). Вправи прикладного характеру мали також безпосереднє практичне застосування у житті (біг, ходьба, стрибки, лазіння, перелазіння, піднімання та перенесення вантажів, боротьба, балансування, плавання, ходьба на лижах). Група вправ, які сприяли всебічному фізичному розвитку, відносилися до групи А.

У програмному матеріалі провідними були вправи прикладного характеру. Згідно з цим добирався комплекс загальнопідготовчих вправ. Рухливі та спортивні ігри виділялися в окрему групу. Поглиблене тренування, вдосконалення з окремих видів спорту рекомендувалося

проводити у шкільних спортивних гуртках або в дитячих спортивних школах. Тим самим заняття спортом відносилися до позакласних і позашкільних. Вважалося, що такі заняття, у першу чергу, забезпечують оволодіння здатністю до складання комплексу ГПО.

Урок фізичної культури мав включати фізкультурно-оздоровчі заходи протягом шкільного дня. Гімнастика до занять мала складатися з комплексу гігієнічно-оздоровчих вправ (6-7). Замінювати комплекс вправ гімнастики новим слід було не частіше як через 15 днів. Фізкультхвилинки складались з 3-4 вправ (тривалістю 2-3 хв.). Через кожні 10 днів вправи у фізкультхвилинках змінювалися¹²⁹. На перервах між уроками всі керівники зобов'язувалися проводити ігри, розваги, атракціони, танці і, що важливо, обов'язково на свіжому повітрі.

Оскільки фізкультура мала пронизувати всі галузі шкільного побуту та навчання, елементи фізичної культури мали застосовуватися на уроках з інших навчальних дисциплін; при вивченні будь-якого предмету в його аспекті мали висвітлюватися питання з фізкультури. Наприклад, на уроках рідної мови і літератури рекомендували використовувати читання коротких фізкультурних гасел, віршів та оповідань на фізкультурні теми, письмові роботи на тему фізичної культури. На уроках з математики слід було оперувати цифрами та задачами, які ілюстрували б розвиток фізкультури (показники антропометричних вимірів, зростання фізкультурного руху тощо); на заняттях з природознавства рекомендувалося вивчати фізіологію людського тіла; на уроках історії класової боротьби – історію фізичної культури, її значення, як знаряддя класової боротьби. На уроках з санітарної письменності - розповідати про особисту та громадську гігієну, про значення гігієнічного стану місць, де проводяться фізкультурні вправи, навчання та виробнича праця, як використовувати сонячні та повітряні ванни, водні процедури¹³⁰. Цим діючі програми відрізнялися від попередніх. Саме з цього часу програми в фізичної культури видавалися систематично щороку, але базовою для них була програма 1932 року.

¹²⁹ Програма з фізичної культури для трудової політехнічної школи (I-VII кл.). - 2-е вид. - Х.:Радянська школа, 1932. - 160с.

¹³⁰ Програми початкової школи. - Х., 1933. - 93с. - С.2-3.

У програмах для початкової школи, виданих у 1933 році, йшлося про те, що фізкультура в школі є однією з основних ланок єдиної системи фізкультури, що проводиться в країні; зміст, обсяг і методи випливають із тих основних умов, що зумовлюються підготовкою згідно з комплексом “Готовий до праці та оборони”. У зв’язку з цим вся система фізичного виховання в школі, увесь програмний матеріал для кожної шкільної групи включав наступні компоненти: 1) знайомство з основними теоретичними відомостями з фізичної культури; 2) формування фізкультурно-організаційних і санітарно-гігієнічних навичок; 3) зміцнення загального фізичного розвитку шляхом вправ¹³¹.

Характерною ознакою програми з фізкультури було й те, що значна увага приділялася плануванню програмного матеріалу фізкультурних занять й технології їх організації. Для чіткого виконання роботи з фізичної культури в школі викладач мусив мати орієнтовний річний план роботи, поурочний план на квартал і план на поточний місяць.

Планування уроків фізичної підготовки здійснювалось за роками навчання із схематичним поділом на 4 навчальні квартали (з обліком сезонності й вікових особливостей учнів).

Для допомоги викладачеві у плануванні уроків фізкультури подавалися зразки уроків за кварталами і роками навчання (з першого до четвертого класу). Розподіл був орієнтовним, і його можна було змінювати залежно від підготовленості учнів, від місцевих, кліматичних та інших умов. В основу розрахунку покладалась кількість уроків на квартал (тривалістю 45хв. кожний) по одному уроку на шестиденку (причому загальне число уроків визначалося як 10 на квартал).

Кожна цифра означала ту частину часу (беручи за одиницю урок), яка виділяється на даний вид фізкультурних занять протягом усього кварталу. Доречно зазначити, що плани з фізкультури складалися не тільки для викладання у звичайних школах, а й у школах, де навчалися діти з певними вадами здоров’я. Для таких шкіл у навчальних планах на цей же рік було заплановано по 1 год. на тиждень з фізкультури (тобто 36 год. на рік, 144 – на весь період

¹³¹ Там само. – С.10.

навчання у початковій школі)¹³².

Виконання навчального плану та програм було обов'язковим для кожного з викладачів фізкультури, а контроль за їхньою діяльністю покладался на адміністрацію школи. На основі даної програми викладачі розробляли поурочні види діяльності з учнями.

Невиконання будь-якої частини навчального плану щодо занять з фізичної культури могло бути виправдане лише особливо поважними причинами. Такими визначались, насамперед, кліматичні і топографічні умови. Слід зазначити, що брак устаткування, інвентаря не визнавався поважною причиною (у цих випадках радилося замінювати один прилад іншим, наприклад, канат замінювати жердиною). Все це засвідчує, що школа стала на шлях уніфікації. Суттєві зміни до програм вносити заборонялося, а тому у загальноосвітніх школах в Україні фізичне виховання учнів здійснювалося за єдиними обов'язковими до виконання програмами.

Оскільки викладання фізкультури в школі, на відміну від інших дисциплін, має ряд специфічних особливостей, то питанню методики викладання приділялась теж значна увага. На заняттях з фізичних вправ вимагалось застосовувати такі методи: гімнастичний, ігровий, спортивно-загальний та ритмопластичний.

Усі методи застосовувалися у практичній роботі не ізольовано, а комплексно, взаємно доповнюючи один одного. Переважне використання того чи іншого методу мало залежати від форми проведення заняття і завдань, які ставились перед ним.

У першому концентрі школи уроки фізичної культури, згідно з програмою 1933 року, проводилися за допомогою ігрового методу (імітаційні рухи, рухливі ігри й танці). У старших групах першого концентру (3-4 кл.) на уроках використовувалися гімнастичний і змагальний методи. Змагальний метод використовувався, як правило, у вигляді естафет. Уроки фізичних вправ, як уже зазначалось, будувалися за єдиним планом. Методика їх побудови мала забезпечувати рівномірність розвитку всього організму, поступове включення організму до діяльності та

¹³² Програми початкової і середньої школи I-IV кл. - Х.:Радянська школа, 1935. - 120с. - С.45-46.

забезпечення на сам кінець уроку бадьорого стану (без перевтоми і зайвого збудження). Виходячи з цих передумов, план уроку мав бути побудований за наступною загальною схемою: 1 серія – вступна частина – 5-10 хв., 2 серія – підготовча частина – 10-15 хв., 3 серія – основна частина – 20-25 хв., 4 серія – заключна частина – 5 хв. (усього – 45 хв.). У зв'язку із запровадженням у нульових, перших та других класах півгодинних уроків схема уроку змінювалася: 1) пропедевтичні вправи і підготовча частина – 5-7 хв.; 2) основна частина – 10-12 хв.; 3) заключна частина – 3 хв.; всього – 20-25 хв. (Див.додаток А).

Загалом такий урок фізкультури мав на меті виховання свідомої дисципліни, звички до колективних дій, розвитку активності і творчої самодіяльності дітей.

Відомо, що єдність, системність фізичного виховання потребує планового обліку розвитку фізичних навичок і вмінь, постановки певних вимог до школярів. Облік у 30-ті рр. здійснювався 4 рази на рік. Саме тому в програмі з фізичного виховання для початкової школи 1933 року були подані нормативні показники фізичних вправ, якими мали керуватися вчителі, оцінюючи досягнення учнів.

Основні завдання фізичної культури в початковій школі за програмою 1935 року були такими, як і в попередніх програмах. А саме: а) забезпечити всебічний розвиток і формування зростаючого організму, зміцнення і загартування здоров'я учнів; б) сформувати основні прикладні рухові вміння; в) сприяти вихованню активності, ініціативи, сміливості, настирливості, спритності, витривалості, влучності, швидкого орієнтування, координації і ритмічності рухів, правильності розрахунку власних сил; г) сприяти зміцненню дисциплінованості, колективізму в діях, свідомості і громадського обов'язку; д) виховати спортивно-організаційні та санітарно-гігієнічні навички¹³³.

До наведених попередніх завдань уроку фізкультури на той час додалося: подання учням елементарних теоретичних знань у галузі фізичної культури. У попередніх програмах таких вимог не було; теоретична частина мала ознайомлювальний характер. Це пов'язано з впровадженням за рік до цього комплексу "Будь готовий до праці і оборони". Для того, щоб отримати значок цього комплексу, потрібно

¹³³ Там само. – С.67.

було, окрім складання нормативів, оволодіти ще й теоретичними знаннями з фізичного розвитку.

У 1935р. урок фізичної культури мав обов'язково враховувати нормативи та вимоги до комплексу, що став основою фізичної культури дітей та підлітків на теренах Радянського Союзу. Значок "БГПО" міг отримати кожен школяр, який складав норми та оволодів знаннями з фізичної культури. Проте лише в тому разі, якщо учень сумлінно ставився до навчання і не пропускав уроків фізкультури в школі, його допускали до здачі норм БГПО. Це було хорошим стимулом до систематичних занять фізичною культурою та спортом для молодших школярів. Хоча одержати значок "БГПО" можна було з 13 років, проте нормативні показники для початкової школи були розроблені з урахуванням майбутніх випробувань.

Таблиця нормативних показників фізичної підготовленості у даній програмі дещо відрізнялась від, наприклад, нормативів 1933 року (див. Додаток М). Без зміни залишились вимоги до ходьби, рівноваги, бігу на лижах. Запроваджені зміни у нормативах виявлялися таким чином:

1. Всі види стрибків (у висоту, довжину, глибину) були об'єднані.
2. Вимоги до інших видів фізичних вправ були переглянуті – підвищені або знижені.
3. Нормативи з бігу для 1 класу у цих таблицях були відсутні, естафети у третьому класі стали довгими на 10 м.
4. Відсутні також нормативи із лазіння і перелазіння для 1 та 2 класів.
5. На 5 сантиметрів зменшені норми зі стрибків у висоту в 4 класі для хлопчиків та дівчаток.
6. З'являється метання у 1 класі.
7. Для 4 класу збільшилася на 1 метр відстань та зменшився діаметр кола для метання малого м'яча у вертикальну ціль (при цьому не збільшується кількість влучень).

В основу розподілу фізичних вправ покладені завдання передовсім фізичного розвитку і зміцнення здоров'я підростаючого покоління.

Вирішальною в оцінці фізичної підготовленості учнів вважалась якість виконання і кількісні результати при складанні нормативних показників. Причому, якщо раніше

їх облік мав здійснюватися під час кожного уроку, то за цією програмою для обліку нормативних показників спеціально виділявся один урок фізкультури (по завершенні кожної чверті). Отже, в школі ширше практикувався змагальний метод. Що ж до гімнастичного методу, то він став (хоча раніше заборонявся) використовуватись у перших двох класах.

Кожен урок із фізичних вправ ставав черговою сходинкою, що підводила учнів до виконання ними нормативних показників або контрольних завдань.

Однією із відмінностей програми 1935 року було те, що вчитель повинен був мати не річний, а піврічний план роботи з усіх напрямів фізкультурної роботи (з розподілом матеріалу за чвертями навчального року). У розподілі матеріалу з фізичних вправ на півріччя вчитель мав брати до уваги особливості занять з фізичної культури у різні сезонні періоди.

Тенденція до підготовки учнів загальноосвітніх шкіл до складання норм комплексів “БГПО” та “ГПО” I ступеня збереглася і в наступні роки. Зміст, завдання та методичне наповнення уроків фізичної культури не змінилося. Матеріал перших двох класів складався переважно з ігор та імітаційних рухів із виконанням елементарних гімнастичних вправ. У третіх і четвертих класах, одночасно з іграми, досить широко практикувалася гімнастика та змагання¹³⁴. Хоча спеціальні бесіди з фізкультури передбачалися з четвертого класу, це не звільняло вчителя від обов’язку надавати ті чи інші пояснення до матеріалу, що вивчався у молодших класах.

У програмі викладено детальні методичні вказівки, не тільки щодо уроків, а й гімнастики перед заняттями та фізкультхвилинок. З метою підвищення ефективності їх впливу на дитячий організм рекомендувалось поділяти клас на групи з урахуванням стану здоров’я та фізичних досягнень (прообраз сучасних медичних груп). До першої групи включалися здорові учні, які мають фізичні досягнення вище загального рівня всього класу; до другої групи – здорові учні, фізичні досягнення яких були у межах загального рівня класу; до третьої – здорові учні, які мали показники нижче

¹³⁴ Яковлев В. Примерные уроки по физической культуре в начальных классах. - М.: Учпедгиздат, 1936. - 51с.

загального рівня класу; до четвертої – учні з ослабленим здоров'ям.

У другій половині 30-х років зросла масовість фізкультурного руху, а також майстерність радянських українських спортсменів, розширилась мережа дитячих спортивних шкіл. Загальносоюзний спорт став підґрунтям для шкільної фізичної культури. Все це знайшло своє відображення у навчальній програмі з фізичної культури 1937 року, де вперше з'явилися вправи на кільцях, паралельних брусах і перекадині, опорні стрибки через гімнастичного коня, елементи акробатики. Навчальний матеріал у ній класифікувався вже не за основними рухами, а за видами спорту. Враховуючи різні умови проведення уроків фізкультури, що впливали на спортивну підготовку учнів, програмний матеріал був поділений на дві частини: основну й додаткову.

Основний матеріал з фізичної культури був розрахований на використання найпростіших знарядь абсолютною більшістю учнів. Засвоєння додаткового матеріалу потребувало більш складного обладнання (він пропонувався за окремими розділами і міг бути використаний за вибором учителя, але за обов'язкової умови повного засвоєння відповідних розділів). Для оцінки засвоєного матеріалу проводились контрольні вправи і нормативні показники.

Але, водночас зі спортивною, урок фізичної культури передбачав і загальну фізичну підготовку. У цьому зв'язку досить широко використовувалися підготовчі вправи, вправи на гімнастичній драбині та вправи з набивним м'ячем, а також піднімання та перенесення ваги.

Часткове вирішення матеріальних проблем середньої школи, покращення її матеріально-технічної бази, якості підготовки інструкторів з фізичної культури дозволили поставити додаткові вимоги до викладання фізкультури в школі. Інструктор тим самим повністю відповідав не тільки за виконання програми з фізкультури, але і за проведення цілої низки заходів, які сприяли фізичному розвитку і оздоровленню дітей¹³⁵. Все це допомагало підвищенню статусу вчителя фізкультури як висококваліфікованого фахівця.

¹³⁵ Физическая культура в начальной школе: Методическое пособие для учителей начальной школы.- М.: Учпедгиздат, 1937. – 57с.

З урахуванням зміни в умовах, за якими почали працювати середні школи наприкінці 30-х років, у 1938 р. були видані нові програми й для початкової школи. Програмний матеріал із фізкультури був підібраний таким чином, щоб розв'язати всі завдання, поставлені перед фізичним вихованням у початковій школі, і тим самим забезпечити учням при переході в середні класи можливість успішно розпочати підготовку до складання норм БГТО.

Таким чином, на уроках фізичної культури мали бути представлені: а) гімнастика, б) ігри, в) лижі, г) легка атлетика, д) відомості про фізичну культуру, а також розвиток організаційно-інструкторських умінь з фізкультури. У зв'язку з неоднаковою фізичною підготовленістю учнів фізичні вправи поділяли на основні та додаткові.

Матеріал програми планувався для кожного класу окремо (за такої умови, що його частина у попередніх класах уже була проведена). Через слабку організацію фізкультури, інших видів фізкультурної роботи вчитель повинен був використати необхідний матеріал попередніх класів для успішних занять з дітьми¹³⁶.

Учні здійснювали виконання всіх норм комплексу БГПО. Все це забезпечувало наступність у подальшому оволодінні відповідними вміннями з фізичної культури в середній школі та допомагало учням успішніше оволодівати в майбутньому нормами комплексів БГПО і ГПО.

Фізкультурна робота планувалась, як і раніше, на півріччя з розподілом матеріалу за чвертями навчального року. Навантаження залишалось незмінним (9-10 уроків фізичних вправ на чверть).

Матеріал планувався на кожну чверть за розділами програми та відповідно до вказаних норм. Крім того, вчитель частково кожної чверті мав включати матеріал, який мав значення для підготовки до успішного опанування нормами наступної чверті, а також матеріал, який не включався до нормативів ГПО.

Додатковий матеріал планувався за чвертями орієнтовно, оскільки викладався залежно від успішності виконання основного. В другій, третій та четвертій чвертях відводився час для повторення пройденого матеріалу.

Особливе значення мало врахування сезонності. Так,

¹³⁶ Програми початкової школи - К.:Радянська школа,1938. - 171с.

наприклад, біг на швидкість, метання в довжину і стрибки в довжину включалися до плану фізичної роботи в першій і четвертій чвертях.

Методика проведення уроку фізичних вправ для початкової школи, його схема та тривалість були незмінними. Перша частина уроку фізкультури повинна була забезпечувати організацію дитячого колективу, сприяти активізації діяльності дитячого організму, створенню бадьорого настрою в учнів. Друга частина уроку сприяла загальному фізичному розвитку організму, виробленню правильної постави, зміцненню окремих груп м'язів, удосконаленню точності і ритму рухів, спритності. Вправи сприяли свідомому оволодінню учнями власними рухами. Третя частина була спрямована, головним чином, на вивчення вправ з бігу, стрибків, метання, лазіння, перелазіння, рівноваги; на тренування і вдосконалення раніше засвоєних навичок у цих вправах; на виховання правильного й найощадливішого застосування набутих навичок.

Четверта (заключна) частина мала на меті забезпечити приведення організму учнів до спокійного стану і підготовку учнів до наступного уроку.

Особливу увагу протягом усього уроку необхідно було звертати на вироблення правильної постави (обов'язковою умовою для проведення уроку з фізичної культури мало бути безумовне дотримання санітарно-гігієнічних правил та норм).

В 1939 році, у зв'язку із ускладненням міжнародної ситуації, уроки фізичної культури дедалі більше схилилися до формування воєнізованих навичок та вмінь. Перед загальноосвітніми школами було поставлене завдання більш широкого використання засобів фізичного виховання з метою зміцнення обороноздатності СРСР. До програм з фізичного виховання учнів були включені початкова військова підготовка та навички рукопашного бою. Початкова школа мала стати першою ланкою такої підготовки.

Загалом можна стверджувати, що тенденція до воєнізації була характерною для школи 30-х років. Впровадження спочатку комплексу ГПО, а згодом БГПО, розробка навчальних програм на їх основі — яскраве цьому свідчення.

Урок був визнаний основною формою фізичного

виховання в школі. Всі уроки з виконання фізичних вправ проводилися за єдиним планом. Його стала схема, чітке визначення методів, які використовувалися, свідчить про те, що етап становлення системи фізичного виховання у загальноосвітніх школах України завершився і розпочався етап її розвитку.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1 **РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ТА ЗМІСТУ ФІЗИЧНОГО** **ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

План

1. Завдання та зміст уроків фізкультури в українській початковій школі 20-х років.
2. Комплексні програми і фізичне виховання школярів.
3. Вплив комплексів ГПО і БГПО на вдосконалення навчальних планів та програм з фізичного виховання учнів.
4. Схожість та відмінність у засобах фізичного виховання учнів в 20-ті рр. та в сучасних умовах.

Література

1. Столбов В. История физической культуры. – М.: Просвещение, 1989. – 288с.
2. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. Учеб. для техн. физической культуры. – М.: ФиС, 1984. – 272 с.
3. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
4. Практикум з педагогіки. Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
5. Комплексна програма "Фізичне виховання здорової нації". – Житомир, 1998. – 46с.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.- К: Райдуга, 1994.
7. Крук М.З. Становлення системи фізичного виховання школярів у 20-ті рр.: Національна освіта: традиції і новації. – К. – Житомир, 2002. – С.55-59.

8. Історія педагогіки /За ред. проф. М.В.Левківського, О.А.Дубасенюк. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2000. – 436с.
9. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Т.Д. Історія української школи і педагогіки: Навч.посіб. / За ред. О.О.Любара. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450с.
10. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 272 с.
11. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Розробіть структурно-логічну схему становлення шкільної системи фізичного виховання у 1920-1925 рр.
2. Надайте характеристику навчальним комплексам, за якими працювали трудові школи у 20-тих рр.
3. Оформіть у вигляді таблиці відмінності та схожості між схемами сучасного уроку фізкультури і уроком фізкультури в 20-х рр.
4. Розробіть структурно-логічну схему становлення шкільної системи фізичного виховання у 1925-1932 рр.
5. Оформіть у вигляді таблиці схожості та відмінності етапів становлення шкільної системи фізичного виховання в Україні.

ЛЕКЦІЯ 6. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У СЕМИРІЧНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ

У 20-ті рр. перед школою постало завдання вдосконалення процесу навчання та виховання. Фізичне виховання, як складова частина цього процесу, мало сприяти успішному виконанню цього завдання. Перші кроки з організації фізичного виховання в школах потрібно було здійснити у надзвичайно складних умовах. Необхідно було перебороти недооцінку цього предмету з боку дожовтневої частини вчительства. Радянських інструкторів з гімнастики школа ще не мала. Великі труднощі були також і з

матеріально-технічним забезпеченням (відсутність навчальних посібників, належної матеріальної бази). А тому найважливішим щодо принципів організації процесу фізичного виховання стала його гігієнізація.

Заслуговують на увагу як гігієнізація процесу виховання, так і власне вивчення гігієни як навчальної дисципліни. Фізичні вправи мали проводитися згідно з принципом гігієнізації щодо часу проведення занять, приміщення та одягу; необхідно було проводити загартовування дітей водою і повітрям¹³⁷. Фізична культура в закладах ВНО складалася з гігієни праці й побуту школярів, всебічного використання сонця, води та повітря, а також фізичних вправ, іншими словами, раціонального психофізіологічного розвитку та тренування нервового, м'язового апарату. Тому гігієнізація у школі впроваджувалась через гігієнізацію самої школи та прищеплення учням навичок особистої та загальної гігієни¹³⁸. Крім того, однією з форм гігієнізації процесу фізичного розвитку були «гарячі сніданки» для учнів, кошти на які мали виділятися зі спеціальних рахунків навчальних закладів. Водночас частина цих коштів, як не дивно, надходила з-за кордону. Зокрема, на засіданні шкільної ради однієї з житомирських шкіл 11 травня 1923 року обговорювалась пропозиція американського товариства «АРА», яке через свого представника в місті Житомирі пропонувало деякі продукти для харчування з тим, щоб харчування дітей відбувалося у школі¹³⁹. При цьому рада постановила продукти прийняти.

Проте основні кошти на гарячі сніданки у школах складалися з асигнувань на соціальне страхування, батьківських внесків та внесків інших громадських організацій. Безкоштовними сніданками, передусім, забезпечувалися: а) діти робітників, зарплата яких не перевищувала 75крб. на місяць; б) діти робітниць-одиначок; в) діти колгоспників; г) діти вчителів; д) діти-сироти; е) діти місцевої бідноти; ж) діти наймитів та робітників МТС. Від сплати за сніданки також звільнялись діти робітників, які

¹³⁷ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.119, арк.27. Протоколи Президиума Волинского губернского совета физической культуры.

¹³⁸ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.72, арк.8. Доклад ХОСФК о состоянии физической культуры в учреждениях ОНО.

¹³⁹ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.18. Сведения о проведении экскурсий.

були застраховані в органах соцстраху¹⁴⁰.

Але, хоча забезпечення гарячими сніданками й було однією з основних форм здійснення гігієнізації у школах-семіричках (на чому в 20-ті роки наголошували вищі партійні та освітянські органи, передова педагогічна думка), реальна ситуація з їх забезпечення суттєво відрізнялась від потреб школи. Якщо на початку та в середині 20-х рр. це питання вирішувалось досить ефективно, то на початку 30-х років харчування учнів суттєво погіршилося. Це засвідчують звіти окружних та губернських відділів народної освіти до Наркомосу України. “Успішність дітей знизилась і далі знижується, стан здоров’я погіршується. Єдиний засіб налагодити справу – це за всяку ціну налагодити харчування. (Злотопіль)”¹⁴¹. “Споживча кооперація та райвідділ постачання увесь час не відпускають продуктів для гарячих сніданків. Існування гарячих сніданків стоїть під загрозою. (м.Сміла)”¹⁴². “...Цукру для гарячих сніданків не відпускається, з приводу відсутності такого. “Волиньторгом” для цієї мети цукру немає. (м.Полонне)”¹⁴³. “У зв’язку з тим, що харчові продукти учням шкіл постачаються з перебоями, утворюється значний відсів учнів, а також існує загроза зриву весняного та осіннього триместрів. (м.Бердичів)”¹⁴⁴. “Усі школи міста знято з постачання продуктами та хлібом на гарячі сніданки. Це призвело до зменшення охоплення учнів сніданками і надалі ставить під загрозу зриву гарячі сніданки у місті Полтава”¹⁴⁵.

Фактичний стан охоплення дітей шкільними гарячими сніданками на початок 1932 р. був таким: 1) Донецька область – по місту 90%, сільські райони – 18%; 2) Харківська область – по місту 80%, сільські райони – 25%; 3) Київська область – по місту 32%, сільські райони – 15%; 4) Дніпропетровська область – по місту 80%, сільські райони – 20%; 5) Одеська область була забезпечена сніданками на

¹⁴⁰ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1173, арк.5. Забезпечення шкіл безкоштовними гарячими сніданками. – арк. 45.

¹⁴¹ Там само. – арк. 1.

¹⁴² Там само. – арк. 49.

¹⁴³ Там само. – арк. 12.

¹⁴⁴ Там само. – арк. 14.

¹⁴⁵ Там само. – арк. 16.

30%¹⁴⁶. А тому, з метою покращення постачання продуктами харчування дітей, пропонувалося прикріпити всі ФЗС і школи I-го ступеня до міських продовольчих об'єднань та закладів споживчої кооперації і зобов'язати останніх забезпечувати щоденну організацію гарячих сніданків у школах, а також разом із трестом громадського харчування сприяти школам у розвитку їх підсобних господарств (розведення кролів, свиней, птиці за рахунок відходів дитячого харчування).

Але актуальність цієї проблеми стосувалася, переважно, 20-х років, оскільки рівень життя як у місті, так і на селі до другої світової війни зріс, порівняно з першими пореволюційними роками чи періодом голодомору. У звіті Мар'ятинської середньої школи про наслідки роботи за 1935/36 н.р. говорилося, що «гарячих сніданків немає. Загалом гострої потреби в сніданках навіть зовсім немає, коли взяти до уваги ті матеріально-побутові умови, в яких перебуває місцеве населення в сучасний момент»¹⁴⁷.

Потрібно також відзначити, що школами проводилась велика робота із привчання учнів до санітарно-гігієнічних навичок, санітарної просвіти. У семирічках і середніх школах Чернігівщини та Сумщини проводилися бесіди та лекції на теми: «Виховання звичок з індивідуальної гігієни та з гігієни шкільного помешкання й режиму», «Робота на свіжому повітрі – кінцева умова для здоров'я», «Рухи й ігри та їхнє значення для здоров'я і розвитку». Бесіди з учнями проводилися з приводу «гігієни житла і гри в хаті, гігієни праці, гігієни наддвір'я та вулиці, як вберегтися від заразних хвороб та мікробів, які їх розповсюджують»¹⁴⁸.

Головною проблемою школи була розробка нових методів фізвиховання у тісному зв'язку з вихованням розумовим, трудовим та естетичним. На початку 20-х років також велися дискусії щодо методів ефективного фізичного розвитку дитини. Один із фахівців у цій галузі, І. Бреслав писав: „Що стосується методики фізичного виховання, то необхідно, перш за все засвоїти найпростіші прийоми

¹⁴⁶ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1178, арк.20. Стан шкільного харчування за I квартал 1932-33 н.р.

¹⁴⁷ ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.58. Листування з Базарською наросвітою з питань Мар'янівської школи.

¹⁴⁸ ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.18, арк.41-48. Протоколи педсоветов Денишивской семилетки.

фізичних вправ. Переходячи потім до більш складних прийомів, потрібно свідомо, а не механічно привчитися розділяти їх на простіші прийоми, які є їх складовими частинами. Треба вміти з окремих простих прийомів складати більш складні та із окремих складних – виділяти найпростіші, вміти їх порівнювати і робити висновки...”¹⁴⁹. Він ототожнював людський організм з машиною, яка, на відміну від інших неживих машин, керується не ззовні, а з середини, а тому методи фізичного виховання повинні бути спрямованими на „матеріал, який підлягає педагогічній обробці, тобто на організм дитини”¹⁵⁰, на його нервовосудинну та м'язову системи.

При цьому вважалося, що дитячий організм — це не дорослий організм у зменшеному вигляді, а організм, який розвивається. Між органами дитини і його функціями, з одного боку, й органами і функціями дорослого – з іншого — різниця не лише кількісна, але й якісна. Якщо у м'язовій системі різниця між дорослим організмом і дитиною має переважно кількісний характер, то якісна різниця стосується нервової системи. Тому рекомендувалося використовувати різні види фізичних вправ, спрямованих як на збільшення м'язової маси, так і на прискорення нервових процесів у дитячому організмі, виходячи з того, що останній сприймався як машина, яка знаходиться у стадії розвитку. Наголошувалося на тому, „що всяка машина, щоб бути вигідною для роботи, повинна бути сильною і швидкою. Теж саме стосується людського організму. Формуючи її, тобто виховуючи дитину, потрібно розвивати в ній ці якості”. Крім сили і швидкості, радилось також розвивати спритність та витривалість.

Щодо розвитку спритності, то, судячи з тодішніх поглядів, вона мала важливіше значення, ніж розвиток сили. Принцип її розвитку зводився до розвитку швидкості і, разом з тим, розвитку точності рухів. Спритність досить легко розвивати у дітей шкільного віку, оскільки вона, взагалі, притаманна зростаючому організму. Вправи, які дозволяли розвивати спритність, запроваджувалися поступово, вводячи в загальну роботу дедалі більшу кількість

¹⁴⁹ Бреслав І. Фізичне виховання в трудовій школі // Шлях освіти. – 1924. - №11-12. – С.22-38.

¹⁵⁰ Там само. – С.31.

нервових центрів у таких комбінаціях, щоб вони дозволяли діяти по-двоє, по-трьох і більше, і щоб кожний нервовий центр включився у роботу разом з іншими групами центрів. Таким способом, в учнів формували координацію рухів.

Поряд зі спритністю, великої уваги в трудових семирічках надавали і розвитку витривалості (швидкості). Фізичні вправи використовувалися таким чином, щоб кожний рухливий орган за найменший проміжок часу з найменшим навантаженням привчався виконувати найбільший об'єм роботи. Дитячий організм мав розвиватися так, щоб, досягнувши зрілого віку, міг успішно працювати. Це означало, що м'язи тренувалися б у тому напрямку, щоб якомога менше підлягати втомі. Для цього виховання витривалості здійснювалося у двох напрямках: 1) посилення діяльності лімфатичної системи; 2) посилення згорання продуктів обміну, які накопичуються в працюючому м'язі. Перша мета досягалася посиленням м'язової активності, оскільки скорочення м'язів посилюють потік лімфи; друга – дихальною гімнастикою. І те, й інше запобігало втомі й виховувало витривалість.

Розглянемо тепер ті види фізичних вправ, які використовувалися в школах окресленого періоду, оскільки саме вони відігравали суттєву роль у фізичному розвитку школярів. Всі види вправ впливали на розвиток рухового апарату, серця, м'язів. Все це сприяє обміну речовин, зміцненню нервової системи та ін.

Зауважимо, що на першому плані у школі 20-х років стояли так звані трудові процеси. Вони спонукали дитину бути уважною, правильно розраховувати свої сили та виконувати рухи у заданому напрямку. Тому вони впливали не лише на суто м'язовий, а й на нервовий контекст рухів, сприяючи розвитку м'язових відчуттів та координації. Але трудові процеси справляли й негативний вплив на фізичний розвиток, оскільки вони майже завжди були надто однобокими. У них брала участь тільки незначна, а часто досить обмежена група м'язів школярів. Після уроків трудового навчання в обов'язковому порядку проводилися так звані корегуючі гімнастичні вправи.

У зв'язку з тим, що школи не мали кваліфікованих спеціалістів, неправильне використання фізичних вправ часто-густо призводило до важких наслідків у розвитку дитячого організму. Головним чином це стосувалося

викривлення хребта. Наприкінці 20-х років ця вада була притаманною майже 50% школярів, а тому корегуюча гімнастика в школі була необхідною.

До вправ шкільної гімнастики загальнорозвивального типу, а також корекційних вправ (за типом шведської гімнастики) слід додати і дуже популярний в той час кляппівський метод виправлення недоліків, пов'язаних із хребтом, який використовувався в трудових школах-семирічках, перш за все тих, які знаходилися у містах.

Метод корекції хребта, за Кляппом, мав такі переваги: 1) розраховувався на власну силу учнів; 2) виконувався без допомоги яких-небудь спеціальних пристроїв; 3) допускав масове застосування. Корегуюча гімнастика, за Кляппом, поділялася на вправи у повзанні, витягуванні, вирівнюванні та зміцнюючі вправи.

Головна мета вправ у повзанні полягала у відновленні рухливості хребта, ослабленого під час трудових процесів. На другому місці були вправи у витягуванні. Сама назва показує мету вправ: вони повинні витягувати хребет. Головне завдання вправ у вирівнюванні — повернути викривлену частину хребта до нормального стану. Велику роль відігравали також і закріплюючі вправи, завданням яких було зміцнення м'язів спини, щоб останні могли підтримувати хребет у правильному положенні¹⁵¹.

Значне місце серед фізичних вправ, які проводилися в трудових школах, мали природні рухи, тобто ходьба, біг, стрибки. Разом з ними проводилися також вправи на збереження рівноваги тіла. Правильно організовані природні рухи, поступово ускладнюючись з віком, дозволяють не тільки тренувати м'язи, але й зміцнювати нервову систему. До них поступово вносилися елементи, які розвивали координацію, увагу, волю. Ці риси вдосконалювалися ефективніше, якщо до них додавалися елементи легкої атлетики — метання м'яча, списа та інших предметів. При цьому розвивалося вміння розподіляти власні сили, розраховувати свої рухи так, щоб влучити в ціль.

До наступної групи рухів відносилися так звані порядкові вправи. Як видно із самої назви, ці вправи ґрунтувалися на певному порядку і мали на меті привчання

¹⁵¹ Блях В.А. Шкільна корегуюча гімнастика по Кляпу // Теорія і практика фізичної культури. - 1927. - №2. - С.26-32.

учнів до його дотримання. Поступово ускладнюючись, вони дозволяли дитині чіткіше усвідомлювати елементи дисципліни та самообмеження, розуміння свого місця в колективі.

Значне місце у педагогічній гімнастиці 20-х років займали вільні вправи, тобто рухи, які виконувалися без гімнастичних приладів. Їх метою було загальне посилення обміну речовин, розвиток свідомого керування своїм тілом, а також привчання до точності та послідовності рухів у просторі і часі. Вони були корекційним засобом щодо зміцнення ослабленого тіла, викликаного тими ж трудовими процесами, недоцільним розташуванням та непродуманою конструкцією шкільних меблів, а також вродженими вадами. Різновидами вправ були пластична та ритмічна гімнастика, які з успіхом використовувалися як у семирічках, так і в середніх школах.

Пластична гімнастика дозволяла кожному учневі поліпшувати пластику фігури. У цьому виді гімнастики, більш ніж в будь-якому іншому, здійснювався тісний зв'язок між відчуттям, думкою і рухом, між змістом і формою гімнастичних рухів. Ритмічна гімнастика використовувалася, передусім, як могутній засіб для розвитку відчуття ритму, пропорційності та розміреності рухів, координації і відчуття м'язів.

З метою розвитку активності вводилися вправи з опором. При виконанні цих вправ тренуванню підлягали переважно ті м'язи, які не функціонують у звичайних життєвих умовах з достатньою інтенсивністю. Тут розвивалися, крім суто м'язової сили, вміння пристосовуватись до обставин, витримка та винахідливість. З метою розвитку почуття солідарності та колективізму вводився груповий опір, наприклад, групове перетягування каната і т. ін.

Починаючи з дев'яти-десятирічного віку, застосовувалися гімнастичні вправи на простих фізичних тренажерах. До них відносилися: бруси, бум, трапеція, кільця, драбина та ін. У зв'язку з недостатньою міцністю кісток, ці вправи не рекомендувалося застосовувати у більш ранньому віці. Користь цих вправ зводилась, головним чином, до того, що вони привчали до координації рухів, сприяли розширенню грудної клітки, покращували дихання і кровообіг, посилювали обмін речовин. Найбільш приємною

для дітей і корисною, з анатомічної, фізіологічної та педагогічної точок зору, складовою частиною фізичного виховання вважалися рухливі та спортивні ігри. За допомогою рухливих ігор розвиваються органи чуття: зір, слух і т. п., а також активізується діяльність нервових процесів, що зумовлює пожвавлення загальної психологічної діяльності, уваги і фантазії. Під час гри розвиваються ініціатива та активність, а також корисні соціальні навички: почуття дисциплінованості й відповідальності, самостійності, колективізму. Вважалося, що головне значення рухливих ігор полягає в колективних, а, особливо, партійних іграх, де збігаються інтереси груп як спільні, так і особисті. Вони забезпечують сприятливе підґрунття для того, щоб граючись засвоїти велику кількість соціальних навичок¹⁵².

Спортивні ігри, які радили використовувати фахівці в школах у 30-ті роки можна розділити на декілька груп:

1. За використанням знарядь, потрібних для їх проведення, ігри розподілялися на: а) ігри з великим м'ячем (італійська гилка, волейбол, гандбол, футбол); б) ігри з малим м'ячем (теніс, крикет, гилка, хокей); в) ігри з іншими приладами (городки, крокет, кегельбан, керлінг).

2. За основними рухами ігри можна розділити на: а) ігри з кидком (городки, гарпостон, м'яч з петлею, гандбол); б) ігри з катанням (кегельбан, керлінг, боле); в) ігри з ударами руками (італійська гилка, волейбол); г) ігри з ударом м'яча снарядом (гилка, хокей, теніс, крикет).

3. За характером взаємин між гравцями ігри поділялися на: а) індивідуальні ігри (боле, керлінг, теніс, городки, кегельбан); б) командні ігри – перша стадія (ігри на своїй половині, без контакту з противником – волейбол, італійська гилка); в) командні ігри – друга стадія (ігри з вільним пересуванням по майданчику, але без контакту з противником – гандбол, баскетбол, хокей, крикет, пушбол); г) командні ігри – третя стадія (ігри з вільним пересуванням і з правом безпосереднього контакту з противником – футбол, гилка).

4. За завданням, яке ставилося перед гравцями, ігри поділялися на ті, які потребують: а) попадання в ціль (городки, кегельбан, керлінг, боле); б) взяття воріт – це група

¹⁵² Бреслав І. Фізичне виховання в трудовій школі // Шлях освіти. – 1924. - №11-12. – С.22- 48. – С.38.

найбільш велика і поширюється майже на всі популярні ігри (гарпостон, хокей, м'яч з петлею, гандбол, ручний м'яч, баскетбол, пушбол, водне поло); в) перекидання м'яча через сітку (волейбол, італійська гилка, теніс); г) ударів по м'ячу і його ловля (гилка, крикет).

Проте ставлення з боку педагогів та фахівців до окремих рухливих і спортивних ігор у цей період було неоднозначним. Так, зокрема, незважаючи на популярність футболу і баскетболу серед учнів, їх використання заборонялось у багатьох школах.

Щодо футболу, то багато спеціалістів «висловлювались категорично проти допущення в трудовій школі ногоного м'яча»¹⁵³, оскільки у футболі вся активність випадає виключно на долю ніг, в той час як руки бездіяльні. Футбол надто однобокий і не може використовуватися в школі у період посиленого росту, посиленого формування організму учнів¹⁵⁴.

З огляду на таке ставлення до футболу суттєвим є висновок педагогічної ради 8-ї Житомирської трудової школи від 10 квітня 1925 р. На ньому заслухали інформацію вчителя гімнастики Терлецького про те, що Вища рада з фізичної культури (ВРФК) дозволила футбол тільки з вісімнадцяти років, а лікар школи доповів про негативний вплив цієї гри на серце. Шкільна рада постановила: «Запропонувати учням припинити гру в футбол як у дворі школи, так і вдома, пояснивши їм всю шкідливість наслідків цієї гри. Вчителю фізичної культури прочитати лекцію учням та їх батькам про шкідливість гри у футбол»¹⁵⁵.

Що стосується баскетболу, то журнал «Фізкультура і Спорт» (ФіС) не рекомендував застосовувати цю гру в школі, оскільки «баскетбол належить до числа найнапруженіших спортивних ігор, через постійні зупинки, раптові кидки з місця і зміну напрямку під час гри. Безперервність гри також збільшує навантаження. Це робить її небезпечною для зростаючого організму, а наші шкільні програми, між тим, посилено пропонують баскетбол, зовсім не враховуючи ці

¹⁵³ Там само. – С.39.

¹⁵⁴ Там само. – С.39.

¹⁵⁵ Сысоев С. Спортивные игры в школе // Физкультура и спорт. - 1928. - №3. - С.3.

особливості»¹⁵⁶. Таке негативне ставлення до популярних ігор, безперечно, було помилковим, що й підтвердила подальша історія їх розвитку.

Суттєвим видом фізичних вправ, який частково використовувався у школі, стали спортивні вправи. Першою умовою розвитку спорту в школі було повне усунення будь-яких змагань і повна відсутність рекордів, другою — практикування тільки тих видів спорту, які супроводжувалися постійним перебуванням на свіжому повітрі, рівномірним тренуванням мускулатури й дихальними вправами. Варто зазначити, що досягти цього вдалося тільки частково. На те були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

З усіх видів спорту, на думку освітян, для школи найбільше підходили: влітку – плавання і веслування; взимку – ковзани, санки та лижі. Плавання і веслування, вважали фахівці, позитивно впливають на дихання і кровообіг. При цьому забезпечувалася гармонійна діяльність багатьох м'язевих груп, правильна координація рухів, а також розвивалися вміння раціонально дихати.

Але така ситуація щодо впровадження спорту як змагального засобу в школі була характерною тільки для початку і середини 20-х р.р. Наприкінці 20-х рр. змагальний метод в українських школах, на відміну від навчальних закладів Російської Федерації, широко став використовуватись у діяльності ФЗС та шкіл соціального виховання. На засіданні шкільної секції РФК (м.Ізмаїл Харківської губернії) від 18.02.1929 р. щодо питання «про змагальний метод у школі» зазначалось, що «з цього питання існує два погляди «за» і «проти» змагального методу, однак досить доводити, що метода дає позитивні наслідки як у дисципліні, так і в умінні»¹⁵⁷.

Катання на лижах, санках і особливо ковзанах, як відомо, позитивно впливають на дитячий організм. Для бігу на ковзанах потрібна досить значна стійкість кісткової системи, а тому вправами на ковзанах радилося займатись не раніше 9-10 років. З бігу на ковзанах також проводилися змагання. На початку 30-х р.р. у школах були популярними

¹⁵⁶ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.123, арк.27. Протокол заседания по подготовке школьных праздников физкультуры.

¹⁵⁷ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.135, арк.23. Положення Про шкільне змагання 1930/31 н.р.

командні змагання з простих ковзанів, естафетні змагання з простих ковзанів та змагання на напівбігових ковзанах¹⁵⁸.

У використанні фізичних вправ обов'язково враховувалися, по-перше, вікові особливості організму; по-друге, статеві особливості школярів (стосується старшокласників); по-третє, стан майданчиків, гімнастичного залу, стадіону і т.д.

Спортивні ігри, які потребували великого опору та напруження, для дітей молодшого шкільного віку не рекомендувалися. Також не рекомендувалися вправи, які потребували великого напруження серцево-судинної системи, наприклад, біг на великі відстані. Але з іншого боку – неправильне і нерішуче ставлення до фізичних вправ та гімнастики також впливає негативно на здоров'я школярів¹⁵⁹. Такі вправи, як стрибки, не радилися дівчаткам під час критичних днів. Тому вчителі в обов'язковому порядку мали враховувати особливості жіночого організму під час проведення уроків з фізичної культури.

Були також розроблені гігієнічні нормативи до обладнання. «Розмір гімнастичного залу не менше 20 кубічних метрів на кожного учня, при чому висота повинна бути не менше 5 метрів. Стіни краще всього фарбувати масляною фарбою на висоту людського зросту. Площа вікон повинна бути не менше $1/6$ площі підлоги. Температура в залі повинна бути від 12 до 17 градусів за Цельсієм, а повітря під час виконання учнями фізичних вправ абсолютно чистим»¹⁶⁰.

Але спортивних залів, які б відповідали усім нормам, було надто мало. На жаль, фізкультурне будівництво потребувало значних коштів, особливо у 20-ті рр., оскільки в цей час більше займалися відбудовою народного господарства. Наприкінці 20-х рр. зокрема, у Києві, відсоток шкіл, забезпечених спортивними залами та фізкультурним приладдям, був дуже низьким, оскільки «за кошторисами інспектури народної освіти, як і окремих установ народної

¹⁵⁸ Семашко Н.А. Фізичне виховання школярів. – М.-Л.: Вид. Академії педагогічних наук РСФСР, 1947. – 78с. – С.12.

¹⁵⁹ Бреслав І. Фізичне виховання в трудовій школі // Шлях освіти, 1924. – №11-12. – С.22-48. – С.41.

¹⁶⁰ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.20. Звіт за проробку роботи з фізичної культури по установах народної освіти м.Києва 1929/30 н.р.

освіти, не було асигнувань на фізичну культуру”¹⁶¹. У Дніпропетровську з 43 шкіл викладання фізкультури не проводилось у восьми, а в решті шкіл стан викладання не відповідав належним умовам через відсутність у більшості з них спортивного реманенту, а іноді й спортивних залів¹⁶². З 60-ти шкіл м.Харкова зали були у 50% з них, 2/3 мали спортивні майданчики або двори. Але за результатами першої п'ятирічки кількість спортивних залів збільшилась до 50-ти в 70-ти школах. Крім того, було збудовано вісім спеціальних майданчиків¹⁶³, збільшились вдвоє витрати на фізичне виховання кожного учня (див. Додаток П)¹⁶⁴. Все це свідчило про позитивні зрушення у фінансуванні шкільної фізичної культури на початку 30-х років. Шляхи вдосконалення та розвитку фізичної культури в школах на 30-ті роки педагоги вбачали у посиленні уваги до справи забезпечення приміщеннями для занять фізичною культурою та спортом, розробки методик, а також у збільшенні коштів, що їх відпускали на закупку спортивного приладдя, без чого поглиблення праці і підняття зацікавленості учнів до фізичної культури неможливо здійснити¹⁶⁵.

Щодо гімнастичного обладнання, то, на думку фахівців, у спортивному залі потрібні: гімнастична драбина, бум, висячі кільця, висячі трапеції, паралельні бруси, вертикальна драбина, горизонтальна драбина, канат для лазіння, мостики (трампліни) для стрибків, гімнастична колода, гімнастичні матраци, палки, прапорці, дрютки, кулі, м'ячі, гімнастичні лави. Обладнання має бути рухомим настільки, щоб могло пристосовуватися до зросту дітей. Але слабка матеріальна база, особливо у 20-ті рр., про яку йшлося раніше, не сприяла ефективному проведенню занять з фізичного виховання у школах. Недолік фінансування та застарілий погляд на те, що фізична культура є чимось непотрібним,

¹⁶¹ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10885, арк.105. Стан роботи по Дніпропетровських школах 1929/30 н.р.

¹⁶² Державний архів м.Харкова (ДА м.Харкова) фР-1392, оп.1, сп.13, арк.24. Стан охоплення фізичною культурою на початок і кінець п'ятирічки по м.Харкову з кошторисними даними. – арк. 24.

¹⁶³ Там само. – арк. 19.

¹⁶⁴ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.86, арк.45. Протоколы, инструкции и переписка об охране детства.

¹⁶⁵ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.44, арк.37. Протоколы заседаний школьного совета 1926г.

доступним лише під час відпочинку¹⁶⁶, — як вказувалося у листуванні з Житомирським ВНО, — створювали ситуацію, коли становлення системи фізичного виховання здійснювалось надто повільно.

Фізичні вправи для школярів мали не тільки оздоровлююче, але й велике виховне значення. Вони сприяють вихованню гармонійно розвиненої особистості й формуванню організму дитини та підлітка. Таким чином, розумовий розвиток школяра поєднується з фізичним. Фізичні вправи виховували у дітей активність, сміливість, рішучість, наполегливість, вміння швидко орієнтуватися. Вони розвивають також організованість та колективізм, як невід'ємні риси характеру особистості.

Крім того, фізичні вправи мали досить важливе гігієнічне значення, і діти завжди знаходилися під постійним медичним контролем. Від керівника фізичного виховання у 20-30-ті рр. вимагалися досить ґрунтовні знання з анатомії, фізіології, рефлексології. Учитель мав бути помічником лікаря і працювати з ним у тісному контакті, а також брати участь у роботі санітарного комітету школи¹⁶⁷.

Жоден учень не міг бути допущеним до занять фізичною культурою, перш ніж шкільний лікар не визначить стан його здоров'я і не порекомендує вид фізичних вправ, необхідних, бажаних і доступних. На цьому наголошував нарком охорони здоров'я Н. А. Семашко: «Кожен учень, який займається фізичними вправами, повинен підлягати лікарському обстеженню. Лікар повинен визначити, чи може даний школяр займатися фізичними вправами, якими саме, при якому дозуванні і таке інше. Тому правильно сказати так: без лікарського контролю немає і не може бути радянської фізичної культури»¹⁶⁸. При цьому нарком зазначав, що при оптимальному лікарському контролі фізичну культуру можна використовувати для лікування різних хвороб.

Основною формою фізичного виховання школярів з використанням фізичних вправ у 20-ті рр., як відомо, був урок фізичної культури. Робота з фізичної культури

¹⁶⁶ ЦДАВО України, ф-166, оп.10, сп.1218, арк.78. Листування з обласними ВНО. – арк. 78.

¹⁶⁷ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.39, арк.22. Протоколи засідань школьного совета 1925г.

¹⁶⁸ Семашко Н.А. Фізичне виховання школярів. – М.-Л.: Вид. Академії педагогічних наук РСФСР, 1947. – 78с. – С.14.

здійснювалась у формі обов'язкових занять, які доповнювалися самодіяльними, позакласними та позашкільними формами роботи. Уроки визначали (й визначають тепер) основний зміст інших форм фізичного виховання школярів.

Крім цього, характерними рисами уроку, що відрізняють його від інших форм фізичного виховання, є: 1) яскраво виражена дидактична спрямованість, зумовлена вирішенням освітніх завдань; 2) керівна роль учителя у процесі викладання предмета і виховання учнів; 3) чітка регламентація діяльності учнів і дозування навантаження згідно з їхніми індивідуальними можливостями; 4) постійний склад учнів та їхня вікова однорідність; 5) зумовленість занять розкладом.

На жаль, на самому початку 20-х років, проводити уроки з фізичного виховання дітей та підлітків не було можливості. Це пояснюється кількома причинами: відсутністю належної матеріальної бази, інструкторів з фізичної культури, браком коштів, відсутністю єдиної програми з фізичного виховання для семирічних шкіл та закладів професійної освіти, а також недооцінкою тієї ролі, яку виконує фізичне виховання школярів у їх гармонійному розвитку. Викладач фізичного виховання, тим самим, був наче пасинком всієї педагогічної сім'ї¹⁶⁹.

У значній кількості шкіл не було не тільки гімнастичних залів, але й взагалі місця, де можна було б виконувати фізичні вправи. У 1920 році до 56-ої єдиної трудової школи II ступеня м. Житомира з клопотанням про проведення фізичних вправ звернулося гімнастичне товариство «Сокіл», але педагогічна рада, обміркувавши це питання, постановила відмовити з огляду на зруйнований стан, в якому опинилась садиба¹⁷⁰. Для проведення занять з фізичного виховання використовувалися берег річки та лісосмуга. Така ситуація була типовою для багатьох шкіл в Україні (особливо сільських).

Слід також зазначити, що в радянській Росії в ці роки ситуація була ще гіршою. У звіті шкільної секції Харківської ОРФК про поїздку до Москви зокрема зазначалось: «У школах

¹⁶⁹ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.89, арк.46. Протоколы, инструкции и переписка об охране детства.

¹⁷⁰ ДАЖО фР-1948, оп.1, сп.2, арк.19. Протоколы заседаний 56-й трудовой школы г.Житомира.

є новим хіба що те, що уроки фізкультури проводяться окремо для дівчаток і хлопчиків. У дев'яти- і десятирічках обстеження роботи з фізичної культури не проводиться, у багатьох із них відсутній також і облік успішності. Близько 60% викладачів зі слабкою кваліфікацією; справа фізичної культури в школах на дуже низькому рівні. Програми занять для старших класів відсутні, а тому відсутніми є й уроки з фізкультури; в I-II класах фізкультура є не обов'язковою, ритміки немає. Прилади сокольської гімнастики в школах Москви не визнаються, ними не користуються. Змагання заборонені”¹⁷¹.

Про відсутність у школах інструкторів з фізичного виховання свідчить і той факт, що тільки в лютому 1923 року до 11-тої трудової житомирської семирічки ГубВНО був направлений учитель фізичних вправ т. Іваницький С.В.¹⁷², а до цього часу робота з фізичного виховання обмежувалася екскурсіями, іграми та гігієнічними заходами (наданням гарячих сніданків). Справа фізичної культури в навчальних закладах не була налагоджена. У школах часто-густо були відсутні викладачі фізкультури, у ВНЗах фізичної культури займалися студенти, які у майбутньому мали викладати її школярам. Але робота могла б вестись краще; вся біда в тому, що й тут відчувалася недостатня кількість інструкторів¹⁷³.

На конференції викладачів шкіл ВНО Київської губернії, яка відбулася 13 березня 1924 року, наголошувалося: негативні умови ведення роботи в школі виражаються в тому, що заняття проводяться у верхньому одязі і причиною цього недоліку є холод у приміщенні. Відсутня спланованість в роботі вчителів щодо надання належного навантаження під час уроку. Учасниками конференції вносилися побажання про вироблення єдиної програми здійснення фізичного виховання школярів. Вказувалося на те, що вчителі в переважній більшості випадків проводять уроки експромтом, без належної підготовки — у зв'язку з відсутністю плану роботи. Також зазначалося, що наріжним каменем, який

¹⁷¹ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.134, арк.56. Протокол засідання президіуму шкільної секції фізичної культури.

¹⁷² ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.12. Акт комісії по осмотру имущества школы 1926г.

¹⁷³ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.119, арк.19. Отчет I-го Волынского губернского совещания по физической культуре.

гальмує роботу, є мізерна заробітня плата викладачів гімнастики (внаслідок чого вони не могли ефективно працювати), а також нестача коштів на хоча б мінімальне устаткування гімнастичних залів.

У звіті Шепетівської ради з фізичної культури на Волинській губернській нараді в грудні 1924 року наголошувалося на незадовільній організації фізичного виховання в районі. «У школах заняття ведуться без наміченого плану і тільки перед святами починається «гонка», коли треба виступати. Систематичної роботи з фізичного виховання серед піонерів немає. Заняття проводяться тільки у двох школах району, та й ті повинні бути набагато кращими. Окружний ВНО в цьому напрямку зовсім нічого не робить, навіть не має годин для занять з фізкультури»¹⁷⁴.

З огляду на таку ситуацію та з метою становлення системи фізичного виховання, у Волинській губернії був визначений певний план роботи. Він передбачав: 1) провести перепідготовку інструкторів з фізичної культури; 2) прискорити опрацювання єдиної програми з фізичного виховання; 3) визнати обов'язковою організацію дитячого спортивного майданчика та просити Губнаросвіти про обладнання такої; 4) звернути особливу увагу на встановлення роботи з фізичного виховання у шкільних гуртках юних піонерів, як взірцевих для шкільної роботи; 5) зібрати нараду керівників з фізичної культури шкіл Соцвиху для обговорення цілої низки питань щодо становлення фізичного виховання у дитячому та шкільному віці; 6) звернути серйозну увагу на становлення фізичної культури в навчальних закладах профосвіти.

У ці ж роки вийшла низка постанов партії та уряду, які кардинально змінили ставлення до фізичного виховання і шкільної фізкультури. Найбільший вплив справила Постанова оргбюро ЦК РКП(б) від 13 липня 1935 року «Завдання партії в галузі фізичної культури», про яку докладніше йшлося у I розділі. Саме вона і «Програми і план занять в школах соцвиху і організаціях ЮП», а головне, «Програми з фізичного виховання для трудових шкіл» за підписом голови Всесоюзної ради фізичної культури при президії ЦВК СРСР М. К. Антіпова мали внести чіткість і

¹⁷⁴ Уроки физкультуры в школьном общеобразовательном комплексе // Физкультура и спорт. -1929. -№6. - С.3-4.

сформувати головні системні характеристики фізичної культури в трудових семирічних школах, яких не було до цього часу.

Усі вказані організаційні та кадрові зміни мали позитивно вплинути як на структуру фізкультури як навчальної дисципліни в школі, так і на організацію та проведення, власне, самого уроку фізкультури.

У 1926 році вийшла друком програма ДВРи з фізичного виховання. Вона була побудована згідно з популярними на той час французькими методами фізвиховання. Ці методи вирізняли вісім естетичних рухів людини (ходьба, біг, стрибки, лазіння, підняття і перенесення ваги, метання, напад та захист, плавання). А ДВР вже відкинула (на нашу думку, зовсім безпідставно) плавання і об'єднала напад і підняття тягарів, розділивши метання на власне метання і на вправи з малим м'ячем, а також внесла до цього переліку рівновагу, додавши порядкові і заключні вправи. Тим самим, ДВР рекомендувала потенційний урок із шести серій.

До початку 1927-28 н.р. Наркомос разом з ДВРою та Головсоцвихом опублікував «Програми і методичні записки єдиної трудової школи», до яких увійшли і програми з фізичної культури для шкіл I-го ступеня.

Нова схема ДВРи, спростила структуру уроків, які, замість десяти серій, склалися всього з шести: 1) порядкові, фігурна маршировка та ходьба; 2) порядкові та профілактичні; 3) метання і рівновага; 4) піднімання і лазіння; 5) швидка ходьба, біг, підстрибування, стрибки і танці; 6) повільна ходьба, дихальні та відволікаючі вправи (рис.4.).

Це спрощення, до певної міри, віддалило програму ДВРи від французьких тенденцій і наблизило її до програми, розробленої Інститутом фізичної культури.

Нарешті, був розроблений план уроку, який мав покласти край різнобою та непрофесійному підходові до організації фізкультурної роботи в школі. Учителі гімнастики покладали на нього великі надії. Проте на практиці програми ДВР з фізичного виховання для шкіл-семирічок були відірвані від життя. З того моменту, як ці програми стали впроваджуватися в життя у місцевих умовах, помітно став знижуватися інтерес учнів до уроків фізкультури, різко збільшилася кількість пропусків занять учнями. «В провінційних школах не те, що про інвентар, але навіть про

саме головне – залу для фізичних вправ говорити не приходилось»¹⁷⁵.

Рис.4. Структура уроку фізичного виховання у 1927-28рр.

На шпальтах газет та журналів розгорілася жвава дискусія з цього приводу. Її ініціатором став відомий у 20-ті рр. фахівець з питань фізичної культури А. Вишневський. У популярному журналі «Фізкультура і спорт» на початку 1929 року була надрукована його стаття «Проти «нормального уроку» в школі», яка і стала поштовхом для обговорення, у якому взяли участь численні фахівці з усієї України. У статті, зокрема, зазначалося, що план уроку, який пропонувався програмою ДВРи в школі I-го ступеня, складається з шести серій (частин) фізичних вправ, а в школі II-го ступеня — з восьми. Беручи до уваги, що «нормальний урок» триває 45 хвилин, на кожен серію припадає від 5-ти до 8-ми хвилин. Тому А. Вишневський пише: «Якщо від цього часу відняти час, який буде згаяний на збір учнів після перерви, підготовку приладів, пояснення та показ вправ, різні шиккування і розрахунки, то фактично на виконання учнями власне самих фізичних вправ залишається не більше 30-ти хвилин. Крім того, більшість вправ при недостатній кількості гімнастичних приладів (зазвичай в школі не більше двох-трьох прогонів шведської драбини, один-два шести або канати) унеможливають проведення фізичних вправ усією

¹⁷⁵ Еще о «нормальном» уроке // Фізкультура і спорт. - 1929. - №2. - С.2-3.

групою. Зазвичай при проведенні уроку, який складався з шести або восьми серій, час активної роботи кожного окремого учня навіть при розумному керівництві не перевищував 15-20 хвилин. Приймаючи до уваги той факт, що на заняття фізкультурою в школах відводиться всього одна, максимум дві години на тиждень, то ефект від таких занять зовсім нікчемний»¹⁷⁶.

Таким чином, на думку А.Вишневського, звичайний урок фізичних вправ, побудований за схемою, яку пропонує ДВР, є недоцільним і з гігієнічного (недостатнє фізіологічне навантаження), і з педагогічного боку (відсутність емоційності занять, недостатній розвиток психофізичних якостей та здібностей особистості).

А. Вишневський вважав, що тільки за умови проведення щоденних занять «нормальний урок» міг справити позитивний вплив на учнів; натомість, коли в школі проводиться 1-2 уроки фізичного виховання на тиждень, вони не можуть відповідати меті фізичного розвитку і вдосконалення, корекції відхилень у фізичному розвитку, отриманих під час навчання у школі.

На місце «нормального уроку» автором статті пропонувався урок ігровий. Прихильники Вишневського радили, перш за все кількість серій на уроці зменшити до чотирьох. По-друге, матеріалом для занять повинна була слугувати переважно гра і почасти спортивні розваги та спортивні вправи.

Виходячи з цього, урок у школах соціального виховання мав би мати таку структуру:

I серія – зарядка (12-15 хвилин).

II серія – ігри з метанням (10 хвилин).

III серія – вправи для тулуба або спеціальні вправи (6 хвилин).

IV серія – ігри з бігом і стрибками (10 хвилин).

V серія – заключні вправи (2-3 хвилини).

Постійною у пропонованій структурі залишилася лише зарядка, інші серії могли змінюватися залежно від місцевих умов. При цьому зарядку, на думку вчителя з м.Коростеня (Волинської губ.) Н.Варенцова, слід будувати з урахуванням принципів: 1) черговість і зміна рухів, тобто встановлення

¹⁷⁶ За «нормальный» урок в школе // Фізкультура і спорт. - 1929. - №11. - С.2-3. - С.2.

такого порядку: рухи рук, потім ніг, а далі - тулуба; 2) темп виконання рухів. Варто відзначити, що перший пункт (з погляду сучасної науки) є методично недоцільним, оскільки вправи слід проводити в наступному порядку: рухи м'язів плечового поясу, хребта, ніг; або ж починати з тренування м'язів ніг і закінчувати рухами рук.

Про користь ігрового уроку свідчить і його виховне значення, яке можна вважати набагато ефективнішим порівняно з побудовою уроків з шести або восьми серій вправ за програмою ДВРи: 1) розвиток та вдосконалення моторних якостей (спритність, сила, швидкість, витривалість і т. ін.); 2) психічних (настирливість, мужність, холонокровність та ін.); 3) соціальних (товариська солідарність, колективізм); 4) виховання та вдосконалення органів відчуттів і навіть розвиток життєво необхідних прикладних умінь (у бігу, стрибках, метанні і т. п.).

Але ігровий урок, за А. Вишневським, мав чимало недоліків (на яких наголошували прихильники «нормального уроку»). Як правило, на ці недоліки вказували спортивні управлінці. Вони вважали, що урок фізичних вправ, побудований із самих лише ігор, хоч і буде «світлою плямою на фоні інших шкільних дисциплін, та дуже швидко потускніє, якщо такий урок буде проводитися по сім-дев'ять років у школі»¹⁷⁷. Тобто, одні лише ігри або спортивні розваги, так само, як і нудний урок, не можуть бути ефективними у досягненні тієї мети, яку ставить перед собою фізичне виховання.

А. Вишневський вважав непотрібним застосування на уроці фізичного виховання різних вис, опор, підготовчих вправ, недооцінював їх, як засоби для виправлення шкільних аномалій. Прихильники уроку за програмою ДВРи вважали (і небезпідставно), що спеціальні вправи тулуба забезпечують кращу корекцію, ніж рухливі або спортивні ігри.

Але найбільша небезпека полягала в тому, що, коли побудувати урок із суцільних ігор, то навантаження на слабкий дитячий організм буде надто великим. Тому вчитель мав знати про особливості перевантаження серцево-судинної системи дітей.

У цьому зв'язку оптимальним було б поєднання на уроці

¹⁷⁷ Нужен ли «нормальный» урок в школе? // Фізкультура і спорт, 1929. - №12. - С.2-3.

фізичного виховання гімнастики та ігор. Отже, прихильники програми ДВРи, з одного боку погоджувались (причому з власного досвіду): якщо проводити уроки за схемою ДВРи (всі вісім серій), то вони не забезпечуватимуть ні фізіологічного, ні емоційного навантаження. Це, у свою чергу, викличе незадоволення дітей та їх небажання займатися фізичною культурою. А з іншого, вони були переконані в тому, що „нам потрібні порядки, як вправи, які вносять дисциплінуючий початок уроку; нам важливі підготовчі, як вправи, за допомогою яких ми привчаємо дітей володіти своїм тілом, розвиваємо в них координацію рухів і т. д.; корегуючі нам особливо важливі, як вправи, які виправляють організм школяра, що зазнає негативного впливу шкільного середовища. Метання, лазання, стрибки та багато інших видів фізичних вправ мають для організму школяра таке велике значення, що викинути їх із фізкультуржитку школяра, відмовитися від них на користь гри, через брак часу – ми не можемо”¹⁷⁸.

Зауважимо, що при зменшенні кількості серій, ігровий метод викладання фізичних вправ повинен був у шкільних умовах стати одним з найбільш доступних. Таким чином, ефективна методика шкільної роботи з фізвиховання мала будуватися з використанням як ігрового, так і гімнастичного методів.

Оскільки вся фізкультурбота в школах-семирічках України, а також розпочата у другій половині 20-х р.р. її воєнізація – це підтверджує аналіз навчальних програм – потребувала врахування результатів, було видано спеціальну інструкцію з проведення обліку фізичного розвитку учнів у школах соцвиху. В інструкції, зокрема, зазначалося, що “даний облік пропонується для проведення в школах обліку успішності та фізичного розвитку як окремого учня, так і обліку правильності і системності в роботі з фізкультури в школі в цілому.

Щодо техніки проведення, то вона реалізувалася з дотриманням таких етапів:

- а) виміри зросту, ваги, об`єму грудей;
- б) стрибки в довжину з розбігу або біг 50 м;
- в) стрибки у висоту з розбігу;

¹⁷⁸ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.134, арк.19. Програма з фізкультури для ФЗС і ШКМ 1930р.

г) метання малого м'яча в ціль;
 д) лазіння за допомогою ніг або підтягування;
 е) перехід з положення лежачи на спині у положення сидючи;

ж) штовхання ядра або метання ручної гранати.¹⁷⁹

Програма з фізкультури для ФЗС і ШКМ 1930 року додавала форму карток для обліку (див. Додаток Р)¹⁸⁰.

Однак всі проаналізовані нами нововведення, які б мали створити стійку систему фізичного виховання у школах, не позбавили її цілої низки недоліків та прорахунків, вказаних у “Обіжчику НКО від 16.02.1926р.” Основними недоліками, які впливали на організацію фізичного виховання в школі у 20-ті р.р. визнавалися:

1. Недостатнє асигнування коштів на оплату годин з фізичної культури та на придбання спортивно-гімнастичного обладнання.

2. Відсутність спеціальних приміщень для занять з фізичної культури.

3. Відсутність нормативів загально-оздоровчої роботи.

4. Формальне ставлення до питань становлення фізичної культури в умовах школи з боку завідуючих шкіл.

5. Недоліки в системі організаційно-методичного керівництва (відсутність контактів між Наркоматом освіти і окружними радами фізичної культури)¹⁸¹.

Певні зрушення в організації фізичного виховання в школах України відбулися після прийняття рішення ЦК ВКП(б) про школу (1931), (1932) (про це йшлося у I розділі). У школах повністю відмовилися від комплексного методу та методу проектів і відновили окремі шкільні предмети, зокрема, й фізичне виховання. Урок визнавався основною формою навчального процесу. Як наслідок, уроки з фізичного виховання проводилися систематично, що дозволяло масово залучити учнів до загального фізичного загартовування.

Систематичність як чинник фізичного загартовування школярів зумовлена запровадженням у школах комплексу ГПО. Комплекс «Готовий до праці та оборони», який повністю відображав – як сутнісно, так і організаційно – засади

¹⁷⁹ ДАЖО, ф-73, оп.2, сп.42, арк.134. – С.37.

¹⁸⁰ Спортивные игры в школе // Физкультура и спорт. - 1931. - №4. – С.9-10.

¹⁸¹ ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.61. Відчит про роботу Мар'ятинської трудової школи Київської області 1936р.

радянської фізкультури в даний період, став основою для побудови єдиної системи фізичної культури, як в СРСР, так і в Україні зокрема, та забезпечував єдність системи фізкультури в школі. Цей комплекс став організаційною основою всієї фізкультурної роботи в школі; на основі нормативів та вимог комплексу ГПО були перероблені програми з фізичної культури. Крім цього, розроблялися комплекси видів і норм для дітей і підлітків на значок „Будь готовий до праці та оборони” (БГПО) та „Здорова пролетарська зміна” (ЗПЗ). Комплекс розраховувався на дві вікові категорії, з диференціацією за статтю.

I категорія – хлопчики 16-17 років – БГПО;

- дівчатка 15-16 років – БГПО;

II категорія – хлопчики 14-15 років – ЗПЗ;

- дівчатка 13-14 років – ЗПЗ;

Відповідно до віку та статі розроблялися контрольні нормативи (див. додаток С)¹⁸². Необхідно додати, що вони були перехідним етапом до складання нормативів на значок ГПО.

Змінився і сам урок з фізкультури в школах. Він став більш схожим до типового сучасного уроку і складався з п'яти частин. Крім вступної та заключної частини, існували три фази уроку. Першою була фаза засвоєння фізкультурного матеріалу школярами переважно шляхом безпосереднього виконання ними вправ та ігор на уроці. Друга фаза включала оволодіння внутрішнім змістом фізкультурного матеріалу, тобто оволодіння і вдосконалення своїх психофізичних якостей та прикладних видів фізичних вправ на основі комплексу ГПО. Третьою була фаза виявлення підготовленості школярів до оволодіння ними, як своїми психофізичними та психомоторними якостями (Додаток Т та рис.5.)¹⁸³.

Запровадження комплексу «Будь готовий до праці та оборони» для школярів, оцінювання фізичного розвитку на базі його нормативів, безумовно, посилило організаційну структуру всієї фізкультурної роботи, але успішність учнів з фізичного виховання вказувала все-таки на дещо посередній фізичний розвиток. Так, за 1935/36 н.р. середній показник успішності з фізкультури учнів третього класу Ярунської

¹⁸² ДАЖО ф-73, оп.2, сп.43, арк.63. О выписке книг и учебных пособий.

¹⁸³ ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.7, арк.98. Протокол №25 засідання ХМРФК.

школи, Ярунського району, становив 91%, відповідно: відмінно – 0, добре – 2 учні (9%), посередньо – 19 учнів (82%), погано – 2 учні (9%)¹⁸⁴.

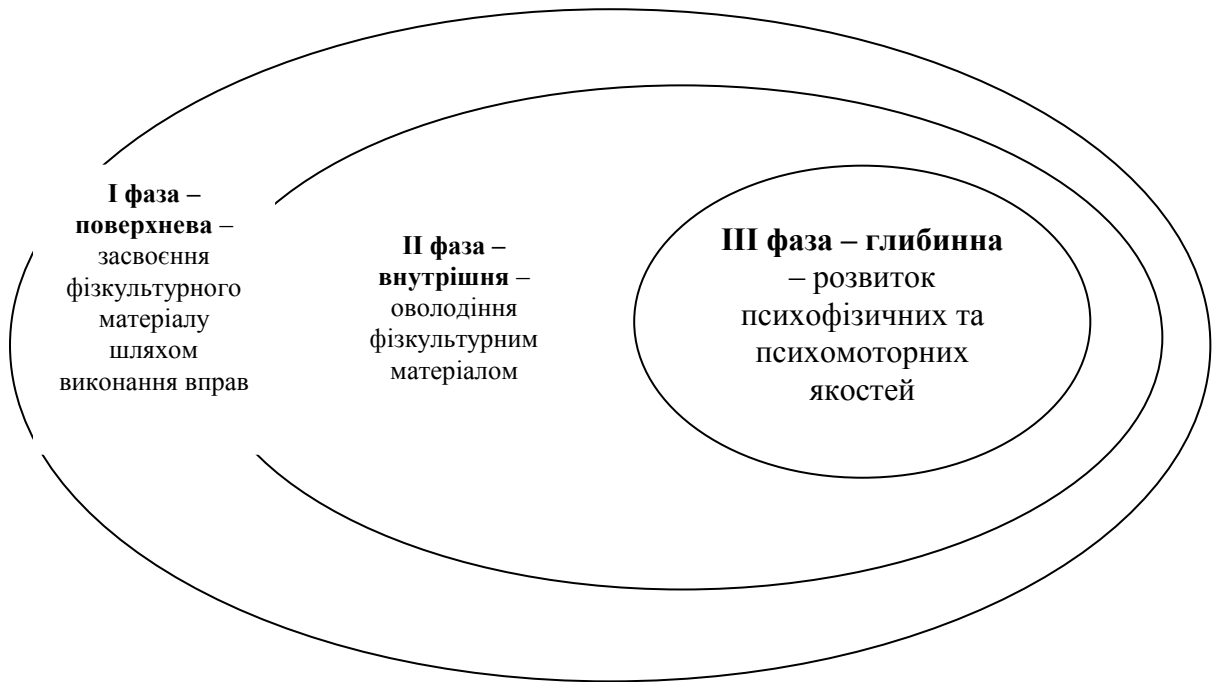

Рис.5. Системний зміст уроку фізичного виховання у 30-ті рр.

Комплекс БГПО сприяв також і впровадженню воєнізації у середніх школах. Запровадження військової підготовки потребувало термінового узгодження шкільної фізкультурної та військової роботи, оскільки виникала загроза або повного розриву між цими близькими за своєю сутністю навчальними дисциплінами, або протиставлення їх одна одній.

Слід зазначити, що впровадження комплексів ГПО та БГПО було тільки новим етапом розвитку системного підходу до воєнізації фізичного виховання учнів. Елементи військової підготовки в шкільній фізичній культурі з'явилися ще в другій половині 20-х років, оскільки завдання цих дисциплін збігалися з інтересами військової підготовки (одним із завдань фізичної культури в СРСР вважалася підготовка фізично міцних та здорових призовників для Червоної Армії). На думку як партійного керівництва, так і Наркомату освіти саме "школі, де є в наявності сприятливі умови, належить переважне значення, аби підвести під фізичний розвиток та

¹⁸⁴ ДАЖО фР-2372, оп.1, сп.8, арк.77-90. Ярунська середня школа Ярунського району. Опис справ та інших матеріалів.

військову підготовку молоді міцний фундамент”¹⁸⁵.

Наприкінці 20-х рр. наголошувалося, що зміст воєнізації полягає не в створенні особливої військової системи фізичного виховання, а в “конкретизації та уточненні засобів і методів, за допомогою яких можливо на загальних біосоціальних підставах і в певній гармонії з усіма іншими завданнями радянської фізкультури, практично розв’язати проблему психо-фізичної підготовки громадянина-воїна на тому рівні, який необхідний для Червоної Армії та Флоту”¹⁸⁶.

Воєнізація у школі передбачала, що система шкільної фізкультури готуватиме молодь у психофізичному контексті до призову у Червону Армію, так щоб наступна стадія підготовки (в лавах Червоної Армії) була зведена до військово-прикладного вдосконалення та тренування.

Саме поняття “воєнізація” у цей період вживалося у двох значеннях: “військовізація” та “військовізування”. Неправильне тлумачення обох термінів призводило до того, що виникали перекручення у фізкультурній роботі школи як методичного (заміна всього комплексу шкільної фізкультури лише військово-прикладними вправами), так і організаційного (заміна годин на фізичну культуру вивченням суто військових дисциплін) характеру. “Завдання військовізації, доповнюючи і поширюючи загальну мету фізичного виховання, в жодній мірі не повинні шкодити раціональному фізичному вихованню в школі...” – говорилося у тогочасних директивах¹⁸⁷.

Відповідно до цього воєнізація шкільної роботи з фізичного виховання передбачала вирішення двох основних і рівноцінних завдань: 1) *виховного*, що вимагало в результаті дії усієї системи фізичної культури підготовки розвинених, загартованих, мужніх, настирливих, активних громадян; 2) *освітнього*, що мало на меті розвиток у природних умовах усіх прикладних умінь та навичок, засвоєння яких передбачалось шкільною програмою з фізичної культури для шкіл II концентру чи профшкіл. До прикладних умінь тоді відносили: вміння стріляти, перешикування, навички зі стрибків, рівноваги, лазіння, подолання перешкод, метання

¹⁸⁵ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10873, арк.31. Обіжчик НКО від 16.02.1926р.

¹⁸⁶ Про підсилення роботи у справі фізичного виховання в установах НКО // Шлях освіти. - 1928. - № 5-6. - С.195-198. - С.196.

¹⁸⁷ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.72, арк.61. Постановка физической культуры в школах соцвосп. г.Харькова.

на дальність та в ціль, біг на лижах, плавання, орієнтування на місцевості і по карті, користування протигазом.

Як правило, освітнє завдання переважно реалізувалося у фізкультурних та воєнізованих гуртках, тоді як виховне – з більшою ефективністю мало реалізуватися під час проведення уроків фізичної культури.

Основні вимоги щодо військової підготовки значною мірою співпадають із звичайними вимогами до раціонального фізичного виховання. Разом з тим, існувала і своя специфіка. Фізичне виховання у школі цього періоду передбачало воєнізацію методики, змісту роботи та впровадження відповідного військово-фізкультурного комплексу.

Все це стосувалося як обов'язкових занять з фізвиховання в школі, так і гурткової роботи, яка була досить популярною формою фізичної культури в 30-х р.р. Цілий ряд завдань в умовах тільки шкільних планових занять не можна було виконати: частково, в зв'язку з усією організацією навчання (наприклад, робота на місцевості, походи і т. д.), частково, через обмеження кількості годин, які відводилися школами на фізичне виховання. Кількість годин, які в середньому припадали на фізичну культуру I-VIII класів, становила 33 години на рік, а у IX-X класах – 20 годин на рік на фізичну культуру та 24 години на військову справу.

В основному можна визначити такий розподіл роботи на обов'язкових уроках та на заняттях з фізкультури: на класні уроки припадало вирішення завдань загального фізичного виховання та навчання техніці основних прикладних навичок, які можна отримати в шкільному середовищі, тобто на майданчиках, у гімнастичних залах і т.п.; на позашкільних гурткових заняттях передбачалося формування фізичних умінь переважно у звичайному середовищі (на місцевості, в полі).

Вся робота з фізичного виховання щодо воєнізації будувалася таким чином, щоб забезпечити найкращі умови для виховання у школярів необхідних для майбутніх бійців якостей характеру. Конкретно це виявлялося у виконанні наступних основних вимог:

1. Безумовна чіткість, акуратність та злагожденість всієї роботи.

2. Жорстка дисципліна під час занять.

Ці чинники закладалися в основу методики воєнізації на заняттях фізичної культури.

Досить суттєвою тенденцією був постійний тісний зв'язок учнів шкіл з частинами Червоної Армії шляхом знайомства з побутом, порядками, роботою, історією радянського війська. При проведенні військової роботи в школі до військових частин зверталися і з питань реманенту, виконання військово-прикладних вправ, оскільки польове містечко для занять мали саме військові частини.

Крім військової частини, фізкультурна робота тісно пов'язувалась з роботою осередків Осоавіахіму. В основному цей зв'язок зводився до постійного впливу з боку осоавіахімівських осередків на всю фізкультурну роботу школи у площині воєнізації останньої та надання їй методичного та організаційного спрямування, які є конче необхідними для виховання бійця.

Але щодо регулярності здійснення фізкультурної роботи були певні проблеми, особливо на початку 20-х рр. Зумовлене це було, передусім, вкрай незадовільною матеріально-технічною базою, хоча існували й інші причини. У розпорядженні НКО від 16.02.25р. вказувалося на те, що окремі школи не запроваджують до навчального плану заняття фізичною культурою (були навіть випадки припинення серед навчального року вже налагоджених занять і виключення фізкультури з навчального плану).

А тому в середині 20-х рр. у справі організації фізичної культури НКО була складена інструкція, в якій ішлося про те, що переведення всієї роботи з організації фізкультурних занять в установах НКО і відповідальність за цю роботу належить ОкрІНО, бо уроки з фізичної культури часто-густо не проводилися або через недооцінку вчителями фізичного виховання дітей, або через співпадання у розкладі уроків з фізичної культури з уроками з інших дисциплін, де перевага, як правило, надавалася останнім. «В Наркомосі є відомості про те, що деякі ОкрІНО зменшують в учбових планах кількість годин, призначених на викладання фізкультури, і що школи самі, без дозволу ОкрІНО, стають на цей шлях, замінюючи фізкультурні заняття на інші дисципліни. НКО звертає увагу всіх ОкрІНО на неприпустимість такого явища. ОкрІНО повинні пильно стежити за тим, щоб викладання фізкультури в установах НКО не зменшувалось згідно навчальних планів та не замінювалось на інші лекції. Більш

того, ОкрІНО мусить посилити роботу в справі фізичної культури по всіх типах освітніх закладів, бо вже тепер в нашій шкільній практиці ми незадовольняєм вимог, що їх ставить рівень розвитку радянського суспільства в галузі фізкультури»¹⁸⁸.

Серед причин, які зумовили слабкий розвиток фізкультури в школі до прийняття комплексу ГПО, перш за все, слід віднести недостатню увагу до цієї роботи з боку місцевих органів народної освіти, незважаючи на неодноразові вказівки Наркомосу.

Не менш важливою обставиною, яка мала негативний вплив на становлення фізкультурного руху серед школярів, була слабка матеріальна база. Із центрального бюджету кошти на цю роботу не виділялися, місцеві бюджети мали можливість оплачувати тільки години на фізкультурроботу за навчальним планом.

Навіть у містах, великих промислових центрах, не говорячи вже про сільську місцевість, через десять років після встановлення влади більшовиків в Україні результати запровадження системи фізичного виховання бажали бути кращими. Наприклад, у м.Харкові з 61-єї школи по 2 год. на тиждень на фізкультуру було введено тільки у 41-й, по 1 год. ще в 14-ти, а от у 6-ти школах занять з фізкультури взагалі не було. Тільки 34 школи мали спортивні зали, в яких можна було б проводити заняття зимою. А з 30 тис. учнів, які в цей час навчались у школах міста, тільки 70% відвідували уроки фізкультури¹⁸⁹.

Суттєвим є той факт, що наприкінці 20-х років ОРФК вказували інструкторам з фізкультури на те, що заняття доцільно проводити українською мовою¹⁹⁰, а це свідчить, що для українців була розроблена гімнастична термінологія рідною мовою, яка мала використовуватись під час проведення уроків фізичної культури. Слід також зазначити, що на початку 30-х років було зроблено спробу введення до навчальних планів з фізичного виховання в школі третього уроку фізкультури. З цього приводу ВУЦВК у грудні 1930р.

¹⁸⁸ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.134, арк.56. Протокол засідання президіуму шкільної секції фізичної культури.

¹⁸⁹ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.7, арк.113. О задачах физической культуры в связи с обороной страны.

¹⁹⁰ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.15. Пятилетний план развития физической культуры в г.Харькове 1927-1932г.г.

прийняла навіть спеціальну постанову, яка, на жаль, не була виконана.

Щоб покращити організацію процесу фізичного виховання в трудових школах і школах-семирічках, окружні інспектури народної освіти з середини 20-х рр. вживали певних заходів. Так, наприклад, Київська ОкрІНО ставила перед школами такі завдання: а) під час складання навчальних планів ні в якому разі не припускати скорочення сітки годин на фізичну культуру, а також виправляти помилкове планування фізкультури в пари (злиття таких у подвійні години); б) вносити до кошторису шкіл певні витрати на фізичне виховання, передбачаючи це при складанні шкільних бюджетів¹⁹¹.

Серед причин, які гальмували розвиток фізкультури у школі до прийняття комплексу ГПО, перш за все слід відзначити недостатню увагу до цієї роботи з боку місцевих органів народної освіти, незважаючи на неодноразові вказівки Наркомосу.

Не менш важливою обставиною, яка мала негативний вплив на становлення фізкультурного руху серед школярів, була слабка матеріальна база. Із центрального бюджету кошти на цю роботу не виділялися, а з місцевих бюджетів виділялися гроші для оплати вчителям планових навчальних занять з фізкультури.

Таким чином, відсутність єдиних навчальних планів і програм з фізичного виховання у трудових школах та школах-семирічках на початку 20-х р.р. та відсутність відповідних матеріальних засобів призводила до того, що уроки фізкультури взагалі не проводились, а знання фізичної культури в школах звужувались до вивчення гігієни та санітарії. За відсутності належної матеріально-технічної бази, достатнього фінансування інструкторів з гімнастики, гігієнізація процесу виховання стає найважливішим засобом організації фізичного виховання у трудових школах на цьому етапі.

Програми з фізичної культури 1927 року хоч і внесли певну конкретику щодо завдань, засобів і методів проведення уроку фізкультури, але зміст та порядок його проведення цілком залежав від вчителя. А це призводило до

¹⁹¹ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.6. Оздоровча кампанія та організація літньої роботи для III групи ФЗС.

суперечностей та перекручень у всій фізкультурній роботі.

Слід зазначити, що тенденція до воєнізації у другій половині 20-х рр. проявляється як у розробці програм, так і в особливій організації фізичного виховання у школах. Всю військово-оборонну роботу з учнями різних вікових груп радилося проводити на базі програмного мінімуму з фізкультури для семирічної школи. Робота з воєнізації фізичної культури мала бути насиченою такими елементами фізичних вправ, які потім були б придатні для роботи у військових гуртках (ходіння, біг, стрибки, вправи на рівновагу, лазіння, метання).

Проведення фізкультроботи не у всіх трудових школах, епізодичне проведення занять з фізкультури в установах Наркомосу УРСР (особливо на початку 20-х рр.), негативне ставлення до фізичної культури з боку адміністрації деяких шкіл, слабка матеріально-технічна база, незадовільні санітарно-гігієнічні умови у трудових школах та школах-семирічках, нестача у них кваліфікованих фахівців та відсутність єдиних методичних планів з фізичної культури зумовили слабкий рівень фізичної культури в школі до прийняття комплексу ГПО.

Відсутність єдиних навчальних планів і програм з фізичного виховання у трудових школах та школах-семирічках у першій половині 20-х рр. призводила до того, що уроки фізичної культури взагалі не проводилися, або ж фізична культура в школі зводилася до вивчення гігієни та санітарії, що призводило до різнобою у методах роботи з фізичного виховання.

Серед можливих шляхів покращення становлення фізичної культури в школах-семирічках у 20-х роках Наркомос України радив: а) завідуючим шкіл відповідати за фізичне виховання так само, як і за всю освітню роботу в школі; б) покращити методику фізичного виховання; в) підвищити кваліфікацію керівників з фізичної культури та шкільних санітарних лікарів; г) уроки фізкультури перенести з останніх уроків на перші; д) через погану матеріально-технічну базу звернути особливу увагу на проведення екскурсій, спортивних та рухливих ігор, тощо.

Тільки після того, як школа стала на шлях уніфікації, велика увага стала приділятися плануванню програмного матеріалу фізкультурних занять та проблемам загальної методики фізкультроботи в школі. Урок фізкультури був

визнаний основною формою цієї роботи. З іншого боку, учитель був поставлений у жорсткі межі навчального плану, чим повністю нівелювалася його ініціатива. Окрім цього, не враховувалися кліматичні й топографічні умови, у яких здійснювалося фізичне виховання школярів, що не сприяло розвитку системи фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах України.

Ситуація з питань організації фізичної культури дещо покращилась після постанов 1931-1932 років та введення комплексів ГПО та БГПО. Але недоліки в роботі шкіл у галузі фізичного виховання мали місце і в 30-ті роки. Насамперед, це слабка матеріально-технічна база, нестача коштів на придбання спортивного приладдя та реманенту, непорозуміння в справі нормування роботи викладачів фізичної культури, недостатнє інформування ними класоводів щодо питань фізкультури, відсутність у шкільних бібліотеках спеціальної літератури з фізичного виховання. Таким чином, як засвідчили результати дослідження, у 20-30-ті рр. ХХ ст. виявилася суперечність між метою (задля реалізації якої видавались партійні постанови, резолюції з'їздів та пленумів ЦК ВКП(б) у галузі фізичної культури) та можливостями її досягнення в школах України.

В 1939 році, в зв'язку із ускладненням міжнародної ситуації, шкільні програми з фізичної культури були переглянуті у бік їх тотальної воєнізації. Перед загальноосвітніми школами було поставлено завдання більш широкого використання засобів фізичного виховання школярів з метою зміцнення обороноздатності країни. До програм з фізичного виховання учнів були включені початкова військова підготовка та навички рукопашного бою. Початкова школа мала стати першою ланкою такої підготовки.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У СЕМИРІЧНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

План

1. Урок фізкультури як основна форма фізичного виховання після прийняття комплексу ГПО.
2. Умови, в яких здійснювалося фізичне виховання на уроках фізкультури.

3. Використання спортивних ігор на уроці фізкультури в 20-30-х рр.
4. Відмінності між схемами сучасного уроку фізкультури і уроком фізкультури в 20-х рр.

Література

1. Матвеев Р.П., Мельников С.Б.. Методика физического воспитания с основами теории: Уч. пособие для студентов пединститутів. – М., 1991.
2. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 272 с.
3. Столбов В. История физической культуры. – М.: Просвещение, 1989. – 288с.
4. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. Учеб. для техн. физической культуры. – М.: ФиС, 1984. – 272 с.
5. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
6. Історія педагогіки /За ред. проф. М.В.Левківського, О.А.Дубасенюк. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2000. – 436с.
7. Практикум з педагогіки. Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
8. Крук М.З Особливості організації фізичного виховання в школах України в 20-30-х рр. ХХ ст. - Вісник ЖДУ. – 2006. – Вип. 29. – С.46-49.
9. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Розробіть структурно-логічну схему розвитку шкільної системи фізичного виховання у 1932-1941 рр.
2. Проаналізуйте умови, в яких здійснювалося фізичне виховання на уроках фізкультури в 20-х роках , а також у 30-х рр. ХХ ст.

3. Оформіть у вигляді таблиці відмінності та схожості між схемами сучасного уроку фізкультури і уроком фізкультури в 30-х рр.
4. Поясніть суперечності етапу становлення уроку фізкультури як основної форми фізичного виховання в школі в 20-30-х рр. XX ст..
5. Сформулюйте тенденції розвитку уроку фізкультури як основної форми фізичного виховання в школі 20-30-х рр. XX ст.

ЛЕКЦІЯ 7. РОЛЬ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗМІЦНЕННІ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ У 20-30-Х РР.

Як зазначалося вище, головною організаційною формою фізичного виховання став урок фізичної культури. Але, окрім нього, до системи форм організації фізичного виховання школярів у 20-30-ті рр. входили: фізкультурно-оздоровча діяльність у режимі шкільного дня, позакласна та позашкільна спортивно-масова робота.

Головною функцією позаурочних форм занять з фізичної культури є створення достатніх умов для виховання звички до систематичних занять і, як наслідок, сприяння її запровадженню в побут учнів. На позаурочних заняттях у ці роки закріплювалися та вдосконалювалися засвоєні на уроках фізичної культури вправи, набуті знання. Загалом, в окреслений період шкільними уроками фізичне виховання не обмежувалося. Уроки були лише початком всієї складної системи, яка передбачала заняття протягом шкільного дня, а також позакласну та позашкільну діяльність. Підвищення результативності системи фізичного виховання у школах 20-30-х років значною мірою залежало від правильної організації всіх розвиваючих заходів. При плануванні вони мали бути пов'язані за змістом з уроками фізичної культури, сприяти засвоєнню навчального матеріалу, передбаченого програмою. Таким чином, усі форми фізичного виховання об'єднувалися спільною метою і завданнями. Кожна з них, сприяючи розв'язанню загальних завдань, вирішувала свої специфічні. Ось чому для оптимального розв'язання всіх завдань фізичного виховання в семирічках практикувалися різноманітні форми занять, запроваджувались фізкультурно-

оздоровчі заходи у режимі дня школярів.

Фізичне виховання школярів, як вважали педагоги повоєнних років, залежало від багатьох факторів, серед яких суттєву роль відігравали правильна організація всього режиму життя в школі та вдома, раціональне чергування праці та відпочинку, раціональне харчування, дотримання гігієнічних вимог, систематичне загартовування організму природними факторами (повітрям, водою, сонцем), кваліфіковані заняття фізичними вправами у режимі навчального часу.

Фізкультурно-оздоровча діяльність у режимі навчального дня в загальноосвітніх школах досліджуваного періоду здійснювалася у вигляді гімнастики до занять, фізкультурних хвилин під час уроків, ігор та фізичних вправ на перервах; нарешті, в розпорядженні фізкультурного активу школи був ще резерв у вигляді так званих «порожніх» уроків, коли за певних причин відмінялися заняття в класі¹⁹².

Оскільки на початку 20-х років проблема гігієнізації процесу виховання та навчання була надто актуальною, виникало питання про те, яким чином через фізкультуру оздоровити шкільний побут, як покращити здоров'я учнів при наявності двох, а подекуди й одного уроку фізкультури на тиждень, як щоденно боротися з професійними вадами та як виховати здорове покоління. У педколективах шкіл-семирічок розуміли, що одна, в кращому випадку дві години, які припадали на фізичне виховання згідно з навчальним планом, звичайно, не могли забезпечити реабілітацію дитячого організму, що розвивається в умовах скучності тривалим сидінням за партою. А тому виникла ідея «фізкультуризації» школи. За цією ідеєю, фізкультурно-оздоровча діяльність мала пронизувати усі сфери життя семирічок, мати величезне значення в загальному режимі учня, доповнювати й частково компенсувати відсутність щоденних занять з фізичної культури в школі¹⁹³.

Найбільш популярними серед фізкультурно-оздоровчих заходів у режимі навчального дня школярів 20-х років була

¹⁹² Крук М.З. Становлення оздоровчих форм фізичного виховання (20-30-ті рр.): Молода спортивна наука України: Зб.наук.пр. в галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2003. – С.195-199.

¹⁹³ Крук М.З. Фізичне виховання учнів у загальноосвітніх школах України (20-30-ті рр. ХХст.): становлення системи: Навчально-методичні розробки. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 36с.

гігієнічна гімнастика до занять, більш відома як «зарядка». Гімнастику до занять не слід ототожнювати з ранковою гігієнічною гімнастикою. Це різні форми занять фізичними вправами, вони не можуть замінювати одна одну. Ранкову гімнастику учні виконують вдома після пробудження. Гімнастика до уроків, як відомо, проводиться в школі.

Гімнастика до занять проводилася перед уроками і мала на меті: організацію учнів на початку навчального дня, попередження викривлення постави, підвищення працездатності учнів на перших уроках, загартування організму та залучення школярів до систематичних занять фізичними вправами.

Проведення зарядки перед уроками було доцільним ще й з огляду на те, що навіть наприкінці 20-х років у багатьох міських та сільських школах уроки фізкультури не проводилися. У міських школах - через відсутність місць для занять (зали, майданчики); а в сільських, крім того, через відсутність дипломованих спеціалістів з фізичної культури.

Отже, у період становлення системи фізичного виховання в загальноосвітніх школах України існувала певна суперечність між ідеєю «фізкультуризації» школи, з одного боку, та слабкою матеріально-технічною базою і браком висококваліфікованих спеціалістів, з іншого. На жаль, саме через це вищезгадана ідея не була реалізована до початку Великої Вітчизняної війни.

Щодо проведення зарядки, то у спеціалістів існували різні точки зору. Сутність проведення гімнастики до занять зводилася до наступного: всі учні збиралися у дворі школи або спортивному залі чи коридорі, де протягом 10-15 хвилин виконували під керівництвом інструктора комплекс вправ, який складався з типових підготовчих вправ (які зазвичай входили до першої частини уроку за шведською системою і виконувалися без гімнастичних приладів). Сюди входили рухи шиї, рук, ніг, тулуба та дихальні вправи (Див. додаток Ф)¹⁹⁴. Після виконання гімнастичних вправ учні заходили до своїх класних кімнат.

Така зарядка, на думку спеціалістів з фізичного виховання, мала як свої позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, колективне виконання вправ, організований початок шкільного дня, дисциплінуюче начало шикування

¹⁹⁴ Зарядка в школе // Физкультура и спорт. - 1929. - №41. - С.3.

вирішувало проблему спізень на уроки, оскільки, як писав журнал “Фізкультура і спорт”, „як в першому концентрі, так і в другому діти із задоволенням поспішають на зарядку”¹⁹⁵. Але, з іншого боку, її оздоровча цінність була незначною, оскільки необхідність проведення однакових для всіх вправ без врахування статевих та вікових особливостей школярів і неможливість простежити за точністю виконання вправ суттєво знижувало гігієнічний ефект зарядки. До того ж, зменшувався час сну школярів, оскільки вони були змушені збиратися до школи на півгодини раніше. Під сумнів ставилася взагалі доцільність проведення зарядки, оскільки, як вважала частина фахівців, учні отримували достатнє навантаження під час дороги від дому до школи. Крім того, гімнастичні вправи виконувалися після сніданку, у повсякденному одязі, із обмеженими можливостями проведення гігієнічних процедур. Дехто вважав організацію гімнастики до занять надто складною.

Але з часом, особливо після запровадження у 1934 році комплексу БГПО, ставлення до проведення зарядки до занять змінилося. Водночас, досвід багатьох шкіл у ці роки засвідчував, що при дотриманні всіх необхідних організаційних і методичних умов гімнастика перед заняттями справляла позитивний вплив на розвиток учнів. До цих умов належить: 1) чітке і реальне визначення завдань, глибоке розуміння значущості гімнастики педагогами; 2) особиста зацікавленість у «зарядці», розуміння ними різниці між ранковою гімнастикою і гімнастикою перед заняттями; 3) погодження з батьками необхідності більш раннього приходу дітей до школи; 4) уміння всіх педагогів школи виконувати цю гімнастику, а також керувати її виконанням; 5) підготовка активу учнів і місць занять на повітрі та в приміщенні.

Досить суттєвою була інша форма фізкультури в школі - це фізкультурні хвилини під час уроків. Фізкультхвилинка - це „антракт під час проведення уроку в класі”¹⁹⁶. Її завдання полягало в тому, щоб повернути втомленій дитині працездатність, увагу, активність, зняти м'язове і розумове напруження, попередити порушення постави.

¹⁹⁵ Стрёмовский М. Зарядка в школе // Физкультура и спорт. - 1928. - №6. - С.2-4. - С.4.

¹⁹⁶ Проппер В. Пути физкультурного оздоровления школы // Физкультура и спорт. - 1928. - №46. - С.2-3. - С.2.

Організація фізкультурних хвилинок передбачала підготовку приміщення й учнів, які для виконання вправ виходили з-за парт, ослабляли комірці, ремені. Фізкультхвилинки мали проводитися на кожному уроці при перших ознаках втоми, яка наступала, як правило, після 20-30 хвилин роботи (залежно від віку та інтенсивності розумової діяльності дітей). Час початку фізкультхвилюнок визначався вчителем. “Кожний учитель знає стан класу, коли перевтомлені учні не в змозі сприймати навчальний матеріал. У цей час потрібна зміна обстановки, потрібен відпочинок від напруженої розумової діяльності. Вчитель оголошує “фізкультхвилинку”, відкриває широко вікна і пропонує дітям розім’ятися. Протягом 1-2 хвилин діти виконують фізичні вправи, якими до цього вони оволоділи під керівництвом інструктора на уроці фізкультури, або ж їм надавалася можливість самим потягнутися, розім’ятися, присісти або просто подихати біля відкритого вікна. Через 1-2 хв. вони знову навчалися за партами, але вже з новими силами та поновленою увагою”¹⁹⁷. Керівництво “фізкультхвилиною” доручалося самому вчителю або ж учневі, якого готував інструктор на спеціальних заняттях.

До комплексів фізкультхвилюн включали 3-4 прості, зручні для виконання у класі вправи. Вони мали сприяти активному відпочинку тих груп м’язів і частин тіла, які стомлюються від одноманітної пози сидіння за партою. Це були вправи на потягування, випрямлення і прогинання спини, розпрямлення грудної клітини, присідання, розслаблення і стріпування рук, рухи головою, дихальні вправи. Кожну вправу повторювали 4-6-8 разів (темپ виконання був повільний чи середній).

Проведення фізкультхвилюнок рекомендувалося у школах-семирічках для учнів всіх вікових груп. Але вважалося, що виняткове значення фізкультхвилюнки мають у роботі з молодшими школярами, котрі швидко втомлюються внаслідок одноманітної роботи (внутрішнє гальмування призводить до зниження уваги учнів, і вони або з байдужістю дивляться у вікно, або думають про щось своє, позіхають, потягуються чи починають пустувати)¹⁹⁸.

Загалом короткочасне виконання фізичних вправ

¹⁹⁷ Там само.

¹⁹⁸ Там само. – С.3.

викликало збудження в інших ділянках головного мозку учнів, чим сприяло їхньому відпочинку.

Відгуки дітей і викладачів щодо проведення даної форми фізкультурного оздоровлення учнів протягом навчального дня були настільки сприятливими, що на “фізкультхвилинку” радили звертати посилену увагу. Але особливою популярністю вона користувалася у 20-х роках, оскільки із запровадженням комплексу БГПО учні та інструктори фізкультури були надто захоплені складанням, власне, нормативів цього комплексу, недооцінюючи позитивний вплив “фізкультхвилинки” на весь навчально-виховний процес. Потрібно відзначити, що в сучасній школі досить широко використовується форма додаткової фізкультури.

Поряд з фізкультхвилинками та зарядкою у багатьох школах для фізичного оздоровлення дітей під час великих і малих перерв використовувалися ігри та фізичні вправи, які стали важливою складовою режиму навчального дня. Вони сприяли активному відпочинку учнів, задовольняли їхню природну потребу в русі. З перших днів навчання дітей їх намагалися привчити до доцільного використання перерв.

З цього приводу також виникали певні суперечки. Одна частина фахівців вважала, що найбільш вдалим заходом потрібно вважати масову гімнастику під час великої перерви, після трьох ранкових годин сидіння в класах. Інші вважали, що така форма використання перерв у школі не є досить зручною, а доцільніше використовувати велику перерву для холодних та гарячих сніданків. Окрім того, виникала проблема доцільності забирання у дітей дорогоцінного відпочинку між напруженими заняттями знову-таки для занять, але вже типу “зарядкової” гімнастики. Тому організація гімнастики під час перерв вважалася у школах 20-30-х років недоцільною.

Однак у педагогічній літературі часто з'являлися думки про те, що слід було забезпечити використання перерв для рухливих ігор на свіжому повітрі, де діти за 5-10 хвилин зуміють достатньо порухатися; “організувати ці перерви так, щоб вони з найбільшим ефектом для здоров'я використовувалися учнями – це та галузь шкільної роботи, на яку давно звернули увагу інструктори та лікарі шкіл”¹⁹⁹.

Організоване проведення на великих перервах рухливих

¹⁹⁹ Там само.

ігор знаходило своє відображення у практиці роботи довоєнної школи. Такі щоденні заняття унормовували весь режим дня і значно поповнювали загальний обсяг рухової активності школярів, який часто-густо був суттєво нижчим від гігієнічної норми.

Ця форма фізкультурно-оздоровчої діяльності не була новою, оскільки ще в дореволюційний час в більшості міських шкіл та гімназій були організовані ігри на свіжому повітрі під час перерв, які користувалися великою популярністю серед дітей.

Основною цінністю перерв було те, що дитячому організму надавався певний відпочинок від напруженої роботи. В той же час, перерви давали можливість учневі “скинути з себе пута нерухомого сидіння” і за допомогою швидкого бігу та ігор відновити затрачені на уроках сили. Причому, всі рухливі ігри мали проводитися виключно на свіжому повітрі. Складалася традиція, що під час перерв у класі не повинно бути жодного учня. Вікна і квартирки мали бути відкритими, а двері зачиненими. Невиконання цього основного правила, вважали фахівці з фізкультури, зводило нанівець всю корисність перерви. Цінність перерви ставилася під загрозу і в тому випадку, коли учні не знають, що робити під час 10-15-хвилинного відпочинку. А тому організація перерви та керівництво іграми здійснювалося інструктором з фізичного виховання чи спеціально підготовленими учнями старших класів.

Особливу стурбованість з боку керівництва шкіл викликала фізкультуризація перерв у зимовий період. Відомий фахівець з питань фізичного виховання В.Проппер писав: “Кращим засобом для охоплення всієї маси школярів у зимовий час є побудова у дворі або саду ковзанки хоча б найменшої. Кошторис на її обладнання дуже малий, оскільки майже в кожній школі є двір, водопровід, лопата й рукав для заливання. Ще краще, якщо поряд з ковзанкою буде височіти льодяна гора, побудова якої ще більш доступна для найбільш бідної школи. За наявності вільного місця можна організувати сніговий майданчик, очистивши його від пухкого снігу. Тут можна запропонувати побудову цілого дитячого містечка з фортецями, валами, сніговиками тощо. Тут же можна проводити спортивні ігри чи ряд масових ігор,

пов'язаних із швидким бігом”²⁰⁰. Але, на жаль, численні школи не мали свого двору чи садка. В таких випадках перерви радилося проводити у залі з відкритими вікнами.

Одним із фізкультурно-оздоровчих заходів, який використовувався задля “фізкультуризації” школи, у 20-х роках були резервні чи “порожні” уроки, які виникали внаслідок “зривання” уроків з інших предметів. Для такого випадку існувала домовленість між інструктором та адміністрацією школи про те, щоб ці уроки надавалися учням, як години “вільних ігор та розваг”, причому дітям видавався спортивний інвентар і дозволялося користуватися спортивним залом чи двором.

Ці заняття не повинні були дублювати уроки фізичної культури. Тут не мало бути заорганізованості, примусу до обов'язкового виконання певних вправ. Навпаки, інструктори або ж активісти шкільного фізкультурного гуртка мали всебічно заохочувати ініціативу і бажання самотійно добирати засоби, приймати адекватні рішення. Таким чином, кожна така година планувалася з дотриманням закономірностей функціонування дитячого організму, щоб не завдати йому шкоди.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3 **ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ШКОЛАХ** **УКРАЇНИ (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.)**

План

1. Фізкультхвилинки під час уроків в школі – дієвий засіб оздоровлення та підтримки уваги учнів.
2. Зарядка до уроків як одна із фізкультурно-оздоровчих форм.
3. Використання рухових ігор під час перерв та у групах подовженого дня.

Література

1. Матвеев А.П., Мельников С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Учебное пособие для студентов пед. институтов. – М: Просвещение, 1991. – 191с.

²⁰⁰ Проппер В. Организация физкультурных перемен в школе // Физкультура и спорт. - 1929. - №50. - С.2-3.

2. Козленко М.П., Вільчковський Е.С., Цвек С.Ф.. Теорія і методика фізичного виховання у початкових класах. – К.: Вища школа, 1984. – 229 с.
3. Цільова комплексна програма "Фізичне виховання – здоров'я нації" , затверджена Указом Президента України від 1.09.1998р. – №963\98.
4. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів (Практикум). – Львів: Світ, 1993.
5. Минаєв Б.Н., Шиян Б.М. Основи методики фізичного виховання школярів. Учебний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – М., "Просвіта", 1989.
6. Борисенко А.Ф., Цвек С.Ф. Руховий режим молодших школярів.: Посібник для вчителя. – К.: Радянська школа. 1989. – 192 с.
7. Крук М.З. Становлення оздоровчих форм фізичного виховання (20-30-ті рр.): Молода спортивна наука України: Зб.наук.пр. в галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2003. – С.195-199.
8. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .
9. Крук М.З. "Фізкультуризація" процесу виховання – шлях до оздоровлення школярів // Науково-практична конференція "Україна: минуле, сучасне, майбутнє", Житомир, 2001. – С. 152-156.

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Розробити комплекс ранкової гігієнічної гімнастики для школярів молодшого шкільного віку.
2. Розробити комплекс ранкової гігієнічної гімнастики для школярів середнього шкільного віку та старшокласників.
3. Запропонувати 5 різних варіантів фізкультхвилинок для учнів початкової школи.
4. У чому полягала ідея "фізкультуризації", і чи можлива вона у сучасній загальноосвітній школі? (творча студентська робота).

ЛЕКЦІЯ 8. СТАНОВЛЕННЯ ГУРТКОВИХ ФОРМ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років освітні заклади приділяли значну увагу самодіяльному фізкультурному рухові. З багатьох причин гурткові форми роботи з фізичного виховання не мали широкого впровадження в школі у перші роки радянської влади в Україні, оскільки матеріально-технічна база з фізкультури була дуже слабкою, а також не вистачало висококваліфікованих фахівців. Зокрема, у 8-й трудовій школі м.Житомира у 1923р. в зв'язку з відсутністю викладача і приміщення гурткова робота з фізкультури не проводилася²⁰¹. Крім того, Наркомос УРСР тільки формально визнав необхідність створення самодіяльного фізкультурного руху серед дітей, а його комітет з фізичної культури припускався грубих порушень у керівництві цією справою. Наріжним каменем справи було не зміцнення самодіяльних гуртків фізкультури і спортивних секцій, а виключно розгортання інших форм діяльності (фізкультхвилинки, фізкультурні перерви, масові прогулянки тощо). Зокрема, якщо заняття у розпорядку навчального дня об'єднували учнів переважно одного класу, то організацією позакласних занять охоплювалися діти різних класів. Головне ж завдання дитячого самодіяльного фізкультурного руху полягало у якомого ширшому впровадженні дитячого спорту і, з опорою на актив учнів-гуртківців, в охопленні всіх школярів фізкультурно-масовою роботою.

Значне пожвавлення гурткових форм пов'язано з рішенням XV конференції ВКП(б) (листопад 1926р.). Зокрема, постанови цієї конференції відіграли важливу роль у перебудові організаційно-методичної роботи фізкультурного руху в школі. Найбільш доцільними формами роботи були визнані гуртки фізкультури та секції з окремих видів спорту. В гуртках кожен учень мав можливість задовольнити свої власні інтереси і потребу в спорті.

Перехід до гурткових форм роботи з фізичного виховання обговорювався і був схвалений ще в червні 1925 року на пленумі ВРФК і НТК (Науково-технічного комітету).

²⁰¹ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.1. Програма детского утренника 1923г.

Однак у практику шкільного фізкультурного руху секційні заняття впроваджувалися надто повільно, і тільки рішення XV конференції підштовхнуло до більш активних дій стосовно розповсюдження цієї форми роботи. Організація секцій з окремих видів спорту в гуртках фізичної культури шкіл була зумовлена ростом фізкультурного руху загалом в Україні.

В уже згадуваній 8-й Житомирській трудшколі наприкінці 1926 року шкільна рада на своєму засіданні постановила: “З метою кращої та різнобічної розробки матеріалу з фізичної культури організувати вечірні гурткові заняття з учнями, для чого просити т.Іваницького організувати спортивний гурток”²⁰².

Для полегшення організації гурткової роботи у школах планувалося видавати методичну літературу. Особливо це стосувалося методичних матеріалів для проведення занять з фізвиховання в умовах клубної роботи. У зв'язку з цим у вересні 1930 р. в Харкові був виданий циркуляр, в якому зазначалося, що “інспектура фізкультури НКО вважає за потрібне видати підручник з рухливих ігор для гуртків І концентру і подати відповідні вказівки у справі організації всієї гурткової роботи”²⁰³. Слід зазначити, що оскільки сама гурткова робота в галузі фізичного виховання в школі була не досить поширеною, то методичні матеріали, що вперше вийшли в збірці “Гурткова робота по фізкультурі в школі”, були досить корисними і заслуговували на увагу інструкторів фізкультури. Тут подано не тільки методичні, а й організаційні матеріали. Наприклад, розглядалися питання організації гуртків, правила гуртка фізкультури, обов'язки старости, обов'язки членів гуртка, вказівки до проведення занять у секції зимового спорту, причому подано обсяг вправ, умови застосування і навантаження в заняттях (на ковзанах та лижах), а також умови проведення занять зі спортивних ігор та легкої атлетики.

У цей час були видрукувані також навчальні посібники для проведення занять з гімнастики, легкої атлетики, плавання, спортивних ігор, фехтування та інших видів спорту.

²⁰² ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.31. Протоколи засідань шкільного совета на 1922-23г.

²⁰³ ЦДАВО України, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.4. Циркуляр інспектури фізичної культури НКО від 16.10.30р.

З середини 20-х років виявилася тенденція до поступового запровадження та вдосконалення змісту гурткової роботи в школі. Причому слід зазначити, що до запровадження комплексів ГПО і БГПО гурткові форми фізичного розвитку учнів мали чітку спортивну спрямованість. Така тенденція була характерною для позакласних занять із фізичних вправ для шкіл у період з середини 20-х до середини 30-х років.

Як уже зазначалося, основною формою самодіяльної фізкультури у школах став гурток фізичної культури, активісти якого організовували спортивні секції з різних видів спорту.

У спортивних секціях фізкультури об'єднувалися школярі всіх класів, найбільш підготовлені і зацікавлені якимось видом спорту. Роботою гуртка керував викладач фізичної культури, йому допомагало бюро фізкультури з фізоргів, яких обирали на зборах секцій. Бюро гуртка допомагало викладачеві фізкультури налагодити роботу в секціях з різних видів спорту, проводити змагання та різні масові фізкультурні заходи.

Практичне керівництво заняттями секційних груп здійснював викладач фізкультури. За умови широкого розгортання секційної роботи викладач не мав змоги сам проводити ці заняття. У цьому випадку він керував безпосередньо заняттями однієї-двох секцій, а заняття решти секцій проходили під безпосереднім керівництвом активістів-помічників викладача, що спеціально готувалися і працювали за його завданнями.

У шкільних гуртках фізкультури поглиблена спортивна робота з гуртківцями організовувалася і за допомогою активу, який прагнув охопити якнайбільше школярів фізкультурними заходами. Але без достатньої кількості фізкультурних баз, лижних станцій, ковзанок шкільні гуртки не в змозі були охопити дітей заняттями з фізичного розвитку.

Виникала суперечність між ідеєю впровадження спортивних секцій у шкільний побут, як одною з гурткових форм фізичного розвитку учнів, та характерною для цього періоду слабкою матеріальною базою. Інструкторів фізкультури в гуртках бракувало, спеціальних асигнувань на спортивний реманент не було. Навіть у новозбудованих школах не завжди передбачалися фізкультурні зали,

майданчики тощо. Це призводило до того, що самодіяльний фізкультурний рух у школі організаційно не зміцнювався і успішний розвиток спорту серед дітей гальмувався, дитячий спортивний рух відставав від запитів самих учнів.

У ці роки в журналі “Фізкультура і спорт” вказувалося, що всупереч рішення ВСФК про розгортання спорту серед дітей до цього часу в деяких школах забороняють футбол, хокей та інші види спорту, які цікавлять дітей; наголошувалося на тому, що школи раз і назавжди повинні зрозуміти, що небезпечний не сам спорт, а ті методи, якими він іноді проводиться. Невміле проведення робить шкідливим навіть урок фізкультури, який не виходить за межі програми. І навпаки, правильна методика, пристосований до статевих та вікових особливостей дітей, будь-який вид спорту може бути корисним дітям.

Кожна секція, не обмежуючись заняттями зі своїми членами, проводила масову роботу серед усіх школярів, відбиваючи в ній специфіку виду спорту, що культивувався. Наприклад: гімнастична секція готувала актив для проведення фізкультхвилинок, гімнастики до занять, готувала і проводила гімнастичні виступи та свята (див. Додаток Х)²⁰⁴; лижна секція, залучаючи своїх членів, керувала масовими лижними вилазками; секції з ігрових видів спорту – проводили масові змагання з певного виду спортивних ігор. Таким чином, участь у масовій фізкультурній роботі об'єднувала всі секції фізкультурного гуртка.

Окрім роботи спортивних секцій, серед основних форм гурткової роботи в школах на особливу увагу заслуговували: ігри у приміщенні і на повітрі, фізкультурні спартакіади школярів; фізкультурні виступи і свята; змагання; діяльність воєнізованих груп; туризм; заняття в групах загальної фізичної підготовки, в яких здійснювалася підготовка до складання нормативів БГПО та ГПО I ступеня, що набули особливої популярності після їх запровадження.

Основою занять секції із загальної фізичної підготовки був матеріал учбової програми з фізичного виховання, який використовується з метою вдосконалення умінь та навичок у виконанні вправ, що впливали на фізичний і соціально-психологічний розвиток учнів. Крім програмного матеріалу,

²⁰⁴ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.

на заняттях у секціях розучувалися нові ігри, комбінації вільних рухів, піраміди, а також прикладні вправи (див. Додаток Ц).

Всі вправи, згідно з планом роботи секції загальної фізичної підготовки, в період становлення гурткових форм роботи в школах поділялися на чотири частини: допоміжну, підготовчу, основні та додаткову.

До *допоміжної* частини входили: порядкові вправи і найпростіші шикування, необхідні для переміщень та перешикувань, екскурсії, фігурне марширування, піраміди. Для дівчаток додавалися колективні танці.

Підготовчу частину складали: прості елементарно-розвивальні вправи для рук, ніг, тулуба, вправи на рівновагу, прості підготовчі стрибки, прості виси, дихальні вправи.

До *основної* частини входили: ходьба, біг на швидкість до 60м, на витривалість до 500м., деякі види стрибків, метання, кидки м'яча в ціль, найпростіші види боротьби, штовхання, перетягування, лазіння, колективне піднімання невеликої ваги.

Додаткову частину становили: рухливі ігри з елементами бігу, стрибків, метань, командні ігри, екскурсії, ковзани, лижі, греблі для віку 12-15 років²⁰⁵.

Для роботи у секціях загальної фізичної підготовки залучалася переважна більшість учнів, зокрема й ті, які дещо відставали від своїх ровесників у фізичному розвитку. Крім того, члени гуртків разом з інструкторами залучали учнів до облаштування шкільних спортивних майданчиків; в тісному контакті з гуртком "Умілі руки" організовували виготовлення найпростішого інвентаря. Шкільний майданчик у такий спосіб мав стати невід'ємною частиною усієї матеріально-технічної бази школи, оскільки його відсутність дуже ускладнювала проведення не тільки позакласних заходів з фізичного виховання, а й звичайних уроків фізкультури, знижуючи ефективність їх впливу на дитячий організм. З огляду на це, цікавою є інструкція про майданчики фізкультури при школах 1929 р. Зокрема в ній зазначалось: "1. Шкільний майданчик фізкультури повинен функціонувати увесь рік. 2. Влітку він призначається для організації ігор та фізичних вправ, а взимку – для ковзанки, спускання з гір на лижах та санках, зимових ігор. 3. На

²⁰⁵ ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.33. План роботи секції ЗФП.

кожну дитину повинно припадати 10м². Виходячи з розрахунку 125 дітей, можна прийняти за норму майданчик розміром 1 250м² (50м x 25м). Майданчик придатний не тільки для рухливих ігор, а й для спортивних. 4. Устаткування майданчика повинне складатися з: а) польового містечка, в якому б були знаряддя для висів, підпорів, лазіння (канати, жердини, драбини); б) обладнання для спортивних ігор; в) гумові м'ячі різного розміру; г) медичних болю вагою від 0,75 до 1 кг”²⁰⁶.

Із запровадженням комплексів БГПО і ГПО I ступеня дитячий самодіяльний фізкультурний рух у середніх школах став керуватися положенням про ці комплекси. Норми комплексів враховували, передовсім, вікові особливості учнів. Робота зі школярами 13-15 років базувалася на основі комплексів БГПО, а з тими, що досягали шістнадцятирічного віку, починалася підготовка до освоєння норм ГПО I ступеня. Готуючись до складання нормативів комплексів БГПО і ГПО I ступеня, школярі зміцнювали здоров'я, всебічно розвивали свій організм і набували ряду навичок, потрібних для праці й оборони.

Підготовка до складання норм БГПО і ГПО I ступеня була нерозривно пов'язана з поглибленою спортивною роботою, яку провадили у секціях шкільних гуртків фізкультури. Підготовка до складання норм школярами передбачала насамперед опанування спортивною технікою.

Зазначимо, що робота комплексів БГПО і ГПО I ступеня включала діяльність всіх секцій фізкультурного гуртка. Кожна секція готувала своїх членів до складання тих норм комплексу, які найближче підходять до специфіки виду спорту, що його вона культивувала.

Таким чином, робота з БГПО і ГПО I ступеня зв'язувала всі секції в єдине ціле та встановлювала міцний зв'язок між секційною та масовою фізкультурною роботою гуртка. Всі секції гуртка фізкультури організовувалися з врахуванням сезонності, що дозволяло якнайкраще забезпечити підготовку школярів до складання норм.

Самодіяльна фізкультурна робота у школах, яка була продовженням роботи навчальної, сприяла закріпленню і вдосконаленню навичок, які отримували школярі на уроках,

²⁰⁶ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10270, арк.30. Інструкція про майданчики фізичної культури.

і, нарешті, мала забезпечувати їх підготовку і складання норм ГПО I ступеня на час закінчення ними школи.

Організуючи за допомогою фізкультурного руху дозволяючи учнів, школи тим самим підвищували свій вплив на дитячі маси, здійснюючи завдання всебічного та гармонійного їх розвитку.

Проведення спортивних та фізкультурно-масових заходів зі школярами у гуртках сприяло зміцненню здоров'я дітей, виховуючи у них організованість, дисципліну, наполегливість у досягненні мети і т.п. Всі ці якості та навички потрібні були школяреві не тільки на спортивному майданчику, а й у повсякденному житті та навчанні.

Використовуючи зацікавленість школярів спортом, гімнастикою, іграми, підготовкою до складання норм комплексів БГПО-ГПО, у гуртках фізичної культури їх керівники сприяли гігієнічному вихованню школярів, поглиблюючи, окрім фізичного розвитку, санітарно-гігієнічні навички та знання, які учні отримали в процесі шкільного навчання. Школярі-фізкультурники також були прикладом для решти дітей, особливо щодо виконання основних вимог особистої гігієни: чистоти тіла, охайності костюма, дотримання режиму, боротьби за чистоту шкільних приміщень, вмінь користуватися природними факторами: сонцем, водою, повітрям тощо.

Починаючи з 1932 року, комплекс ГПО, а пізніше БГПО, поступово утверджувався у школах і пронизував не лише позакласну, а й всю фізкультурно-оздоровчу роботу.

Крім організації практичних занять, члени гуртків фізичної культури брали активну участь у фізкультурних святах, спортивних змаганнях, організовували екскурсії, походи, ігри.

Викладачі фізкультури за безпосередньої участі активу гуртків здійснювали загальне керівництво роботою секцій і організовували масові заходи загального значення, залучаючи для їх проведення учасників усіх або деяких секцій. Наприклад: при проведенні масового фізкультурного свята викладач, розробивши за допомогою бюро фізкультури план і програму, залучав учасників секції гімнастики до підготовки і проведення виступу, масових танців; а секції легкої атлетики – до участі в показових змаганнях, масових спортивних розвагах; членів секції волейболу – до організації змагань з цієї гри для всіх бажаючих тощо.

Однією з форм позакласної роботи школи 20-30-х років були фізкультурні свята. Вони використовувалися для пропаганди фізичної культури, пробудження і розвитку в школярів інтересу до занять фізичними вправами та спортом. Керівництво всією роботою з підготовки й проведення свят здійснювали учасники гуртка фізичної культури. Вони розробляли план підготовки, сценарій свята. Програма фізкультурного свята залежала від матеріальних умов школи, пори року тощо.

За місцем дії шкільні свята тих років можна розділити на три групи: 1) в шкільному приміщенні; 2) на повітрі – на ковзанці або майданчику; 3) на підприємстві, в колгоспі, армійській казармі. Крім того, свята поділялися на два види: фізкультурні, тобто вся програма оформлювалася тільки на фізкультурному матеріалі, і змішані свята, коли у загальношкільну програму вкраплявалися певні фізкультурні номери.

Стосовно першого виду шкільних свят, то вони мали на меті об'єднання учнів наявністю певної ідеї, котра повинна бути не короткочасним впливом на них, а стати стимулом до подальшого вдосконалення своєї спортивної майстерності²⁰⁷.

Зазвичай наприкінці навчального року проводився облік фізкультурних досягнень з основних видів фізичних вправ (біг на коротку дистанцію, стрибки у довжину з розбігу, метання м'яча), які становили основу шкільних змагань²⁰⁸. Підсумки, як правило, підводилися на шкільних святах фізкультури.

Ефективність шкільних свят фізкультури забезпечувалася дотриманням наступних умов:

1. Підведення підсумків роботи з фізкультури за рік.
2. Привернення громадської думки до справи фізичної культури в трудовій школі.
3. Організація фізкультурного свята таким чином, щоб воно стало чинником виховної роботи серед дітей.
4. Надання школярам-учасникам свята після закінчення навчального року здорового і розумного відпочинку на

²⁰⁷ Клубная работа по физической культуре в школе // Физкультура и спорт. - 1931. - №1. - С.29-34. - С.29.

²⁰⁸ Державний архів м.Кам'янець-Подільського ф.319, оп.2, сп.638, арк.5. Дело о проведении гимнастических праздников при Каменец-Подольской мужской гимназии.

свіжому повітрі²⁰⁹.

Шкільні фізкультурні свята були показником систематичної роботи школи з фізичного виховання та якості роботи гуртка фізкультури.

Щодо змішаних свят, або фізкультурно-художніх, то вони присвячувалися різним подіям у житті гуртка фізичної культури. Це був комплексний захід, який включав у себе не тільки спортивні, а й художні, мистецькі фрагменти. Їх основним завданням було заохочення фізкультурників і спортсменів школи, пропаганда їхніх досягнень і розумного способу життя та залучення до систематичних занять фізичною культурою якомога більшої кількості учнів школи.

Найбільш повного практичного втілення ідеї зв'язку фізичного виховання з іншими шкільними предметами та ідеї гармонізації тіла і розуму досягали при проведенні у школах днів здоров'я або фізкультднів. Їх проведення було особливо популярним у 20-ті роки, бо, як вже зазначалося, в цей час у більшості трудових шкіл та ФЗС матеріально-технічна база з фізкультури була ще дуже слабкою, а фізкультурні дні проводилися, як правило, у природних умовах. День фізичної культури влаштовувався або наприкінці весни, або на початку літа (або окремою школою, або кількома школами одночасно).

Загалом ці комплексні заходи, по-перше, потребували координації зусиль більшості вчителів-предметників, батьків, громадських організацій. По-друге, вони проводилися у природних умовах, а тому були насичені елементами романтики. По-третє, ці заходи об'єднували майже всі форми фізичного виховання (туризм, змагання, ранкову гімнастику тощо).

Практичну програму будували виключно на матеріалі, який вивчали протягом року. Сама програма з фізкультури мала такий зміст: 1. Організований вихід зі школи. 2. Відпочинок, розташування на заздалегідь визначеному місці. 3. Підготовка до естафетних перегонів. 4. Перетягування линви, перетягування в шеренгу через ризку тощо. 5. Рухливі ігри: малим м'ячем, зі жгутом, з елементами стрибків, бігу, вивертів²¹⁰.

²⁰⁹ Биляева Л. Школьные праздники физической культуры // Методика и практика. – 1930. – №2. – С.32-33.

²¹⁰ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.49. Інструкція по проведенню фізкультдня.

Сам так званий фізкультдень мав на меті: а) провести широку агітацію фізичної культури серед дітей; б) стимулювати літню фізкультуроботу серед дітей і підлітків, щоб краще використати геть усі літні оздоровчі можливості і цим підсилити їх фізичний стан до наступного навчального року; в) привернути увагу батьків до фізичного виховання²¹¹.

Однією з найбільш масових форм позакласної роботи з фізичного виховання школи були спортивні змагання. Завдання спортивних змагань полягало у залученні школярів до систематичних занять фізкультурою і спортом, розвитку масової фізичної культури в школах-семирічках, ФЗС, а згодом і в загальноосвітніх школах.

Програма таких змагань складалася вчителем і сприяла розв'язанню завдань, які ставилися перед учнями на кожному конкретному етапі засвоєння матеріалу шкільної програми. Змагання проводилися як особисті (переважно класні), так і командні (як правило, між класами). Цінність останніх полягала в тому, що розвиток почуття відповідальності допомагало кожному учасникові сумлінно готуватись, виявляти максимум зусиль і наполегливості у процесі підготовки до змагань і виступу на них.

Всі змагання проводилися у межах шкільних спартакіад. Досвід проведення шкільних спартакіад в Україні, зокрема, в 1928 році підтвердив, що вони: 1) розвивають інтерес до фізичної культури; 2) забезпечують певну педагогічну і соціальну ефективність; 3) пробуджують активність учнів²¹².

Окремі ОРФК України прийняли рішення про шкільні змагання і вказали на ряд умов, які забезпечать їх ефективність:

1. Індивідуальні змагання є потрібними, як форма оцінювання фізичних досягнень школярів.
2. Командні змагання потребують врахування індивідуалізації педагогічного підходу до них.
3. Недостатня фізична підготовленість учнів затруднюватиме проведення змагань.
4. Змагання мають велике агітаційне значення, привертаючи увагу школярів, сприяють майже повному включенню всіх.

²¹¹ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.50. Обіжчик для профшкіл.

²¹² ЦДАВО України, ф-166, оп.6, сп.10875, арк.232. Досвід проведення шкільних спартакіад.

Крім того, визнавалося, що необхідна деяка стандартизація норм з практичного матеріалу, а також лікарський контроль, та вироблення правил для шкільних змагань²¹³.

З розвитком системи фізичного виховання, школи, певною мірою, ставали центром масових змагань. Внутрішньошкільними змаганнями за програмою багатоборства комплексу ГПО, а також з фізичних вправ, що вивчалися згідно з навчальною програмою, охоплювалися всі учні, починаючи з першого класу. Внутрішньошкільні спартакіади проводилися за певними програмами, які затверджувалися радами з фізкультури. Склалися вони з масово-показової частини і спортивно-загальної. В основу програми включалося складання норм комплексу БПО (програма внутрішкільних спартакіад, зокрема для шкіл Мар'янівського району Житомирської області у 1936 році, подається у Додатку Ч)²¹⁴.

Зазначимо, що шкільні змагання при вмілому методичному керівництві були дієвим засобом покращення шкільної фізкультурної роботи і приводили до позитивного зростання результатів самих учнів.

Досить дієвою формою гурткової роботи була також організація туристичних походів. Вони сприяли розвитку витривалості, спритності, сили. Школярі привчалися долати значні відстані пішки. Саме перебування на природі і вплив свіжого повітря і сонця, як відомо, загартовує організм. Учні вчилися орієнтуватися на місцевості, розпалювати вогнища, готувати їжу, ставити намет.

Туризм, як цілком справедливо вважали фахівці, виховує позитивні моральні і вольові якості; подорожування розвиває такі особистісні риси, як організованість, дисциплінованість, наполегливість, витримку; спільне додання труднощів згуртовує учасників походу, розвиває почуття товариської взаємодопомоги. Всі ці позитивні якості формувалися в школярів у позакласній спортивно-масовій роботі. Але через її недооцінку з боку певної частини учительства, користь від її проведення була не надто значною. Дехто з учителів вважав, що екскурсії і походи мусять проводити лише спеціалісти з фізкультури, але коли таких не вистачало, то

²¹³ Там само.

²¹⁴ ДАЖО фР-1689, оп.1, сп.22, арк.171. Програма внутрішкільних спартакіад.

доходили висновку, що таку роботу проводити не треба. Тим часом велике місце мали зайняти невеличкі походи на лижах із застосуванням усіх елементів військово-фізкультурної роботи (влучна стрільба сніжками, розвідка, вивчення правил ходьби на лижах тощо)²¹⁵. Таке висловлювання В.Глібова на сторінках журналу "Комуністична освіта" свідчить про підтримку ним туризму, як однієї з форм гурткової роботи, та про воєнізацію фізкультурного руху в школі.

Військова справа була завжди привабливою для школярів, особливо хлопчиків. "Стосовно стрілецького мистецтва, то серед школярів ми маємо виключно сприйнятливий матеріал. До зброї і стрільб школярі мають особливу вроджену пристрасть, необхідно лише цій пристрасті надати належної спрямованості"²¹⁶. Інструкторам зі стрілецької справи рекомендувався серйозний, простий і діловий характер пояснень у роботі зі школярами.

Навчання стрілецькій справі в школі мало відрізнятися від навчання у звичайних стрілецьких гуртках. Кінцевою метою роботи шкільного стрілецького гуртка було оволодіння учнями вогнепальною зброєю. Оскільки знання і навички зі стрільби у дитячому віці засвоюються набагато легше, аніж у більш зрілому, то загальноосвітні школи ставали важливим фактором розвитку стрілецького мистецтва в цілому в країні²¹⁷.

Проте процес становлення стрілецької справи в школах мав і певні суперечності, які проявлялися під час практичних занять. Широка агітація і пропаганда без врахування матеріальних можливостей призвела до того, що створювався "рушничний голод"²¹⁸. Причина була банальною: все стрілецьке майно було розкрадене, а невелика кількість зброї, яку отримували з-за кордону, розподілялась, головним чином, у Києві, Харкові, інших регіональних центрах. Велика

²¹⁵ Глібов В. Як провести зимові канікули в школі // Комуністична освіта. - 1933. - №9. - С.108-110. - С.108.

²¹⁶ Цитович В. Стрелковые кружки в пионерских отрядах и школах 2-й ст. // Физкультура и спорт. - 1928. - №23. - С.2-3. - С.2.

²¹⁷ Крук М.З. Позакласна військово-фізкультурна робота в школах України (20-30-ті рр. ХХст.) // Вісник Житомирського педуніверситету. - 2000. - №6. - С.117-121.

²¹⁸ Цитович В. Стрелковые кружки в пионерских отрядах и школах 2-й ст. // Физкультура и спорт. - 1928. - №23. - С.2-3. - С.3.

черга на кожен гвинтівку заважала планомірній і продуктивній роботі. Відсутність кваліфікованих інструкторів створювала строкатість у навчанні, часто-густо просто халтуру, недоцільне спалювання набоїв.

Крім стрілецьких гуртків, популярних протягом всього досліджуваного нами періоду, у школах працювали гуртки ПВХО та ГСО. У річному звіті, наприклад, Ярутинської середньої школи Житомирської області за 1939\40 н.р. зазначалося, що „у військових гуртках працюють учні 5-10 класів (для кожного класу окремий гурток), у десятих класах ще й кулеметний гурток. Військові гуртки працюють щоденно”²¹⁹. „Головним завданням військових гуртків є підготовка до складання норм на значки "ВС", "ПВХО", "ГСО" тощо. Підготовлено значкістів "ПВХО" - 105, "ГСО" – 30, "ВС" - 11, "ГПО" - 31, "БГПО" - 48. Крім того, школа брала участь в оборонних змаганнях”²²⁰.

Матеріальна база з військової і фізичної підготовки, як вже зазначалося, не повністю задовольняла поставлені до неї вимоги. Для забезпечення високої якості військової і фізичної підготовки у школах все-таки працювали військові кабінети, тир, фізкультурзали. Школи мали той мінімум інвентаря, що був передбачений програмою²²¹.

Крім того, РФК зверталися до військових гарнізонів з проханням про організацію у школах гуртків фізичної культури, про забезпечення їх кваліфікованими спеціалістами²²², і така допомога їм надавалася.

Зміст військово-фізкультурної роботи в школах у період з 20-х років і до початку Великої Вітчизняної війни полягав у ознайомленні дітей з мінімумом знань з військової справи, наданні елементарних відомостей з топографії, тактики, артилерії тощо; вихованні у дітей військових навичок та високих волевих властивостей, як-от: вміння орієнтуватися на місцевості, спритності, упертості, вміння доводити розпочату справу до логічного завершення. Для реалізації

²¹⁹ ДАЖО фР-2372, оп.1, сп.8, арк.27. Річний звіт Ярутинської середньої школи за 1939/40.

²²⁰ Писаренко С. З досвіду роботи позашкільної роботи Біловодської середньої школи ім.Горького // Комуністична освіта. - 1940. - №5. - С.95-99. - С.97.

²²¹ Горинський М., Божко В. Військова підготовка в школах м.Києва за 1939/40 н.р. // Комуністична освіта. - 1940. - №8. - С.117-120.

²²² ДАХО фР-2786, оп.1, сп.182, арк.78. Звернення Харківської міськради фізичної культури до команд 23 стрілкової дивізії.

цього змісту й організовували стрілецькі гуртки, що дозволяли учням отримувати знання з теорії, знання рушниці та навички зі снайперської стрільби; налагоджували роботу гуртків ПВО, ГСО, ПВХО, складання заліків та нормативів, включення до масових воєнізованих ігор на зимових та літніх спортмайданчиках²²³.

Загалом гурткова робота з фізичного виховання в школі дозволяла реалізувати наступне:

1. Сприяти всебічному фізичному розвитку школярів, зміцненню їхнього здоров'я, підготовці до праці й оборони.

2. В межах, зумовлених віковими та статевими особливостями дітей та підлітків, оволодіти спортивними вміннями.

3. Сприяти гігієнічному вихованню школярів.

4. Закріплювати і розширювати коло фізкультурних навичок і знань, одержаних школярами у процесі шкільного навчання.

5. Організуючи здорове, радісне дозвілля учнів, сприяти здійсненню всебічного та гармонійного виховання дітей та підвищенню педагогічного впливу школи²²⁴.

Виходячи із попереднього аналізу, доцільно виділити два аспекти становлення та розвитку гурткових форм у позакласній фізкультурі в школах України у досліджуваній період. По-перше, це спортивна спрямованість у роботі гуртків фізичної культури у 20-ті роки ХХ ст., і, по-друге, додана до неї воєнізація у 30-х рр. Все ж успішний розвиток цієї справи гальмувала слабка матеріально-технічна база та недостатня кількість кваліфікованих спеціалістів з фізичної культури.

СЕМІНАР № 5

ЗМІСТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ГУРТКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

План

1. Гурткові форми роботи з фізичного виховання у перші роки радянської влади в Україні.

²²³ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.11, сп.168, арк.43-44. Основні завдання військово-фізичної роботи в школах на 1933р.

²²⁴ Петров Н. О единой системе физкультуры в школе // Физическая культура и соц.строительство. - 1932. -№2. - С.15-23.

2. Характеристика основних форм гурткової роботи з фізкультури в школах УРСР в 30-х рр. ХХ ст.
3. Розвиток секційної роботи учнів після прийняття комплексів БГПО і ГПО.

Література:

1. Крук М.З. Позакласна військово-фізкультурна робота в школах України (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Вісник Житомирського педуніверситету. – 2000. – №6. – С. 117-121.
2. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. Учеб. для техн. физической культуры. – М.: ФиС, 1984. – 272 с.
3. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994.
4. Практикум з педагогіки. Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене / За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
5. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 272 с.
6. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського . – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205-219 .

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Поясніть , чим була зумовлена організація спортивних секцій в гуртках фізичної культури в школах.
2. Сформулюйте суперечності етапу становлення гурткових форм фізичного виховання учнів.
3. Охарактеризуйте основні форми гурткової роботи в школах УРСР у 20-х рр. ХХ ст.
4. Що вважалось основною формою самодіяльної фізкультури в школах УРСР і чому? Надати характеристику.
5. Поясніть, чому змінилась позакласна робота з фізичної культури після прийняття комплексів БГПО і ГПО.
6. Оформіть у вигляді таблиці форми позакласної роботи учнів (досвід минулого і сучасності).

ЛЕКЦІЯ 9. РОЗВИТОК ГУРТКОВИХ МАСОВИХ ФОРМ ФІЗИЧНОГО ЗАГАРТОВУВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Окрім навчальних занять, форм позакласної роботи, учні у позаурочний час відвідували гуртки фізичної культури, які функціонували поза межами школи. Там, де це було можливо, вони займалися іграми, спортом, фізичними вправами, ходили купатися, загартовували себе повітрям, сонцем і водою.

Фізичне виховання учнів за межами школи здійснювалося у сім'ях, позашкільних установах, добровільних спортивних дитячих товариствах, дитячих екскурсійних туристичних станціях, літніх таборах відпочинку, парках за місцем проживання та інших культурно-освітніх установах і організаціях. Зазначені установи надали допомогу загальноосвітнім школам в організації позашкільної спортивно-туристичної роботи.

Винятково важливу роль у фізичному вихованні дітей відігравала сім'я. Від умов життя дитини у родині великою мірою залежав її фізичний розвиток і здоров'я. Діти засвоюють спосіб життя батьків, у сім'ї закладаються основи багатьох умінь і звичок, визначається їхня життєва позиція. Це, певною мірою, стосується і ставлення до фізичної культури, до активного використання її засобів у побуті – для зміцнення здоров'я, всебічного розвитку і змістовної організації дозвілля.

Сім'я має найкращі умови для оздоровчо-загартовуючого впливу на організм, формування постави, виховання гігієнічних навичок, а тому між сім'єю і школою створювалася атмосфера ділових товариських взаємин, які враховували умови, можливості як сім'ї, так і школи. Такі взаємини склалися на початку 20-х років, хоча й надалі така форма позашкільної роботи успішно використовувалася.

Однак для успішного залучення всіх учнів до занять фізичними вправами необхідно було передусім переконати батьків в оздоровчій ролі фізичної культури, показати їм, що коло завдань фізичного виховання окреслювало і формування звички до праці, зокрема, навчальної. Та більшість батьків, на жаль, ставили під сумнів цінність занять фізичними вправами, а отже, і доцільність витрат

часу на цей вид діяльності, що певною мірою ускладнювало процес становлення фізичного виховання як системи.

Саме сім'ї надавала великого значення у вихованні, зокрема фізичному, педагог-теоретик періоду української революції С.Русова. Вона була переконана, що виховання дитини має полягати в тому, аби допомогти вільній еволюції її духовних і фізичних сил, “що розвиток дитини проходить під впливом трьох основних факторів: виховання, спадщини, оточення”²²⁵.

Власний приклад батьків, їх ставлення до фізичного вдосконалення відігравали значну роль у фізичному розвитку дитини, її бажанні займатися фізичними вправами, оскільки “дитячі роки – то роки імітації, мама – то перший несвідомий, але міцний авторитет дитини”²²⁶. У сім'ї дитина придивляється до того, що і як роблять батьки, прислухається і робить свої власні висновки, як правило, наслідуючи у всьому батьків, роблячи це інстинктивно. А інстинкт руху, на думку С.Русової, найшвидше задовольняється вільними рухами, іграми, гімнастикою, бігом, стрибками, грою в м'яча. “Довгий час дитина задовольняється невеликим родинним колом людей і в своїх іграх і забавах залишається індивідуалістом, але далі соціальний інстинкт все сильніше себе виявляє, бажання мати товаришів набирає дедалі більше ваги...”²²⁷. І в цей момент саме батьки мають стати найближчими друзями для своєї дитини.

Родинній спадковості та сімейному оточенню педагог приділила два розділи у своєму творі “Нова школа соціального виховання”, що свідчить про їх досить значний вплив на виховання дитини. “Спадщина доводить дитину або до тієї органічної гармонії, яку ми зовемо фізично нормальним здоров'ям, або до ненормального стану хворобливості, духовної та фізичної дефективності”²²⁸. С.Русова вважала, що найміцніші характерні риси (склад м'язів, кісток, пропорції тіла тощо) дитина одержує спадково від своїх батьків.

Разом зі спадковістю, досить серйозний фізичний вплив

²²⁵ Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2т. – Т.2. – К.: Либідь, 1997. – 304с. – С.30.

²²⁶ Там само. – С.31.

²²⁷ Там само. – С.38.

²²⁸ Там само. – С.29.

забезпечується навколишнім середовищем, серед якого доводиться дитині жити і розвиватися. Педагог показувала вплив помешкання на фізичний розвиток. “Діти, що виростають у підвалах, куди не досягають проміння сонця, завжди мають кволий вигляд і хворіють на рахіт”²²⁹, – писала вона і погоджувалася з висновками відомої дослідниці дітей Гош Ернст, яка стверджувала, що “економічне становище родини, можливості батьків дати дітям світле, здорове помешкання і достатню їжу, і навпаки – нестатки батьків більше впливають і розрізняють дітей, аніж їх належність до різних націй”²³⁰. Соціальні чинники, тобто коли і з ким саме живе дитина, на думку С.Русової, мали не менший вплив на неї, ніж фізичне оточення.

Таким чином, генетичні задатки, власний приклад батьків, а також їх можливість створити гідні умови проживання для дитини, формують у неї правильну поставу, гігієнічні навички, вміння розумно проводити дозвілля. Тим самим, разом із школою, яка навчає дітей виконувати фізичні вправи, виховує моральні і вольові якості, засобами фізичної культури створюються умови для нормального фізичного розвитку дітей. Отже, успішне розв’язання завдань фізичного виховання учнів можливе лише за умови спільних, злагоджених дій школи і сім’ї. А умовний розподіл обов’язків свідчить про те, що ані школа без сім’ї, ані сім’я без школи не зможуть успішно загартувати молоде покоління.

Формування гігієнічних навичок, широкий рух на користь фізкультурного оздоровлення дітей – це ті напрямки роботи щодо фізичного виховання, які домінували на початку 20-х років. А оскільки процес оздоровлення підростаючого покоління має бути безперервним, то цьому напрямку позашкільної роботи надавалося особливого значення в канікулярний період. Відомо, що зимові та літні канікули школярів є найсприятливішим часом для розгортання фізкультурно-масової роботи.

На зимових канікулах основний наголос робився на тих видах фізкультурної роботи, які можна здійснювати на свіжому повітрі: лижні вилазки, катання на ковзанах, санках. Фізкультурні зимові бази і станції ставали центрами

²²⁹ Там само. – С.31.

²³⁰ Там само. – С.32.

оздоровлення учнів за межами школи. Кожна база виділяла інструкторів, які проходили відповідну підготовку, і прикріпляла їх до певної школи. Інструктор проводив свою роботу серед дітей, діючи в контакті з викладачем фізкультури школи.

Влітку значна робота з дітьми проводилася на літніх оздоровчих майданчиках та в піонерських таборах.

На початку 1923 року Народним комісаріатом освіти був виданий циркуляр “План роботи по охороні здоров’я дітей на місцях”, в якому говорилося, що основними завданнями з охорони здоров’я дітей у весняно-літньому триместрі вважалося проведення літньої оздоровчої кампанії щодо підняття фізичного добробуту дитячого населення, проведення планомірної кампанії щодо покращення санітарно-гігієнічних умов дитячих установ, як закритого, так і відкритого типу, дотримання в них особистої гігієни, покращення харчування. Згідно з циркуляром передбачалося здійснення відпочинку дітей у позаміських таборах, а ті, що залишалися у містах, прикріплювалися до літніх майданчиків.

Про реалізацію циркуляру свідчить швидке зростання кількості таких літніх майданчиків. Зокрема, у листі завідуючого сектором соціального виховання до управління справами Волинського губернського відділу народної освіти від 23 квітня 1923 року повідомлялося, що “з питання про покращення у весняно-літньому триместрі фізичного розвитку дітей соцвих розпочав організацію майданчиків у районі Мальованки, переносячи центр шкільної роботи із класних кімнат в поле, сад та город”²³¹. Крім того, складалися програми з фізичного виховання для таких майданчиків на літній період. Але складалися вони кожним сектором соцвиху окремо, а не централізовано. Тому літні оздоровчі майданчики за місцем проживання працювали кожен за своїм планом і в їх роботі не було узгодженості. Хоча, як правило, на всіх майданчиках проводилась санітарно-просвітницька робота серед дітей і педагогів шляхом організації для них бесід та лекцій.

Для організації майданчиків широко залучались міські та сільські піонерські організації. Перед кожною з них стояло

²³¹ ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.56. Лист зав.сектором соцвихову до управління справами Волинської ГВНО.

завдання здійснювати літню роботу на свіжому повітрі, використовуючи при цьому природні засоби оздоровлення, тобто вони мали займатися фізичним загартовуванням надто ослаблених за зиму дітей.

Загалом чітко вирізнялися три звичайні напрямки піонерської роботи: трудове, фізичне і політичне виховання. Щодо фізичного виховання, то воно достатньо реалізовувалося у всій фізкультурно-оздоровчій роботі і займало на майданчиках провідне місце, тобто літній оздоровчий майданчик ставав джерелом фізичного загартовування юних піонерів у позашкільному середовищі²³².

Фізичне оздоровлення досягалося, передусім, якомога довшим перебуванням на майданчиках, повітря яких мало бути, по можливості, чистим і сухим.

Також затверджувався розпорядок дня (див.Додаток III та III.а.)²³³ з точно регламентованим часом для праці та відпочинку (гімнастика, прогулянки, рухливі ігри). Необхідною передумовою, без якої неможливе досягнення мети оздоровлення, була організація гарячих сніданків. На майданчику без харчування діти могли проводити загалом не більше трьох годин. Рекомендувалося також проведення спеціальних процедур – сонячних ванн з подальшим купанням, душем чи просто обливанням, тобто так званих водних процедур.

Керував всією цією роботою лікар із допомогою санітарної комісії, яка стежила як за загальними гігієнічними умовами на майданчику, так і за особистою гігієною кожної дитини. Крім того, різні інструкції та циркуляри регламентували проведення детального обстеження фізичного розвитку дітей (до початку функціонування майданчика і по його завершенні). Результати фізвиховання також підлягали обліку.

Окрім лікарів, з дітьми працювали інструктори або курсанти фізкультурних курсів під час проходження педагогічної практики. На роботу останніх було чимало нарікань, “тому що курсанти не враховували умов майданчика, а приділяли час лише у міру можливостей”²³⁴. А

²³² Іллін Н.Н. Фізичне виховання і санітарна освіта в американських школах //Шлях освіти. - 1926. - №6-7. - С.201-203. - С.201.

²³³ ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.184. Типовий розпорядок для шкільних майданчиків.

²³⁴ ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.7, арк.97. Протокол №24 засідання ХМРФК.

тому, коли в 30-х рр. ситуація з кваліфікованими фахівцями поліпшилася, для роботи на майданчиках курсанти фізкультурних курсів залучалися виключно як помічники інструкторів.

У 20-ті роки існувало чотири типи майданчиків: а) майданчики з організованим харчуванням; б) майданчики для ігор на свіжому повітрі без організованого харчування для дітей у віці 4-10 років; в) спортивні майданчики для дітей у віці Соцвиху 10-14 років; г) спортивні майданчики для підлітків у віці від 14 років (про особливості організації та характер фізичних вправ йдеться у Додатку Ю)²³⁵.

Однак суперечності, які виникали під час становлення як усієї системи фізичного виховання, так і нових форм організації позашкільної роботи, не дали змоги широко розгорнути мережу літніх оздоровчих майданчиків. “У 1928 році у м.Житомирі та в окрузі функціонувало всього 18 оздоровчих дитячих майданчиків та один дитячий табір, а інші були шкільними та змішаними”, - говорилося у звіті про оздоровчу кампанію 1928 року²³⁶. У такому великому промисловому центрі, як Харків, спортивну роботу здійснювали на 24 майданчиках (з яких 12 були шкільними і 12 – оздоровчими)²³⁷.

Щодо шкільних майданчиків з фізкультури, то і тут було не все гаразд. Їх також було замало, оскільки не кожна школа могла мати такий майданчик. Щоб забезпечити фізичне виховання дітей у тих школах, де не було окремих майданчиків фізичної культури і вони не мали змоги окремо їх організовувати, утворювалися районні майданчики фізкультури. Для цього кілька шкіл району об'єднувалися. Майданчики утворювалися або при одній із шкіл, або в спеціальних приміщеннях.

Шкільні майданчики фізкультури, з організацією роботи на них, відрізнялися від літніх оздоровчих майданчиків за місцем проживання, і, перш за все, тим, що вони функціонували весь рік. Причому, залежно від пори року, змінювались форми роботи, а саме: влітку він призначався для організованих ігор, фізичних вправ, а взимку – для ковзанки, спускання з гір на санчатах та зимових ігор.

²³⁵ ДАЖО фР-31, оп.1, сп.60, арк.138-139. Типи літніх оздоровчих майданчиків.

²³⁶ Дорогу детям // Физкультура и спорт. - 1933. - №23. - С.3.

²³⁷ ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.7, арк.98. Протокол №25 засідання ХМРФК.

Устаткування шкільного майданчика повинно було складатися: з польового містечка, де були б канати, драбини, жердини, бруси; з приладдя для спортивних ігор²³⁸. При відсутності приміщень, придатних для занять з фізкультури, зимова спортивна робота у школах виключно проводилась на фізкультурних майданчиках, на свіжому повітрі²³⁹, що пом'якшувало кризу відсутності спортивних залів. Для цього розроблялась спеціальна методика проведення гурткових занять з фізичної культури на свіжому повітрі зимою²⁴⁰.

На початку 30-х років фізичне загартування школярів у позашкільний час здійснювалось також у парках культури. Парки культури та відпочинку об'єднували в своєму складі фізкультурні майданчики, лижну станцію, відкриту сцену, читальню, майдан для ігор та ін. Вони обслуговували дітей протягом року, змінюючи засоби обслуговування відповідно до сезону²⁴¹.

Найсприятливіші умови для фізичного виховання школярів, використання у цьому процесі всіх відомих засобів створювалися в літніх таборах відпочинку. Наявність більш-менш достатньої кількості інвентаря і обладнання, націленість всього колективу табору на оздоровчо-масову роботу, постійний контроль за її ходом сприяли загартуванню та оздоровленню дітей.

У 20-ті роки, крім того, організовувались літні шкільні колонії. Це були сезонні оздоровчі заклади закритого типу, які створювались для здорових школярів, що потребували відпочинку. Їх організовували у заміській лісовій або степовій місцевості, у дачних будинках, а також сільських школах, які мали з містом зручне транспортне сполучення²⁴².

Майже цілодобове перебування на свіжому повітрі, чітке дотримання режиму дня, раціональне харчування, фізкультурна робота, сонячні ванни, купання – все це сприяло зміцненню здоров'я дітей, загартуванню їх організму.

²³⁸ Про підсилення роботи у справі фізичного виховання в установах НКО // Шлях освіти. - 1928. - № 5-6. - С.195-198.

²³⁹ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.3, арк.35. Краткий отчет профсоюза Юж.ж/д 1927г.

²⁴⁰ ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.16. П'ятирічний план будівництва радянської фізичної культури у м.Харкові 1927-1932р.р.

²⁴¹ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1218, арк.78. Листування з обласними ВНО.

²⁴² ДАХО фР-2786, оп.1, сп.56, арк.36. Физическая культура в летних оздоровительных учреждениях.

Загалом, зміст фізкультурно-оздоровчої роботи у літніх таборах сприяв залученню школярів до щоденних занять ранковою гімнастикою, вдосконаленню умінь на навичок, отриманих у школі на уроках фізкультури, прищепленню знань та навичок, котрі не можна формувати на заняттях в залі або невеликому спортмайданчику, підвищенню інтересу школярів до систематичних занять фізичною культурою та спортом, вихованню у дітей гігієнічних навичок.

Особливу популярність ця форма позашкільного загартування школярів здобула з середини 30-х років, оскільки економічний стан країни значно покращився, а організація літніх оздоровчих таборів потребувала великих коштів.

Зазначимо, що після створення комплексу “Готовий до праці і оборони” в УРСР заняття фізкультурою у літньому таборі проводилися з метою підготовки до складання норм на значок цього комплексу. Проведення роботи в такому напрямку забезпечувалося оптимальним добором тих чи інших ігор або вправ. Проте така організація роботи у піонерському таборі призводила до того, що притлумлювалась усяка ініціатива, діти в таборі не могли займатися тим видом роботи, який їм був більш до вподоби, що вносило певні суперечності у фізкультурну діяльність таборів відпочинку²⁴³.

Зазначимо, що при складанні плану фізкультурної роботи (водні процедури, туристичні походи, екскурсії) обов’язково враховувалися вікові і статеві особливості дітей.

Новий етап у розвитку позашкільної роботи розпочався у зв’язку з рішенням Всеукраїнської наради у справах позашкільної роботи (2-6 грудня 1932 року). У роботі своїх секцій нарада приділила увагу таким конкретним напрямкам позашкільної роботи: 1) фізкультурна робота з дітьми в літніх таборах; 2) особливості зимової фізкультурної роботи з дітьми; 3) військово-оборонна робота з дітьми; 4) будівництво спеціальних дитячих стадіонів (до плану також входили 27 водних станцій та 10 дитячих басейнів, крім того, у кожному районі та при школах планувалося організувати 5500

²⁴³ Крук М.З. Фізичне виховання дітей з використанням літніх оздоровчих майданчиків і таборів відпочинку в Україні (20-30-ті рр. ХХст.) // Початкова школа. – 2002. – №4. – С.77-79.

фізкультурних майданчиків)²⁴⁴.

Але робота щодо організації раціонального дозвілля школярів була все ж не досить ефективною. Зокрема, під час літньої оздоровчої кампанії 1933 року “у містах і райцентрах Чернігівської області 46 шкільних оздоровчих майданчиків охоплювали 4400 дітей, а в селах 173 майданчики – 12400 дітей. Створено 6 фізкультмайданчиків з одноразовим харчуванням, 26 майданчиків без харчування, які охоплювали відповідно 560 і 3846 дітей. Працюють 5 піонерських таборів з охопленням 820 дітей”²⁴⁵. Дещо кращою була ситуація по м.Одесі та області. Це зумовлювалося безпосередньою близькістю до моря та субтропічним кліматом. У м.Одесі функціонувало 15 таборів, 52 майданчики з харчуванням. По області працювало “3 табори з охопленням 5 660 піонерів, майданчиками охоплювалося 39 365 дітей, 17 санаторіїв оздоровлювали 2 115 дітей”²⁴⁶.

У Донбасі у 1933 році “літньою оздоровчою кампанією було охоплено по промислових містах 380650 дітей, по селах – 45 950, що становить відповідно 80% і 35% від загальної кількості дітей шкільного віку; 980 шкільних майданчиків охоплювали 255 тис.дітей (місто) і 36600 дітей (село); 33 санаторії охоплювали 9350 тис. дітей (місто) і 5 санаторіїв – 800 дітей (село); 91 піонерський табір охоплював 28 400 дітей (місто) і 21 табір – 3 850 дітей (село); 1080 фізкультурних майданчиків охопили 86500 дітей (місто) і 60 майданчиків – 4450 дітей (село). Крім того, екскурсіями по містах охоплено 2 875, по селах – 250 дітей”²⁴⁷.

У Дніпропетровській області при загальній кількості 646 тис. дітей шкільного віку всіма оздоровчими заходами було охоплено 211 тис. дітей, з них шкільними майданчиками – 157900 дітей; піонерськими таборами – 41650 дітей; літніми санаторіями – 11740 дітей. Масовими формами оздоровлення, водно-спортивними станціями, екскурсіями та туризмом – 50 тис. школярів²⁴⁸.

²⁴⁴ Спектор М. Позашкільну роботу з дітьми на принципову височінь // Комуністична освіта. -1933. - №1. - С.2-3.

²⁴⁵ ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1218, 78 арк. Листування з обласними ВНО. - арк. 17.

²⁴⁶ Там само. - арк. 18.

²⁴⁷ Там само. - арк. 4-5.

²⁴⁸ Там само. - арк. 14.

Але загалом по Україні літня кампанія була зорганізована недостатньо. Причинами цього були: 1. Брак достатньо оперативного керівництва з боку обласних ВНО. 2. Недоотримання продуктів харчування в достатній кількості. 3. Важкий стан в колгоспах, що не дозволяв забезпечити розгортання шкільних майданчиків. 4. Недостатня робота районних ВНО у напрямку відкриття шкільних майданчиків²⁴⁹.

Значну роль у позашкільній фізкультурній роботі відігравали гуртки фізичної культури, спортивні спартакіади, добровільні спортивні товариства. У дитячих установах соціального виховання ще на початку 20-х років зверталася значна увага на фізичне виховання дітей шляхом утворення гуртків фізичної культури під назвою “спортивні трійки”, які проводили догляд за фізичним розвитком. Також у цей час фахівці зі спорту, яких насправляв соцвих, організовували дитячі спортивні ігри та прогулянки.

Гурткова форма роботи з фізичного виховання постійно розвивалась і вдосконалювалась. Пізніше почали працювати секції з різних видів спорту, організовувалися заняття зі складання учнями нормативів комплексу ГПО і БГПО. Народний Комісаріат освіти разом із ВРФК у галузі позашкільного виховання розробили програми та статут про роботу гуртків фізичної культури серед дітей.

Зазначимо, що у 30-ті роки результати роботи у гуртках і спортивних секціях школярі могли показати на спартакіадах, на змаганнях. Спартакіади школярів відігравали важливу роль у підготовці та виявленні перспективних юних спортсменів. Ці масові змагання школярів проводилися в декілька етапів. Спочатку проводилися районні або міські, а переможці виступали на обласних та республіканській спартакіадах. Республіканська спартакіада включала змагання з видів спорту, що входили до програми Всесоюзної спартакіади школярів.

Про організацію та проведення районних спартакіад засвідчує записка завідуючого РВНО до директора однієї з шкіл Київської області від 20.06.1936р., в якій, зокрема, зазначалося: “Насамперед потрібно закупити для учнів спартакіади своєї школи потрібне спортприладдя, в якому вони будуть виступати на райспартакіаді. На придбання

²⁴⁹ Там само. – арк. 19.

спортприладдя виділити суми з асигнувань по своїй волі, що визначені на фізкультуроботу”²⁵⁰. Отже, як одній із форм позашкільної роботи, організації і проведенню спартакіад приділялася чимала увага як з боку шкільного керівництва, так і з боку ВРФК. Вдалих виступ на районній або міській спартакіаді дозволяв брати участь у спортивних змаганнях вищого гатунку, сприяв покращенню спортивних результатів учня. А певне тяжіння до рекордсменства було характерним для другої половини 30-х років. Саме досягнення результату, а не оздоровлення дітей часто ставало головною метою проведення змагань за межами школи.

Щоб вдосконалювати свої спортивні вміння та навички, школярі відвідували спортивні секції при добровільних спортивних товариствах (ДСТ). В основу роботи ДСТ був покладений принцип демократичного централізму і широкого залучення громадськості до керівництва самодіяльним фізкультурним рухом. Створення ДСТ дало можливість залучити до нього великі маси школярів. Враховуючи позитивний досвід роботи товариства “Динамо”, створеного у 1923р., “Спартак”, “Локомотива”, протягом 1935-36рр. на території Радянського Союзу (у складі якого була Україна) була створена ціла система добровільних спортивних товариств. Тільки за 1936р. їх було організовано 64²⁵¹.

У 20-ті рр. на теренах Західної України широкої популярності серед школярів набували різноманітні рухи та дитячі організації, серед яких особливе місце посідає спортивно-просвітницька організація “Пласт”.

Через п’ять років після заснування (з 1918р.) “Пласт” діяв під керівництвом Товариства охорони дітей і опіки над молоддю. Тоді “Пласт” був організацією спортивно-пізнавальною. Мета, яка не проголошувалася відкрито, але завжди розумілася, - це звільнення України, виховання справжніх українських патріотів, фізично сильних і духовно багатих. Головним пластовим законом був – “Україні необхідні сила духу, швидкість розуму, життєрадісність”.

У 20-х роках український “Пласт” нараховував тисячі членів, мав свої друковані органи - газети “Пластова зірка” і

²⁵⁰ ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.123, арк.178. Записка зав. РВНО до директора Мар’ятинської школи.

²⁵¹ Столбов В. История и организация физической культуры и спорта. - М.: Просвещение, 1989. - 287с.

“Молоде життя”. Остання зараз видається в Канаді. Але восени 1930р. організація була розформована польською владою.

“Пласт” – це мистецтво розвідника, подолання водних перешкод, стрій, військові ігри, походи, марш-кидки. Це - заняття різними видами спорту, участь у змаганнях, художньо-спортивних святах, таборах, уміння плавати, швидко і довго бігати. Це - оволодіння пластовими знаннями й уміннями, тренування, виховання витривалості, сили, дисциплінованості, характеру. Участь у пластовому русі активізувало дітей до фізичного самовдосконалення, адже цей засіб і був основою виховання пластунів.

Водночас із рухом пластунів розвиток і поширення на Галичині мала сокільська ідея, яка також популяризувала спорт та тіловиховання. Товариству “Сокіл” належить ідея “Фізичну культуру – на службу нації”. Зазначимо, що ця ідея достатньо чітко знайшла подальший розвиток у сучасній Цільовій комплексній програмі “Фізичне виховання – здоров’я нації”.

Разом із сокільськими товариствами виникли руханково-пожежні товариства “Січ”, які мали на меті тіловиховання та боротьбу з пожежами. “Січ” була руханково-пожежним товариством, але виконувала і культурно-освітні функції, влаштовуючи вечорниці, прогулянки та спортивні свята, на яких проводилися вправи, ігри, забави та атракціони.

Одним з таких спортивних свят, що проводилися в Західній Україні до 1939 року, був День українського спортсменця. Він оголошувався по всій Галичині і мав на меті поширення прогресивних ідей українського спорту. Клуби і спортивно-руханкові організації брали участь в його проведенні, виходячи із власних можливостей та рівня готовності їх учасників. Кожне спортивно-руханкове товариство при цьому укладало програму залежно від можливостей, прихильності учасників тощо. Однак свято мало і традиційні складові (див. Додаток Я)²⁵².

На території Радянської України фізкультурні свята були не менш популярними, аніж в Галичині. За їх проведення відповідали ради фізичної культури. Загальні свята фізкультури шкіл Соцвиху були досить масштабними і

²⁵² Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів. – Львів:Світ,1993. – 184с.

численними. Наприклад, у Харкові у травні 1929 року у такому святі брали участь понад 5 тисяч учнів. Свята проводилися з використанням масових естафет, усі учасники виконували загальні вільні рухи та фігурне марширування. Обов'язково мав проводитися парад учасників фізкультурного свята²⁵³.

Серед напрямків, як позашкільної роботи, так і розвитку всієї системи фізичного виховання в цілому, виділялася її воєнізація. У попередніх розділах вже наголошувалося на особливому значенні воєнізації процесу фізвиховання учнів на уроках фізкультури в школі та у позакласних формах роботи.

У роботі сектору Соцвиху Наркомосу України в галузі позашкільної роботи у цей період була створена секція з питань змісту та методів військово-фізкультурної та оздоровчої роботи серед дітей²⁵⁴, яка займалася розробкою програми військово-оборонної роботи серед учнів.

До певної міри саме на позашкільні гурткові заняття з фізкультури покладалося завдання узгодження в єдиний воєнізований комплекс тих знань і навичок, які набувалися як на уроках фізкультури, так і під час вивчення військової справи на інших заняттях. Наприклад, при проведенні екскурсій, прогулянок і т.п. в школі використовувалися не лише марширування, біг, але й водночас проводилися змагання, спрямовані на зміцнення військових вмінь (окоміру, орієнтування на місцевості тощо).

Військове виховання значною мірою здійснювалося в процесі позашкільної роботи оскільки почуття колективізму, навички дисципліни, вміння командувати і підпорядковувати вважалися необхідними для майбутніх радянських солдатів.

Воєнізація змісту позашкільної роботи, тобто її програма полягала, з одного боку, в оволодінні військово-прикладними вправами, а з іншого – наданні всім спортивним заняттям військової спрямованості. Метод воєнізації полягав у тому, що час від часу, починаючи з перших місяців навчання, деякі заняття проводилися не в гімнастичних залах або на спортмайданчиках, а переносилися в природні умови. “Робота на місцевості, - зазначалося у тодішніх статтях, - є

²⁵³ ДАХО фР-2786, оп.1, сп.123, арк.30. Протокол №7 засідання шкільної секції ХОРФК від 02.02.1929р.

²⁵⁴ ЦДАВО України, ф-166, оп.1, сп.151, арк.17. Матеріали про роботу сектору Соцвиху Наркомосу УРСР.

одним з найактивніших методів військової підготовки в школі. Ніяка інша робота не забезпечує так формування знань та навичок, як робота на місцевості, поза шкільним приміщенням, особливо, коли процес воєнізації має характер найпростіших ігор та змагань”²⁵⁵.

Досить продуктивною формою воєнізації позашкільної роботи у ці роки було проведення військових вправ у гуртках фізкультури на місцевості спільно з осоавіахімівським осередком та іншими шкільними організаціями.

Головним у цій справі вважалося формування прикладних умінь, подальше виховання та розвиток навичок дисципліни, витримки, наполегливості за умови забезпечення комплексності військово-навчальної та фізкультурної роботи. Отже, позашкільна діяльність на місцевості – це своєрідний тренінг із формування прикладних умінь та вправляння у воєнізованих іграх, як засобу поєднання фізичного виховання з військовим.

Отже, як засвідчив аналіз архівних та опублікованих джерел, становленні системи фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, займали певне місце і позаурочні форми, а на початку досліджуваного періоду — основне. На початку 20-х років, коли урок фізкультури ще не був визначений як основна форма фізичного виховання школярів, тому для зміцнення здоров'я дітей використовувались фізкультурно-оздоровчі форми в режимі шкільного дня. Тенденція до їх розвитку та поліпшення оздоровчого ефекту від виконання простежується аж до впровадження у шкільне життя комплексу ГПО та БГПО.

Серед зазначених вище фізкультурно-оздоровчих форм з початку 30-х років подальше становлення отримало лише використання резервних уроків для здійснення фізичного виховання учнів. 20-ті р.р. XX ст. були етапом широкого використання гігієнічної гімнастики до занять, рухливих ігор на перервах між уроками, фізкультурних хвилин під час уроків. Варто зазначити, що сучасна школа також може використовувати елементи досвіду трудових шкіл-семирічок, оскільки матеріальні можливості сучасних шкіл є обмеженими. Прикладом може слугувати діяльність у

²⁵⁵ Фізкультура і воєнізація в середній школі // Фізкультура и спорт. -1931. - №2. - С.13-17. - С.15.

напрямку фізичного виховання учнів ЗОШ №2 та №24 м.Житомира, в яких “фізкультхвилинки” на уроках проводяться через кожні 10-12 хв., при виникненні так званого “порожнього” уроку (він використовується виключно для рухливих та спортивних ігор) регулярно проводиться гімнастика до занять, причому її комплекси змінюються щотижня.

Що ж до гурткових форм фізичного виховання учнів, то тенденція до їх запровадження виявилася з середини 20-х років, оскільки матеріально-технічна база шкіл, а також брак реманенту на початку досліджуваного періоду позбавляв можливостей їх запровадження. На цьому етапі гуртки фізичної культури мали спортивну спрямованість, у школах розвивалися секції з різних видів спорту. З початку 30-х р.р. у секціях шкільного гуртка фізкультури готували школярів до складання норм комплексів ГПО та БГПО.

Протиріччя у становленні гурткових форм фізичного виховання на даному етапі полягало у тому, що ідея впровадження спортивних секцій у шкільний побут не була підкріплена виділенням спеціальних коштів для придбання спортивного реманенту та достатньою кількістю висококваліфікованих спеціалістів. Це, у свою чергу, не сприяло розвитку згаданої форми позакласної діяльності школярів з фізичного виховання.

Для пропаганди шкільної фізичної культури у 20-х роках використовувалися фізкультурні свята - дні фізичної культури, які не вимагали великої кількості коштів. Дані форми використовувались і в 30-х рр., але оздоровча їх спрямованість змінилась у зв'язку зі складанням учнями норм ГПО. Тому свята дедалі частіше ставали показовими і не використовувалися як спортивні змагання. Останні, тим самим, виокремилися в особливу форму позакласної роботи з фізичного виховання в загальноосвітніх школах України.

Дослідження процесу становлення та розвитку позашкільних форм роботи з фізичного виховання у школах дозволяє виділити певні суперечності та тенденції.

Зокрема, у перші повоєнні роки фізичне виховання школярів здійснювалося переважно у сімейному середовищі і мало здебільшого оздоровчу гігієнічну спрямованість. 20-ті роки характеризуються розгортанням позашкільної фізкультурної роботи на літніх оздоровчих майданчиках та становленням гурткових форм роботи із школярами. У 30-х

роках значної популярності серед дітей набували літні піонерські табори і спортивні секції, які функціонували при добровільних спортивних товариствах. Крім того, протягом всього періоду позашкільні форми роботи з фізкультури поповнювалися елементами воєнізації. Суттєвим є те, що мета позашкільної роботи з фізкультури трансформувалася від власне оздоровлення дітей та прищеплення їм гігієнічних навичок до досягнення високих спортивних результатів і, певною мірою, заохочення до результативності, що сприяло її масовості.

Визначальною суперечністю позашкільної роботи з фізичної культури була суперечність між постановкою високих завдань та об'єктивною неможливістю їх виконати через слабку матеріально-технічну базу та брак кваліфікованих спеціалістів.

Також серед чинників доцільно зазначити епізодичну увагу з боку Наркомосу, ВРФК та громадських організацій до організації фізичної культури, що також призводило до зниження інтересу серед школярів. Фінансово і морально не підкріплена ініціатива з боку окремих шкіл, спеціалістів та й просто школярів не мала реального впровадження в життя. Були випадки, коли учні, не дочекавшись підтримки від фізкультурних організацій, самотужки будували спортивні майданчики, в складчину купували м'ячі і грали в футбол, у волейбол, вправлялися у бігу та стрибках. На початку 30-х рр. XX ст. спостерігається тенденція до незначного охоплення фізичним вихованням школярів, оскільки у гуртках фізкультури займалося тільки 2% учнів, а в об'єднаннях Осоавіахіму перебувало всього 10% старшокласників.

До певної міри не реалізовувалася активність дітей, не задовольнялося їх бажання займатися спортом. Тому школярі-спортсмени були змушені залишати навчання у школі і вступати до спортивних товариств для дорослих. Це зумовлювало їхню ранню спеціалізацію і негативно впливало на загальний фізичний розвиток.

Запровадження комплексу ГПО справило, безумовно, позитивний вплив на всю фізкультурну роботу в школі, але у літніх таборах педагоги займалися не лише оздоровленням піонерів, не тими видами діяльності, які подобалися дітям, а передусім підготовкою до складання нормативів вже зазначеного комплексу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

ЗМІСТ ТА ФОРМИ ФІЗИЧНОГО ЗАГАРТОВУВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ

План

1. Характеристика типів літніх оздоровчих майданчиків в Україні в 20-х рр. ХХ ст.
2. Особливості позашкільної роботи з фізичного виховання в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст.
3. Зміст фізкультурно-оздоровчої роботи у літніх таборах відпочинку.

Література

1. Матвеев А.П., Мельников С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Учебное пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 1991. – 191с.
2. Козленко М.П., Вільчковський Е.С., Цвек С.Ф.. Теорія і методика фізичного виховання у початкових класах. – К.: Вища школа, 1984. – 229 с.
3. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів (Практикум). – Львів: Світ, 1993.
4. Минаєв Б.Н., Шиян Б.М. Основи методики фізичного виховання школярів. Учебний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – М., "Просвіта", 1989.
5. Борисенко А.Ф., Цвек С.Ф. Руховий режим молодших школярів.: Посібник для вчителя. – К.: Радянська школа. 1989. – 192 с.
6. Крук М.З. Фізичне виховання дітей з використанням літніх оздоровчих майданчиків і таборів відпочинку в Україні (20-30-ті рр. ХХст.) // Початкова школа. – 2002. – №4. – С.77-79.
7. Практикум з педагогіки Навч. посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А. Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – С.377-394. (колектив авторів).
8. Крук М.З. Становлення системи фізичного виховання школярів (20-ті рр. ХХ ст.) // Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Збірник наукових праць. – Київ-Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 58-62.

9. Крук М.З. Становлення оздоровчих форм фізичного виховання (20-30-ті рр.): Молода спортивна наука України: Зб.наук.пр. в галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2003. – С.195-199.

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте типи літніх оздоровчих майданчиків як засобу оздоровлення учнів.
2. Розробіть структурно-логічну модель системи фізичного виховання у школах в 30-ті рр. ХХ ст.
3. Оформіть у вигляді таблиці форми фізичного виховання у позашкільній діяльності (досвід минулого і сучасності).
4. Літні табори відпочинку як одна з форм позашкільної роботи (творча студентська робота).
5. Дитячий самодіяльний рух з фізичного виховання у школах України (творча студентська робота).

ПРОГРАМА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ ЗАЛІКУ

1. Аналіз циркулярів і заходів Міністерства народної освіти, виданих на початку ХХ ст., направлених на фізичне виховання учнів.
2. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у педагогічній спадщині К.Ушинського.
3. Роль О. Бутовського у розвитку фізичної культури та спорту.
4. Педагогічні погляди П.Лесгафта на фізичне виховання, їх вплив на основоположників радянської педагогіки.
5. Фізичне виховання у творчості С Шацького.
6. Особливості розвитку фізичного виховання у системі шкільництва в Україні у період відродження державності.
7. Основи тіловиховання у творчості Г. Ващенко.
8. Значення фізичного виховання у формуванні українського патріота в педагогічній спадщині С. Русової та А. Крушельницького.
9. Роль спортивних молодіжних товариств у реалізації завдань національного тіловиховання дітей.
10. Фізичне виховання у творчій спадщині П. Блонського.
11. Погляди А. Макаренка на фізичний розвиток комунарів і колоністів.
12. Роль Н. Крупської у формуванні радянської системи фізичного виховання.
13. Створення основ соціалістичної системи фізичного виховання та початок розвитку радянського фізкультурного руху.
14. Програмно-нормативні основи радянської системи фізичного виховання.
15. Завдання та зміст фізичного виховання у школах України в 20-ті рр. ХХ ст.
16. Значення комплексу ГПО у розвитку шкільної фізичної культури в Україні у 30-х рр. ХХ ст.
17. Гурткові форми роботи з фізичного виховання у перші роки радянської влади в Україні.
18. Характеристика основних форм гурткової роботи з фізкультури в школах УРСР в 30-х рр. ХХ ст.
19. Розвиток секційної роботи учнів після прийняття комплексів БПО і ГПО.

20. Завдання та зміст уроків фізкультури в українській початковій школі 20-х років.

21. Комплексні програми і фізичне виховання школярів.

22. Вплив комплексів ГПО і БГПО на вдосконалення навчальних планів та програм з фізичного виховання учнів.

23. Схожість та відмінність у засобах фізичного виховання учнів в 20-ті рр. та в сучасних умовах.

24. Урок фізкультури як основна форма фізичного виховання після прийняття комплексу ГПО.

25. Умови, в яких здійснювалося фізичне виховання на уроках фізкультури.

26. Використання спортивних ігор на уроці фізкультури в 20-30-х рр.

27. Відмінності між схемами сучасного уроку фізкультури і уроком фізкультури в 20-х рр.

28. Фізкультхвилинки під час уроків в школі – дієвий засіб оздоровлення та підтримки уваги учнів.

29. Зарядка до уроків як одна із фізкультурно-оздоровчих форм.

30. Використання рухових ігор під час перерв та у групах подовженого дня.

31. Характеристика типів літніх оздоровчих майданчиків в Україні в 20-х рр. XX ст.

32. Особливості позашкільної роботи з фізичного виховання в Україні у 20-30-х рр. XX ст.

33. Зміст фізкультурно-оздоровчої роботи у літніх таборах відпочинку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ОСНОВНИХ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований – М.: Педагогика, 1982 – 192 с.
2. Блонський П.П. Вибрані педагогічні твори. – М.:Изд.АПН РСФСР,1961. – 632 с.
3. Блях В.А. Шкільна корегуюча гімнастика по Кляпу //Теорія і практика фізичної культури. - 1927. - №2. – С.26-32.
4. Бондаревський Е.Я. Кадетова А.В. О школьных программах по физкультуре // Физическая культура в школе. – 1987. -№3. – С.31-35.
5. Бреслав І. Фізичне виховання в трудовій школі // Шлях освіти. –1924. - №11-12. – 168с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. –162с.
7. Биляева Л. Школьные праздники физической культуры // Методика и практика. –1930. - №2. – С.32-33.
8. Бунчук М.Д. Організація фізичної культури. – К.:Вища школа,1970. – 59с.
9. Бутовський О.Д. Вибрані твори / Авт.-упорядн. В.В.Драга, М.Д.Зубалій / За ред.. А.В.Дорошенка. – К.: Ніч лава, 2006. – 240 с.
- 10.Войналович О.О. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи для нац.меншин в Україні /1917-1938/ : Дис...канд. пед.н. 13.00.01 – К, 1999. – 252с.
- 11.І Всесоюзная конференция по физической культуре. – М.: Изд.ВРФК.- 102с.
- 12.Глібов В. Як провести зимові канікули в школі // Комунал.освіта,1933. - №9. – С.108-110.
- 13.Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К, 1977. - 374с.
- 14.Горинський М., Божко В. Військова підготовка в школах м.Києва за 1939/40 н.р. // Комуністична освіта. - 1940. - №8. – С.117-120.
- 15.Державний архів Житомирської області (ДАЖО) ф-73, оп.2, сп.42, арк.134.
- 16.ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.135.
- 17.ДАЖО ф-73, оп.2, сп.43, арк.63. О выписке книг и

- учебных пособий.
- 18.ДАЖО ф-73, оп.2, сп.39, арк.69-72. О ремонте зданий гимназии в 1905г.
 - 19.ДАЖО ф-72, оп.1, сп.802, арк.3. Отчет 2-й житомирской гимназии.
 - 20.ДАЖО ф-73, оп.1, сп.296, арк.18. О состоянии 2-й Житомирской мужской гимназии в 1902г.
 - 21.ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.57. Об изменении учебных планов и программ (реформа средней школы).
 - 22.ДАЖО ф-73, оп.2, сп.42, арк.137. Сличительные ведомости об оборотах спецсредств.
 - 23.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.
 - 24.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.118, арк.146. Протоколы Волынского губернского учебно-методического комитета.
 - 25.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.37. Программы учебных предметов.
 - 26.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.118, арк.147. Программы учебных предметов.
 - 27.ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.28, арк.80-81. Учебные планы на 1928\29г.
 - 28.ДАЖО фР-239, оп.2, сп.4, арк.119. Робочі плани і програми 8-ї трудової школи.
 - 29.ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.26, арк.29. Планы работы школы на 1927-28г.
 - 30.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.119, арк.27. Протоколы Президиума Волынского губернского совета физической культуры.
 - 31.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.18. Сведения о проведении экскурсий.
 - 32.ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.58. Листування з Базарською наросвітою з питань Мар'янівської школи.
 - 33.ДАЖО фР-1138, оп.1, сп.18, арк.41-48. Протоколы педсоветов Денишивской семилетки.
 - 34.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.39, арк.22. Протоколы заседаний школьного совета 1925г.
 - 35.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.86, арк.45. Протоколы, инструкции и переписка об охране детства.
 - 36.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.44, арк.37. Протоколы заседаний школьного совета 1926г.
 - 37.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.89, арк.46. Протоколы, инструкции и переписка об охране детства.

- 38.ДАЖО фР-1948, оп.1, сп.2, арк.19. Протоколи засідань 56-й трудової школи г.Житомира
- 39.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.12. Акт комісії по огляду майна школи 1926г.
- 40.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.119, арк.19. Звіт І-го Волинського губернського зібрання по фізическій культурі.
- 41.ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.61. Відчит про роботу Мар'ятинської трудової школи Київської області 1936р.
- 42.ДАЖО фР-2372, оп.1, сп.8, арк.77-90. Ярунська середня школа Ярунського району. Опис справ та інших матеріалів.
- 43.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.1. Програма дитячого утренника 1923г.
- 44.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.2, арк.31. Протоколи засідань шкільного ради на 1922-23г.
- 45.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.101. Програма виступу гімнастичної секції.
- 46.ДАЖО фР-239, оп.1, сп.22, арк.33. План роботи секції ЗФП.
- 47.ДАЖО фР-1689, оп.1, сп.22, арк.171. Програма внутрішкільних спартакіад.
- 48.ДАЖО фР-2372, оп.1, сп.8, арк.27. Річний звіт Ярутинської середньої школи за 1939/40.
- 49.ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.56. Лист зав.сектором соцвихову до управління справами Волинської ГВНО.
- 50.ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.22, арк.184. Типовий розпорядок для шкільних майданчиків.
- 51.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.60, арк.138-139. Типи літніх оздоровчих майданчиків.
- 52.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.86, арк.35-36. Звіт про оздоровчу компанію 1928р.
- 53.ДАЖО фР-31, оп.1, сп.83, арк.321. Протокол 4-27 Губернського відділу Народної освіти 24.08.1923р.
- 54.ДАЖО фР-1682, оп.1, сп.123, арк.178. Записка зав. РВНО до директора Мар'ятинської школи.
- 55.Державний архів Харківської області (ДАХО) фР-203, оп.1, сп.2047, арк.148. План здійснення фізического виховання серед всіх вікових груп.
- 56.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.7, арк.84. Протокол №5 засідання Президії ХОРФК від 18.06.29р.
- 57.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.18. Загальний стан праці з фізичної культури у м.Харкові з 1927-1929р.р.

- 58.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.10. Пятилетний план развития физической культуры в г.Харькове 1927-1932г.г.
- 59.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.72, арк.8. Доклад ХОСФК о состоянии физической культуры в учреждениях ОНО.
- 60.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.123, арк.27. Протокол заседания по подготовке школьных праздников физкультуры.
- 61.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.135, арк.23. Положення Про шкільне змагання 1930/31 н.р.
- 62.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.134, арк.19. Програма з фізкультури для ФЗС і ШКМ 1930р.;
- 63.ДАХО, ф-1392, оп.1., спр.13,арк..10. Директивний лист Про завдання фізичної культури у справі військової підготовки підготовки населення.
- 64.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.15. Пятилетний план развития физической культуры в г.Харькове 1927-1932г.г.
- 65.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.72, арк.61. Постановка физической культуры в школах соцвосп. г.Харькова.
- 66.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.7, арк.113. О задачах физической культуры в связи с обороной страны.
- 67.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.134, арк.56. Протокол засідання президіуму шкільної секції фізичної культури.
- 68.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.182, арк.78. Звернення Харківської міськради фізичної культури до команд 23 стрілкової дивізії;
- 69.ДАХО фР-1932, оп.1, сп.7, арк.29. Орієнтовні схеми занять з прикладних вправ.
- 70.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.56, арк.36. Физическая культура в летних оздоровительных учреждениях.
- 71.ДАХО фР-2786, оп.1, сп.123, арк.30. Протокол №7 засідання шкільної секції ХОРФК від 02.02.1929р.
- 72.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.13, арк.16. П'ятирічний план будівництва радянської фізичної культури у м.Харкові 1927-1932р.р.
- 73.ДАХО фР-1392, оп.1, сп.3, арк.35. Краткий отчет профсоюза юж.ж/д 1927г.
- 74.Державний архів м.Харкова (ДА м.Харкова) фР-1392, оп.1, сп.13, арк.24. Стан охоплення фізичною культурою на початок і кінець п'ятирічки по м.Харкову з кошторисними даними.
- 75.ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.13, арк.23. Стан

- охоплення фізичною культурою на початок і кінець п'ятирічки по м.Харкову з кошторисними даними.
- 76.ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.7, арк.97. Протокол №24 засідання ХМРФК.
 - 77.ДА м.Харкова фР-1392, оп.1, сп.7, арк.98. Протокол №25 засідання ХМРФК.
 - 78.Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття) – К.: Райдуга, 1994
 - 79.Державний архів м.Кам'янець-Подільського ф.319, оп.2, сп.638, арк.5. "Дело о проведении гимнастических праздников при Каменец-Подольской мужской гимназии."
 - 80.Державний архів м.Львова ф-179, оп.3, сп.728, арк.3. "Про діяльність приватної української гімназії ім.Т.Шевченка у м.Городенка.
 - 81.Директиви ВКП(б) і Постанови радянського уряду про народну освіту за 1917-1947 р. – М.-Л.,1947. – Вип.2.
 - 82.Директиви ЦК ВКП(б) и постановления правительства по народному образованию за 1917-1947гг. – М-Л, 1947. – Вип.2. – 113с.
 - 83.Дорогу детям // Физкультура и спорт. - 1933. - №23. – С.3.
 - 84.Еще о "нормальном" уроке // Физкультура і спорт. - 1929. - №2. – С.2-3.
 - 85.За "нормальный" урок в школе // Физкультура і спорт. - 1929. -№11. – С.2-3.
 - 86.Зарядка в школе // Физкультура и спорт. - 1929. - №41. – С.3.
 - 87.Іллін Н.Н. Фізичне виховання і санітарна освіта в американських школах //Шлях освіти. - 1926. - №6-7. – С.201-203.
 - 88.Історія педагогіки / За ред. проф. М.В.Левківського, О.А.Дубасенюк. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2000. – 436с.
 - 89.Карамаш С. Про що розповів родинний архів // Хрещатик. – 1995. – 21лютого.
 - 90.Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1997.
 - 91.Керри Джеймс. Основание воспитания общественных училищ. – Спб,1862. – 176с.
 - 92.Клубная работа по физической культуре в школе // Физкультура и спорт. - 1931. - №1. – С.29-34.
 - 93.Комплексна програма "Фізичне виховання здорової нації".

- Житомир, 1998. – 46с.
94. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.- К: Райдуга, 1994.
 95. КП України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К.: Політвидавництво, 1976. – С.973-978.
 96. Кравець В. Історія української школи та педагогіки. Навчальний посібник для студентів навчальних закладів та університетів. – Тернопіль, 1994. – С.251.
 97. Крук М.З. Становлення системи фізичного виховання школярів у 20-ті рр.: Національна освіта: традиції і новації. – К. – Житомир, 2002. – С.55-59.
 98. Крук М.З. Теоретичні аспекти фізичного виховання у дореволюційній педагогіці //Вісник Житомирського педуніверситету. – 1999. - №4. – С.22-27.
 99. Крук М.З. Позакласна військово-фізкультурна робота в школах України (20-30-ті рр. ХХст.) //Вісник Житомирського педуніверситету. – 2000. - №6. – С.117-121.
 100. Крук М.З. Фізичне виховання дітей з використанням літніх оздоровчих майданчиків і таборів відпочинку в Україні (20-30-ті рр. ХХст.) //Початкова школа. – 2002. - №4. – С.77-79.
 101. Крук М.З. Становлення оздоровчих форм фізичного виховання (20-30-ті рр.): Молода спортивна наука України: Зб.наук.пр. в галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2003. – С.195-199.
 102. Крук М.З. Розробка завдань та змісту фізичного виховання у творчості К.Д.Ушинського: Фізичне виховання, спорт, культура, здоров'я у сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Луцьк: Медіа, 1999. – С.55-59.
 103. Крук М.З. Фізичне виховання учнів у загальноосвітніх школах України (20-30-ті рр. ХХст.): становлення системи: Навчально-методичні розробки. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 36с.
 104. Практикум з педагогіки: Навч.посібник: видання 2-е, доповнене і перероблене /За заг.ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2002. –399с.
 105. Крупська Н.К. Педагогічні твори: В 10 т.- М.: АПН, 1963.
 106. Крушельницький А. Дитяче господарство: основа української національної діяльності школи. – Коломия,

- 1927, - 36с.
107. Крушельницький А. Наука української мови в середній школі. – Львів, 1912, - 86с.
 108. Кун А. Всеобщая история физической культуры и спорта. - М.:Радуга,1982. – 399с.
 109. Ленін В.І. Повне зібрання творів: У 55. – К.: Політвидав України, 1972.
 110. Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1988. – 398с.
 111. АКСМ України в рішенні з'їздів та конференцій. (1919-1966). К.:Молодь,1969. – 915с.
 112. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Т.Д. Історія української школи і педагогіки: Навч.посіб. / За ред. О.О.Любара. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450с.
 113. Майборода В.Г. Історія становлення і розвитку національної школи в Україні // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993.-№1. – С.72-82.
 114. Макаренко А.С. Педагогічні твори. – У8т. – Т.2. – М: Педагогіка, 1983. – 562с.
 115. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХст.): Хрестоматія /Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін. - К.: Наук.світ, 2003. – 418с.
 116. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч.альний посібник. – К.: Вікар, 2003. – 335с.
 117. Михайлов Н. Про роботу комсомолу в школі // Молода гвардія,1939. – С.88-89.
 118. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті – К: “Шкільний світ”, 2001.
 119. Ніколаєв Л.П. Вплив соціальних факторів на розвиток дітей // Теорія і практика, 1927. №5. – С.9-14.
 120. Нужен ли “нормальный” урок в школе? // Фізкультура і спорт,1929. -№12. – С.2-3.
 121. Пастернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 р.р. К., 1920. – 54с.
 122. Педагогіка: Хрестоматія /Уклад.: А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. – К.:Знання-Прес, 2003. – 700с.
 123. Первый общеземский съезд по народному образованию: Доклады.- М.,1914.- 43 с.
 124. Петров Н. О единой системе физкультуры в школе // Физическая культура и соц.строительство. - 1932. -№2. – С.15-23.

125. Петров Н. Фізкультура в школі. – К-Х.: Радянська школа, 1939. – 46с.
126. Писаренко С. З досвіду роботи позашкільної роботи Біловодської середньої школи ім.Горького // Комуністична освіта. - 1940. - №5. – С.95-99.
127. Подвойский Н.И. Ленин о физическом воспитании // Красный спорт. - 1940. – 21 января.
128. Про підсилення роботи у справі фізичного виховання в установах НКО” // Шлях освіти. - 1928. - №11. – С.194-198.
129. Програма з фізичної культури для трудової політехнічної школи (I-VII кл.). - 2-е вид. - Х.:Радянська школа, 1932. – 160с.
130. Програма з фізичної культури для ФЗС: ШКМ – V, VI, VII гр. - Х.:Народний вчитель, 1930.- 152с.
131. Програма з фізкультури для трудової політехнічної школи (I-VII кл.) 2-е вид.- Х.: Радянська школа, 1932. – 147с.
132. Програма и план занять в школах соцвоса и в организации юных пионеров. – Х.:Пролетарий, 1925. – 47с.
133. Програми початкової і середньої школи I-IV кл. - Х.:Радянська школа, 1935. – 120с.
134. Програми початкової школи - К.:Радянська школа, 1938. – 171с.
135. Програми початкової школи. – Х., 1933. – 93с.
136. Программа и методические записки единой трудовой школы – 5-й вып. - М.-Л.:Госиздат, 1927. – 154с.
137. Про підсилення роботи у справі фізичного виховання в установах НКО // Шлях освіти. - 1928. - № 5-6. – С.195-198.
138. Проппер В. Организация физкультурных перемен в школе //Физкультура и спорт. - 1929. - №50. – С.2-3.
139. Проппер В. Пути физкультурного оздоровления школы // Физкультура и спорт. - 1928. - №46. – С.2-3.
140. Против “нормального” урока в школе // ФиС. - 1930. - №3. – С.22-24.
141. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття: Науково-методичний збірник: У 2ч. - Ч.1,2. - К, 1998.
142. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2т. – Т.2. – К.: Либідь, 1997. – 304с.
143. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 53с.

144. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. - 1912. - №4. - С.22-25.
145. Русова С. Нова школа соціального виховання. - Катеринослав-Лейпциг, 1924. - 29с.
146. Руссо Ж.Ж. Избранное (Главы и отрывки из сочинений). - М.: Дет.литература, 1976. - 190с.
147. Семашко Н.А. Фізичне виховання школярів. - М.-Л.:Вид.Академії педагогічних наук РСФСР,1947. - 78с.
148. Сергеева В.Ф. Софія Русова про фізичний розвиток дітей дошкільного віку // Педагогіка і психологія. - 1996. -№2. - С.146-151.
149. Сысоев С. Спортивные игры в школе //Физкультура и спорт. - 1928. - №3. - С.3.
150. Собчинська М.М. Становлення і розвиток шкільної і педагогічної думки в УНР: (1917-1920р.р.) Дис... канд.пед.н. 13.00.01 - К, 1995. - 216с.
151. Спектор М. Позашкільну роботу з дітьми на принципову височінь //Комуністична освіта. -1933. - №1. - С.2-3.
152. Спортивные игры в школе //Физкультура и спорт. - 1931. -№4. - С.9-10.
153. Справочник партийного работника: Вып.V.. - М.: Госиздат. 1926. - 385с.
154. Столбов В. История и организация физической культуры и спорта. - М.:Просвещение,1989. - 287с.
155. Столбов В.В. История физической культуры: Учеб. для студ.пед.ин-тов.- М.: Просвещение, 1989. - 286с.
156. Стрёмовский М. Зарядка в школе //Физкультура и спорт. - 1928. - №6. - С.2-4.
157. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки. // Шлях освіти. - №4. - 1998. - С.5-7.
158. Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: Зб.наук.праць /Ред. кол. О.А.Дубасенюк та ін. - К.: ІЗМН, - Житомир: Житомир.держ. пед. ун-тет, 1999. - 380с.
159. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: Навчальний посібник /За ред. О.А.Дубасенюк. - у 2ч. - Житомир: Житомир. держ. пед.ун-тет, 2001. - 384с.
160. Уроки фізкультури в шкільному общеобразовательном комплексі //Физкультура и спорт. -1929. -№6. - С.3-4.
161. Ушинський К.Д. Зібрання творів: В 11т. - М.: Вид. АПН

- РСФСР, 1950.
162. Физическая культура в начальной школе: Методическое пособие для учителей начальной школы. - М.: Учпедгиздат, 1937. - 57с.
 163. Физическая культура и социалистическое строительство // Методика політехнічної школи. - 1932. - №7. - 3-5с.
 164. Физическое воспитание в трудовой школе // К новой армии. - 1920. - №16. - С.31-34.
 165. Фізична культура в ФЗС (програмний матеріал і методичні вказівки з фізичної культури в ФЗС) - М.-Л.: Фізична культура і туризм, 1933. - 51с.
 166. Фізкультура і воєнізація в середній школі // Фізкультура и спорт. - 1931. - №2. - С.13-17.
 167. Філоненко С.М. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917-1920 р.р. // Відродження. - 1993. - №2. - С.9-10.
 168. Філь М. Фізична культура за новими програмами масових шкіл // Шлях освіти. - 1929. - №5-6. - С.126-134.
 169. Харабуга Г.Д. К.Д. Ушинский о физическом воспитании // Советская педагогика. - 1962. - №2. - С.88-95.
 170. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО України) ф-166, оп.9, сп.1384, арк.8. Організація літнього відпочинку та оздоровча кампанія для I групи ФЗС.
 171. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10875, арк.94. Робочий план з фізкультури для шкіл Соцвиху (6-7 клас).
 172. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.29. Програма з фізичного виховання у школах Лубенської округи для I концентру на 1928-29 н.р.
 173. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10875, арк.263-264. Програма військових знань для шкіл Соцвиху (5-6 клас).
 174. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.23. Додаток до програми з фізичного виховання для семирічних шкіл.
 175. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.11, сп.169, арк.53. Навчальна сітка для школи сліпих молодшого концентру.
 176. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1173, арк.5. Забезпечення шкіл безкоштовними гарячими сніданками.
 177. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1178, арк.20. Стан шкільного харчування за I квартал 1932-33 н.р.
 178. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.20. Звіт за проробку роботи з фізичної культури по установах народної освіти м.Києва 1929/30 н.р.

179. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10885, арк.105. Стан роботи по Дніпропетровських школах 1929/30 н.р.
180. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10869, арк.23-24. Робочий план з фізичної культури для 7 класу.
181. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10873, арк.31. Обіжчик НКО від 16.02.1926р.
182. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.6. Оздоровча кампанія та організація літньої роботи для III групи ФЗС.
183. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.22. Звіт за пророблену з фізичної культури роботу по установах народної освіти 1930/1931 н.р.
184. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.17. Про наслідки обстеження стану фізичної культури по трудових школах.
185. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.12. Засідання секції фізичної культури Наркомосу.
186. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10885, арк.107. Стан роботи з фізичної культури за 1929р.
187. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.9, сп.1335, арк.4. Циркуляр інспектури фізичної культури НКО від 16.10.30р.
188. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10270, арк.30. Інструкція про майданчики фізичної культури.
189. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.49. Інструкція по проведенню фізкультдня.
190. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10870, арк.50. Обіжчик для профшкіл.
191. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.6, сп.10875, арк.232. Досвід проведення шкільних спартакіад.
192. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.11, сп.168, арк.43-44. Основні завдання військово-фізичної роботи в школах на 1933р.
193. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.10, сп.1218, арк.78. Листування з обласними ВНО.
194. ЦДАВОВУ, ф-166, оп.1, сп.151, арк.17. Матеріали про роботу сектору Соцвиху Наркомосу УРСР.
195. Цитович В. Стрелковые кружки в пионерских отрядах и школах 2-й ст. //Физкультура и спорт. - 1928. - №23. - С.2-3.
196. Цільова комплексна програма “Фізичне виховання – здоров’я нації”, затверджена Указом Президента України від 1.09.1998р. - №963\98.
197. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. – В 2т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 414с.
198. Шацкий С.Г. Педагогические сочинения: В 4т. – Т.4. –

- М.: Просвещение, 1965. – 328с.
199. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів. – Львів:Світ,1993. – 184с.
200. Яковлев В. Примерные уроки по физической культуре в начальных классах. - М.:Учпедиздат,1936. – 51с.

Додаток А

Програма з фізкультури
для 1-2 класів трудових шкіл Житомирської округи
(затверджена 26.01.1925 р.)

Відділи	Розділи	З м і с т
I. Порядкові вправи	1. Шикування 2. Маршируван ня	1. Шикування класу; стійка “струнко”, “вільно”; повороти, перешиккування. 2. Марширування під спів, під музику, під лічбу. Ходьба по простим_____
II. Еlemen- тарно-ви- хивуючі вправи	Характерні рухи	Гра пов'язана з проробленим в класі матеріалом ; імітаційні рухи пташок, тварин, праці людини. Ілюстрові ігри під спів .
III. Природні рухи	1. Ходьба і біг 2. Стрибки 3. Метання	Прості для 1-го та складні для 2-го класу рухові командні ігри: з бігом, стрибками на одній нозі, підскоками, з м'ячем.
IV. Спеці- альні вправи	1. Дихальні вправи 2. Вправи для заспокоєння	Повільна ходьба з підніманням рук з глибоким вдиханням та видиханням.

Додаток Б

Приблизна схема уроку для учнів 9-12 років
Для шкіл Соцвиху та організацій юних піонерів (1925 р.)

I. Порядкові вправи, ходьба	– 5 хв.
II. Вільні вправи без обтяжень та вправи корегуючі	– 10 хв.
III. Метання м'яча з місця в ціль	– 5 хв.
IV. Гра з бігом	– 8 хв.
V. Вправи на рівновагу	– 3 хв.
VI. Стрибки	– 6 хв.
VII. Заспокійливі та дихальні вправи	– 3 хв.
Всього – 40 хв.	

Додаток В

Урок фізкультури пов'язаний з комплексною темою:
“Як живуть і працюють в селі”

1. Коротка бесіда, що учні знають про село.
 2. Порядкові вправи – повернення шикування в колоні, крокування колоною, повороти, перешикування з колони в шеренгу. Ходьба під барабан зі співом революційних пісень.
 3. Розучування примітивної зарядки для того, щоб діти могли самостійно проводити її з дітьми селян, котрі не відвідували школи. Учням пропонувалося провести бесіди по кутках про антисанітарний стан на селі та фізкультурну безграмотність.
 4. Гра – естафета з доданням перешкод (військово-прикладного характеру) з включенням бігу, стрибків, лазіння, рівноваги, повзання та ін. Відмітити дітям необхідність засвоєння прикладних навичок для майбутнього захисту Батьківщини.
 5. Масові танці “Во саду ли, в огороде” (рос.), або спрощені (кружляння не парами, а поодиночі).
 6. Гра – естафета з завданням написати колективний твір.
 7. Заключна частина – ходьба, рівновага на ходу, ходьба з рухами руками.
- (ДАЖО, фр-1138, о.1,сп. 28, а. 80-81).

Додаток Г**Комплекс “Взимку у місті”
Підкомплекс “Спорт взимку”
II триместр, 2 кл., 6 годин**Перший день

Перша година – 1) Розповіді дітей про розваги та ігри зимою;

2) Катання на ковзанах, лижах та санках, гра в сніжки.

Друга година – Читання статей “На ковзанці”, “Гринджомета”.

Третя година – Малювання “Дитячі розваги взимку”.

Другий день

Перша година – Писання на тему “Наші ігри взимку”

Друга година – Бесіда шкільного лікаря на тему “Значення спорту для здоров’я людей та охорона здоров’я дітей під час ігор”

Третя година – Рухливі ігри на свіжому повітрі.

Додаток Д
Комплексна тема
“Організація літнього відпочинку та оздоровча
кампанія
для І групи ФЗС”

Цільова настанова:

Ознайомлюючись із заходами Ради з фізичної культури, щодо охорони здоров'я та значення безперервного навчального року, діти беруть участь в оздоровчій кампанії.

Деталі такої теми:

1. Фізкультура цілого дня.
2. Організація літньої праці.

Можливі проекти-завдання:

1. Допоможемо в організації дитячого майданчика при нашому загоні.
2. Зробимо приладдя для літніх ігор.
3. Організуємо дитячий літній спорт на свіжому повітрі.
4. Візьмемо участь в роботі жовтень та юних піонерів.
5. Влаштуємо вечірку на користь оздоровчої кампанії.
6. Відвідаємо найближчий літній піонерський табір.

Освітні аспекти:

Що таке оздоровча кампанія ? Хто та як її організовує ? Класовий характер оздоровчої кампанії. Значення фізкультури. Правила користування сонцем, повітрям, водою. Корисні для здоров'я ігри, їх правила. Літні дитячі майданчики. Піонерські табори, будинки відпочинку, дитячі санаторії.

Популяризація безперервності учбового року. Літні форми роботи з учнями. Розумне дозвілля.

Додаток Ж

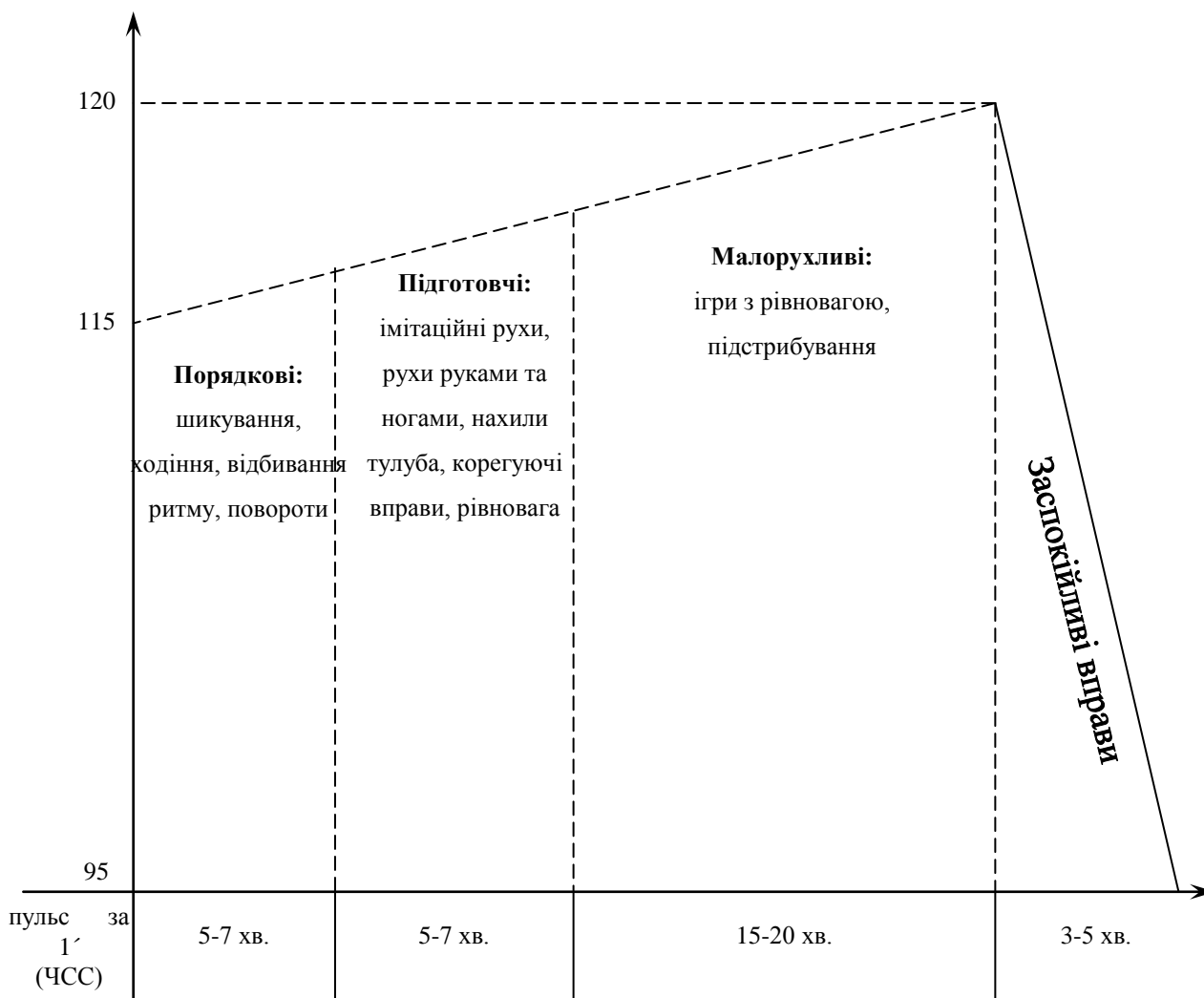
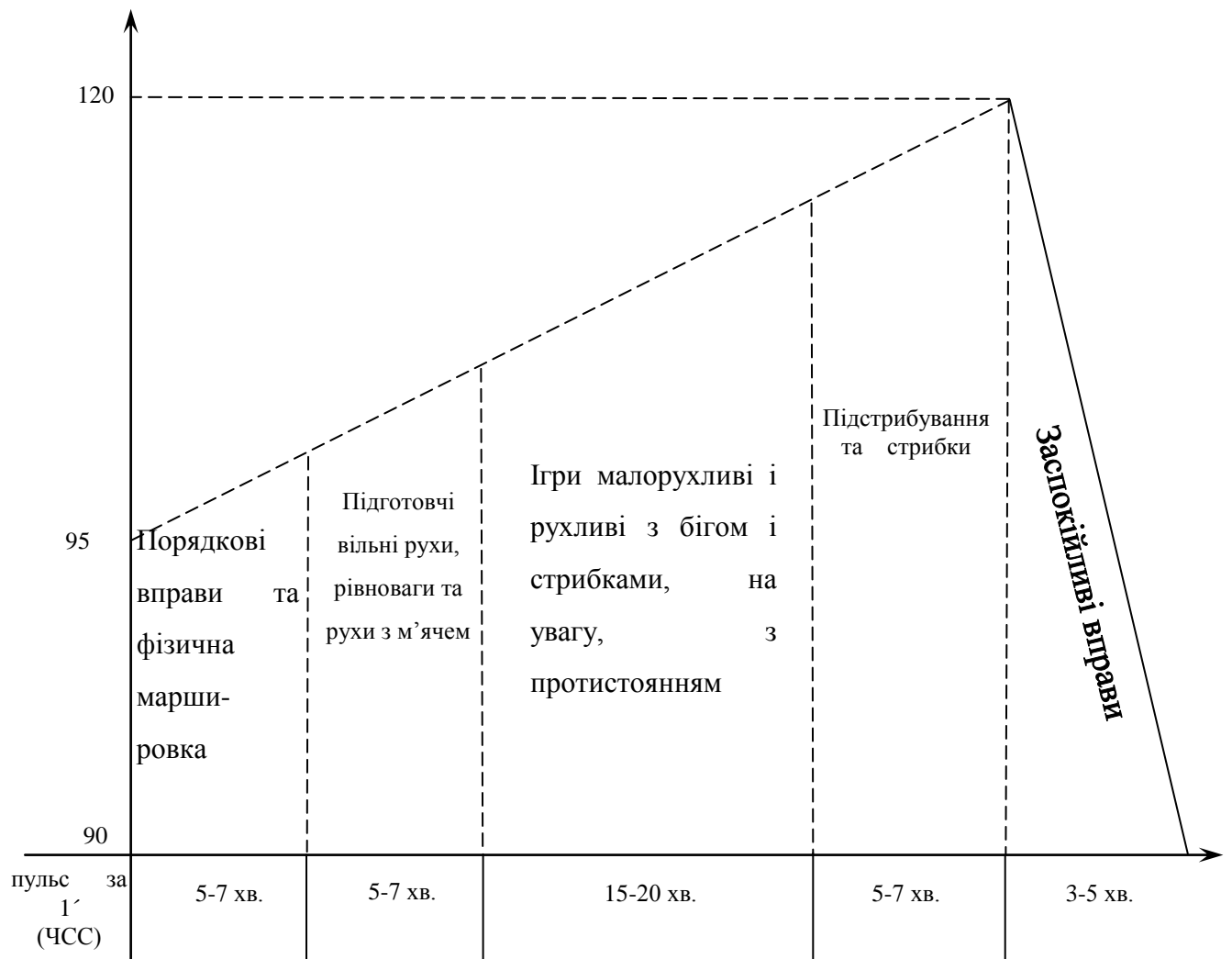

Рис.Ж.1. Прикладна схема уроку фізичного виховання для 1-2 кл. у школах Лубенської округи на 1929/1930 н.р.
Заспокійливі вправи

*Рис.Ж.2. Прикладна схема уроку фізичного виховання для 3 – 4 кл. у школах Лубенської округи на 1929/1930 н.р.
Заспокійливі вправи*

Додаток А**Типовий урок для групи 1 концентру
1 і 2 групи**

Втягувальні вправи і підготовча частина уроку – 5-7 хв.

Ладнання на ланки, потрібні для організації уроків. На уроці: ходіння, гра середньої рухливості або окремі елементи рухів для ніг, рук, тулуба: елементи фізкультхвилинки.

Основна частина – 10-12 хв.

Гра з великою рухливістю або окремі види нормативних показників.

Прикінцева частина уроку – 3-5 хв.

Ходіння, спокійна гра.

Всього – 20-25 хв.

Додаток М

Табл. М.1. Нормативні показники фізичних вправ для початкової школи

Назва вправ	Роки навчання			
	I група	II група	III група	IV група
Ходіння	Уміння ходити в певному темпі. Швидкість пересування 120-140 кроків на хв. протягом 30 с.	Ходіння в екскурсію до 4 км без часу з постійною на середині дистанції.	1) Уміти ходити в ногу. 2) Пройти $\frac{1}{2}$ км за 6 хв.	1 км 12 хв.
Біг	Уміти бігати в певному темпі. Швидкість пересування 180-190 кроків за хв. протягом 15 сек.	Уміти тримати темп 180 кроків за 1 хв. протягом 30 сек.	Уміти бігати з короткою скакалкою, віддаль 20 м.	40 м 9 сек.
Лижня	Нема.	Нема.	Пройти російським кроком 1 км без часу.	Ходіння по рівній місцевості 1 км 10 хв.
Стрибки в висоту і довжину	Висота з розгону 50 см з м'яким приземленням. Довжина з місця 90 см.	Висота з розгону 60 см з м'яким приземленням. Довжина з місця 100 см.	Висота з розгону 70 см. Довжина з місця 110 см.	Висота з розгону: хлопчини – 80 см, дівчатка – 75 см. Довжина з місця 125 см. Довжина з розгону 2 м.
Стрибки в глибину	Уміти безшумно	В глибину з	В глибину із	В глибину із

	стрибати з висоти 40 см.	положення стоячи з висоти 50 см.	положення стоячи з висоти 60 см.	положення стоячи з вишини 80 см.
Лазіння і перелазіння	Уміти перелізати через колодку на висоту 75 см (усяким способом)	Лазіння в горизонтальному напрямі по шведській стінці на висоту 75 см, віддаль 4 м.	Вилазити до верху шведської стінки і спускатись униз.	Лазіння по вертикальному канату або жердині. Хлопчики 2 м, дівчатка 1 м.
Рівновага	Уміти ходити по горизонтальній колоді, висота 30 см.	Ходіння по похилій шведській лаві завдовжки 4 м, висота верхнього кінця 75 см.	Ходіння по буму висотою 60 см на віддаль 3 м.	Ходіння по буму заввишки 80 см на віддаль 3 м.
Метання	Метання у вертикальну ціль малим м'ячем з відділі 3 м. Ціль – щит 1 кв.м., підвішений на рівні очей. Із 6 кидків, по 3 кидки для кожної руки, має бути не менше 4 влучань.	Метання у вертикальну ціль малим м'ячем з відділі для правої руки – 4 м, для лівої – 3 м. Ціль – щит 1 кв.м. Із 6 кидків (по 3 на кожну руку) має бути не менше 4 влучань.	Метання у вертикальну ціль малим м'ячем з відділі для правої руки – 5 м, для лівої – 4 м. Ціль – щит 1 кв.м. Із 6 кидків має бути не менше 4 влучань.	Метання у вертикальну ціль малим м'ячем з відділі для правої руки – 5 м, для лівої – 4 м. Ціль – щит розміром 75х75 см. Із 6 кидків має бути 4 влучання.

Додаток Н

Приблизна схема уроку:

1. Дихальні вправи на ходу – 2 хв.

2. Вправи для м'язів шиї, тулуба – 5 хв.

(стоячи, сидячи, лежачи, на лаві, коло гімнастичної стінки)

3. Повзання – 23 хв.

(вправи в русі – 5 хв., вправи у витягуванні – 5 хв. витягування – 8 хв.,

закріплюючі вправи – 5 хв.)

4. Ігри – 10 хв.

(медицинбол)

5. Хороводи, маршировка, ходіння з мішком на голові – 5 хв.

Всього 45 хвилин.

Додаток П

Табл.П.1. Стан охоплення фізичною культурою на початок і кінець п'ятирічки по м.Харкову з кошторисними даними

Шкіл соцвихову 7-річки (місцевий бюджет 1927/28 рр.)	Заг.кількість учнів	Кількість охоплених фізичною культурою	Операційні витрати на одного учня	Всього витрат на рік
	31415	23200	20 коп.	41795
Шкіл соцвихову 7-річки (місцевий бюджет 1932/33 рр.)	43134	40200	40 коп.	137250

Додаток Р

Облікова картка фізрозвитку № _____

Загальні відомості

1. Прізвище, ім'я _____
2. Рік та місяць народження _____
3. Стать _____
4. Національність батька _____ матері _____
5. Професія батька _____ матері _____
6. Скільки років вправляється з ФК і якими саме вправами _____

Антропометричні виміри

Дата дослідів.

1. Вага _____
2. Зріст: стоячи _____ сидючи _____
3. Обвід груддя: вдих _____ видих _____ спокійно _____
4. Спірометрія
5. Висновок лікаря

III. Технічні вміння

1.	Біг 60 метр. (секунди) для дівчат	
	Біг 100 метр. (секунди) для хлопців	
2.	Стрибки:	
3.	-без розгону на довжину (в сант.)	
4.	-із розгону на довжину (в сант.)	
5.	-без розгону на височінь (в сант.)	
6.	-із розгону на височінь (в сант.)	
7.	Кидання м'яча малого (гокейн.) на далечінь (у метр.)	
8.	Кидання м'яча малого в ціль (скільки разів)	
9.	Штовхання кулі полегшеної (в сант.) прав./лів.	
10.	Підтягування чисті (хлопці кілька разів) Підтягування мішан. (дівчата кілька разів)	
11.	Іспит черевного тиску кілька разів (без опору ніг, руки на бедра)	
	Висновок викладача фізкультури:	
	Примітка:	

Додаток С

*Табл.С.1.Види та нормативи іспитів для дітей та підлітків на значок
“Будь готовий до праці і оборони” та “Здорова пролетарська зміна”*

№ №	Види нормативів	Хлопчик и		Дівчата		Примітка
		Вікові групи				
		14- 15р.	16- 17р.	13- 14р.	15- 16р.	
1.	Біг на 60 м. (вис. старт)	10	9	-	-	Щит 1 м, від-стань 10 м, не менше 3 попадань
2.	50 м.	-	-	10	9	
3.	Стрибок в довжину з/р	1м.	1м.	0,8м.	0,9м.	
3.	Метання в ціль хокейного м"яча в квадрат	-	-	-	-	Без вимірювання часу
4.	Те ж саме на дальність (сильнішою рукою)	25 м.	25 м.	10 м.	10 м.	
5.	Плавання: пропливти будь-яким стилем 25 м.	Хл.	Хл.	Дів.	Дів.	
5.	50 м.	Хл.	Хл.	Дів.	Дів.	Без вимірювання часу
6.	Лижі: пройти 2 км.	2 м.	3м.	1,5 м.	2 м.	
7.	3 км.		Хл.		Дів.	
	Лазання по канату з допомогою рук та ніг					Дистанція 22 м, 5 патронів, лежачи, 3 ру-ки, 50% попадань
	Стрільба з дрібноколіберної рушниці					

Продовження таблиці С.1.

8.	Військові знання, згідно з інструкцією ВСФК					Теоретичні іспити та вимоги по навикам та вмінням, стосуються всіх категорій в об'ємі, відповідно до віку та фізичного розвитку учнів.
9.	Переходи: вміння особисто, із загоном, прой-ти на місцевості, орієн-туючись по карті, комп.					
10	Особисті навички гігієни, санмінімум.					
11	Навички загально-корисної праці					
12	Знайомство з основами фізкультури					
13	Вміння зробити один з предметів шкільного фізкультуробладнання					
14	Надання першої допомоги					

Додаток Т

Загальний план фізкультурного уроку.

I. Вступний розділ

- а) шикування,
- б) організація уваги займаючихся,
- в) помірне загальне пожвавлення обміну речовин на початку уроку,
- г) забезпечення необхідного емоційного піднесення,

II. Перша частина (1-а фаза)

(фаза засвоєння фізкультурного матеріалу школярами переважно шляхом безпосереднього відтворення ними матеріалу який вивчається)

1. Вироблення необхідної рухливості суглобів і боротьба з дефектами розвитку м'язів та постави:
 - а) зниження постійної надмірної напруги відповідних груп м'язів,
 - б) збільшення рухових можливостей коротких м'язів та суглобів,
 - в) розвиток сили найважливіших груп м'язів.
2. Загальний розвиток м'язів та органів кровообігу і дихання.

III. Друга частина (2-а фаза)

(фаза засвоєння школярами внутрішнього змісту фізкультурного матеріалу, тобто оволодіння і вдосконалення своїх психофізичних якостей і прикладних видів фізичних вправ на основі ГПО)

1. Вдосконалення координації рухів та найважливіших рухових навиків:
 - а) оволодіння амплетудою, швидкістю та інтенсивністю ізолюваних рухів,
 - б) оволодіння процесами узгодження окремих рухів в часі,
 - в) оволодіння диханням,
 - г) оволодіння механікою ходьби, бігу та стрибків,
 - д) оволодіння просторовим та часовим співвідношенням,
 - е) оволодіння рівновагою власного тіла на зменшеній опорі,
 - ж) оволодіння вагою та інерцією власного тіла у незвичних умовах опори,
 - з) оволодіння вагою та інерцією різних рухомих предметів,
 - к) оволодіння процесами узгодження різних цілісних рухів,
 - л) оволодіння навиками ефективного опору активним зусиллям

противника,

м) оволодіння швидкістю та точністю реакції.

2. Вироблення та вдосконалення навиків (ходьби, бігу, стрибків, лазання, повзання, плавання, веслування, метання, лижі, ковзани)

IV. Третя частина (3-а фаза)

Використання придбаних знань, навиків та інших психофізичних якостей в конкретних умовах середовища.

(фаза виявлення підготовленості школярів до оволодіння ними, як своїми психофізичними і психомоторними якостями так і новою ускладненою обстановкою)

V. Заключний розділ

Спеціальне регулювання психофізичних процесів в кінці уроку

а) зниження надмірного збудження учнів,

б) заспокоєння діяльності органів кровообігу та дихання,

в) настанови на майбутню працю.

Додаток Ф

Табл.Ф.1. Комплекс “зарядки” для віку 11-12 років, для шкіл 1-го ступеня.

№	Зміст вправ	Дозування	Орг.-методичні вказівки
1.	Колові рухи голови в правий та лівий бік	2-3 рази в кожен бік	Дихати рівномірно
2.	Витягування рук від плеча вгору з одночасним прогинанням	3-5 раз	Виконувати повільно. Витягування рук – вдихання, руки до плечей – видихання
	3. Присідання на носках	5-6 раз	Коліна разом, руки вперед. Присідання – видихання, випрямлення – вдихання. Повільно
4.	Нахил тулуба вбік	3-4 рази в кожен бік	Руки рухаються вздовж тулуба. Дихання рівномірне.
5.	Лежачи на спині, піднімання ніг до вертикального положення	5-6 раз	Піднімання – видихання, опускання – вдихання. Повільно
6.	Нахил тулуба вперед	5-6 раз	Нахил – видихання, випрямлення – вдихання. Повільно
7.	Повільний біг	1 хв.	Дихання рівномірне
8.	Дихальні вправи	1 хв.	

Додаток X

ПРОГРАМА ВИСТУПУ ГІМНАСТИЧНОЇ СЕКЦІЇ

Житомирська трудова школа 1927\28 н.р.

1. Виконують учні 4-го класу (марширування, три комбінації вільних рухів на чотири такти, піраміда, відхід).
2. Виконують учні 5-го класу (фігурне марширування, дві комбінації вільних вправ на вісім тактів, піраміда, відхід).
3. Виконують учні 6-го класу (фігурне марширування, масова комбінація вільних рухів хлопчиків, піраміда; групова комбінація вільних рухів дівчаток з шарфами, піраміда;
пірамідальна комбінація вільних рухів хлопчиків та дівчаток, загальна піраміда класу).
4. Виконують учні 7-го класу (складне фігурне марширування, три масові комбінації вільних рухів хлопчиків, одна масова комбінація з шарфами і дві групові комбінації вільних рухів дівчаток, піраміда).
5. Управи на бумі групи хлопчиків і групи дівчаток, піраміда.
6. Пірамідова комбінація вільних рухів групи з одинадцяти учнів за участю представників всіх класів.
7. Загальна піраміда всіх учасників.

Додаток Ц

ОРІЄНТОВНІ СХЕМИ ЗАНЯТЬ З ПРИКЛАДНИХ ВПРАВ (для шкільних гуртків фізичної культури) за 1928-30р.р.

I схема

1. Порядкові-стройові.
2. Вправи з палицями з елементами фехтування – 10хв.
3. Кидання гранати в ціль – 20хв.
4. Естафетна гра з перенесенням живого вантажу – 8-10хв.
5. Коригуючі вправи – 3хв.
6. Стрибки – 10хв.
7. Ходіння, прикінцеві вправи.

II схема

1. Ходіння.
2. Кидання тягарів.
3. Біг з перешкодами.
4. Кидання спису.
5. Прикінцеві вправи.

III схема

1. Стройові вправи.
2. Фехтування – вправи з моделями гвинтівки, з палицями.
3. Вправи на гімнастичних снарядах (кінь, палиця, канат).
4. Біг (втягування).
5. Ігри на орієнтацію та швидкість виконання.

ДАХО, ФР-1932, оп.1., спр 7., арк.29.

Додаток Ч
СПОРТИВНО-ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА БАГАТОБОР'Я БГПО

Назва видів	13-14		15-16		17-18	
	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.
1. Біг	60	60	100	100	100	100
2. Стрибки у висоту та в довжину з розбігу	Скільки може стрибнути					
3. Кидання гранати	500	500	500	500	500	500
4. Стрільба	За вправами ОВС					

Відповідальний секретар РР фізкультури

(Лузанчук)

(ДАЖО, ФР-1682; оп.1., спр.22, арк.171).

Додаток Ш

Типовий розпорядок дня на шкільних майданчиках з одно- та дворазовим харчуванням

І.З одноразовим харчуванням.

9.00-9.30 – Збір дітей на майданчик (після сніданку вдома).

Ранкові фізкультвправи.

9.30-11.00 – Заняття по групах, обов'язково на свіжому повітрі: екскурсії, прогулянки, організовані фізкультігри, різні бесіди, читання художньої літератури тощо.

11.00-12.00 – сонячні ванни, душ, купання.

12.00-13.00 – другий сніданок

13.00-14.00 – відпочинок, закінчення роботи. Діти йдуть додому.

Додаток Ш

II. З дворазовим харчуванням.

8.30 – збір на майданчику.

8.30-8.45 – ранкова гімнастика.

8.45-9.00 – миття рук, підготовка до сніданку.

9.00-9.30 – сніданок.

9.30-11.00 – заняття по групах, обов'язково на свіжому повітрі: екскурсії, прогулянки, організовані фізкультурні гри, різні бесіди, читання художньої літератури тощо.

11.00-12.00 – сонячні ванни.

12.00-12.30 – відпочинок, підготовка до обіду.

12.30-13.30 – обід.

13.30-15.00 – післяобідній відпочинок (тиха година)

15.00 – 16.00 – різні фізкультурні ігри.

16.00 – закінчення роботи.

Додаток Ю

Типи літніх оздоровчих майданчиків.

А. Майданчики з організованим харчуванням організовуються по типу денного дитячого будинку з тією різницею, що все життя дитячого будинку проходило на свіжому повітрі, що організовані навчальні заняття поступалися місцем бесідам, легкому читанню та гуртковим заняттям. На майданчиках широко використовувалися ігри, легкі фізичні вправи під керівництвом досвідченого педагога та контролем лікаря. Залежно від засобів, якими обладнаний майданчик, харчування дітям видається 2-3 рази на день. Весь режим роботи майданчика базується на розумному чергуванні рухів та спокою. Майданчики такого типу організовувалися при великих школах. Вік дітей – від 4 до 14 років.

Б. Майданчики для ігор на свіжому повітрі без організованого харчування для дітей у віці 4-10 років.

Діти збираються у садах і парках в ранковий час, коли немає сильної спеки. Термін перебування на майданчику 2-3 години. Діти поділялися на дві групи: 4-7 років і 7-10 років. З ними виконувалися ігри, примітивні порядкові рухи, читання і по можливості гурткова робота.

В. Спортивні майданчики для дітей віку Соцвиху 10-14 років.

Діти збираються на спеціально підготовлених майданчиках. Термін перебування 3 години, у післяобідній час від 5 до 8 років. Робота проводилася по спеціальній програмі, яка відповідала біологічним та віковим особливостям дітей. Використовувалися різні рухливі ігри, порядкові рухи, дихальні вправи, біг, стрибки, вільні вправи з легкими гімнастичними приладами, крокет, теніс. Футбол не рекомендувався. Не допускалися вправи на приладах (бруси, кільця, турнікет, спорт і атлетика). Змагання на результат категорично заборонялися. Організованим іграм та забавам приділялася одна година, інший час відводився гуртковим заняттям.

Г. Спортивні майданчики для підлітків від 14 років різняться від майданчиків типу В характером фізичних вправ на гімнастичних приладах, спортом чи легкою атлетикою. У всьому іншому те ж саме – певна програма, режим, лікарський контроль, відбір підлітків за станом здоров'я. Введення в програму майданчика роботи по самодіяльному дитячому руху.

Додаток Я

Спортивне свято “День українського спортсмена”

Саме свято складалось з двох частин: руханкової та спортивної. Руханкова, або фізкультурна частина – це вільноручні вправи, тобто масові гімнастичні виступи, зокрема, перетягування линви, і ця частина свята готувалась не менш прискіпливо, як спортивна. Спортивна частина була насичена різноманітними видами спорту.

Змагання розпочинались перегонами наколесників (велогонки на шосе). Наколесники стартували рано-вранці, в межах населеного пункту, з околиці, і поверталися назад якраз до початку легкоатлетичних змагань. Досить широкою була програма з легкої атлетики. Жодне свято не обходилося без спортивних ігор – сітівки (тенісу), кошилівки (баскетболу), відбивалки (волейболу), пориванки (гандболу) і копаного м'яча (футболу).

Нерідко програмою передбачались показові виступи, конкурси, деколи – фінальні зустрічі місцевих першостей.

Закінчувалися такі свята запрошенням широкої громадськості на “спортову гутірку” після урочистого закриття, насичену бесідами, співами, танцями.